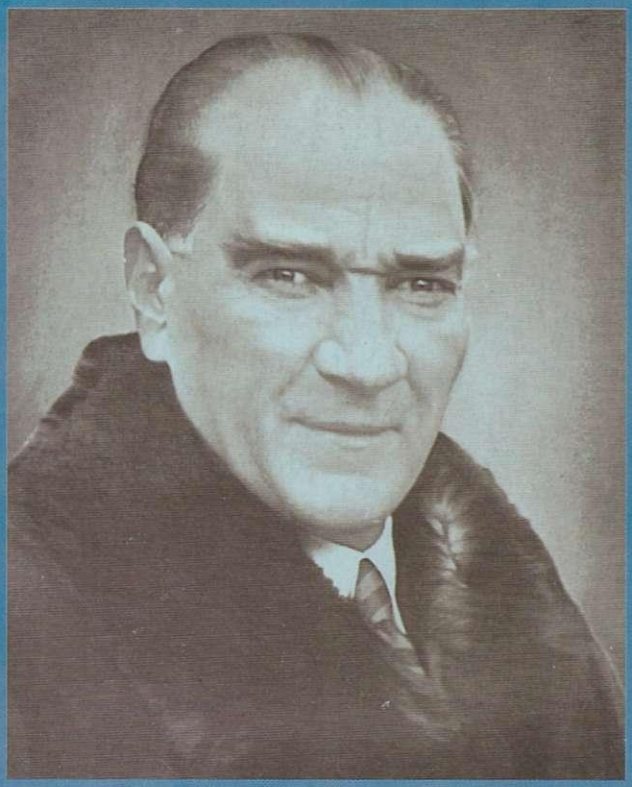
Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal III

Dagobert Von Mikusch

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Parayla satılmaz.

AVRUPA İLE ASYA ARASINDAKİ ADAM

GAZİ MUSTAFA KEMAL

III

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır.

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Mart 2000

DAGOBERT VON MİKUSCH

AVRUPA İLE ASYA ARASINDAKİ ADAM

GAZİ MUSTAFA KEMAL

III

Türkçesi: Esat Nermi Erendor

Cumhuriyet GAZETESININ
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

İKİNCİ BÖLÜM

8. KARAYA ÇIKIŞIN İKİ TÜRLÜSÜ

Suriye cephesinin çöküşüyle Makedonya'da da kesin sonun belirlenmesi aynı zamana rastlar. Bulgar cephesi çözüldü. Kral Ferdinand teslim olmak ve tahttan çekilmek zorunda kaldı; böylece müttefik krallar zincirinde kopan ilk halka oldu.

Galiplere İstanbul'a giden yol açılmıştı. Makedonya'daki İtilâf devletlerinin başkomutanı, Fransız generali Franchet d'Esperey ordularını hemen bu yeni hedefe yöneltti. İngiliz filosu da aynı doğrultuda Ege Denizi'nde hazırlıklara girişti. Ffristiyan ordularının eski Bizans'ı geri almak üzere yürüyüşe geçecekleri an gelmişe benziyordu.

Fakat Türk ordularının Başkomutanı Enver Paşa ne kendisinin ne de ülkesinin henüz her şeyi kaybettiği kanısında değildi. Her zaman olduğu gibi pervasız ve kararlı tutumuyla, direniş kuvvetlerini toparlamaya çalıştı; telaşlı emirlerle ulaşabildiği bütün birlikleri başkente çağırdı. Trakya'da ilerleyen düşmana karşı Çatalca hattında karşı çıkmayı düşünüyordu. Belki daha önce 1912 felatinde olduğu gibi, şimdi de saldırıyı son dakika defederim umudundaydı. Ama onun yıldızı sönmüştü artık; en yakınları bile peşinden gelmeye yanaşmadılar.

O sırada Mustafa Kemal hâlâ Halep'te İngilizlere karşı savaşıyordu. İttifak devletleriyle müttefiklerinin partiyi kaybettikleri gün gibi besbelliydi. Fakat o, Türkiye'nin tüm var-

lığının tehlikede olduğunu görmekteydi, barış ise herkesin sandığı gibi, öyle çabuk geleceğe benzemiyordu. Şimdi söz konusu olan ülkenin bu ağır bunalımlardan sıyrılıp kurtulmasıydı. Kendisini böylesine bir ödevle yükümlü sayıyordu. Padişaha, Mareşal İzzet Paşayı sadrazam yapması için telgraf çekti ve yeni kabine için bir dizi adam önerdi; kendisi için de tam yetkiyle bütün orduların başkomutanlığını va harbiye nazırlığını istedi.

Az sonra da Talat ile Evner'in devrildikleri haberini aldı; İzzet Paşa sadrazam olmuştu; önerdiği kimselerin çoğu kabineye girmişti, aralarındabir zamanlar Sofya'da elçi olan, eski dostu Fethi Bey de bulunuyordu. İzzet Paşa çektiği telgrafta "Birlikte çalışmayı Allah nasip ederse, barış imzalanmasından sonra umut ettiğini" bildiriyordu. Mustafa Kemal istemiş olduğu başkomutanlık yerine, sadece o güne kadar Liman von Sanders tarafından yönetilen Kuzey Suriye'deki ordular grubunun komutanlığım aldı. Adana'ya gitti, burası Küçükasya'nın güney kıyısındaki Kilikya ovasının merkezi olan bir kentti; orda, küçük bir otelin konfordan yoksun odasında Liman von Sandres'ten komutayı devraldı. Vedalaşmaları sırasında Alman mareşali "Bu genel felaket içinde" dedi, "Beni yalnızca bir şey teselli ediyor, o da komutanlığı size bırakmış olabiimemdir."

Sadrazam İzzet Paşa bir önce mütareke görüşmelerine başlanmasını istiyordu. Derhal yapılacak ayrı bir barışla bu badireden ucuz kurtulanabileceği kanısı yaygındı. En çok da İngiltere'ye güveniliyordu. Bu amaçla Kut-ül-Amara'da tutsak alınmış İngiliz generali Townshend aracı olarak, Amiral Calthorpe'a gönderildi; amiral filosunun bir kısmıyla Çanakkale Boğazı'nm girişi karşısında, Midilli Adası'nın Mondros kasabası önünde demir atmış beslemekteydi.

Osmanlı devletinin kayıtsız şartsız teslim olması gerekiyordu. Bu ilkede görüş birliğine varıldıktan sonra, ayrıntıların saptanmasında hiçbir zorluk yoktu. Nitekim mütareke antlaşması Carthorpe'un amiral gemisi Agamemnon'un güvertesinde öylesine çabuk gerçekleştirildi ki, Fransız müttefiklere danışmaya bile vakit bulunamadı. Genera. Franchet d'Esperey'e gönderilmiş bulunan haberci, güya yolda yanlışlıkla alıkonulmuştu. Trakya'dan ilerleyen Fransız ordusu, mütarekenin yapıldığı 30 Ekim 1918 günü Edirne dolaylarında Meric'i geçmiş bulunuyordu ve birkaç günde İstanbul'a ulaşabilirdi; bu da İngilizlerin hesabına pek gelmiyordu.

Mütareke koşullan beklendiği gibi sert ve katı olmamıştı, gerçi bütün donanmanın teslim edilmesi gerekiyordu, ama kara kuvvetlerine yumuşak davranılmıştı. Bu çeşit teslim oluşlarda öteden beri olağan sayılan, ordunun silâhlarından arındırılarak derhal dağıtılması ve bütün savaş malzemesine el konulması gibi bir durum söz konusu değildi. Sadece genel bir ifadeyle, Türk ordusunun hızla terhis edilmesi istenmiş, ancak sınırların ve yurtiçi düzenin korunması için gerekli görülecek birlikler bunun dışında tutulmuştu.

Daha sonra galipler hesabma ciddi sakıncalar doğuracak bu ihmal, Amiral Calthorpe'un bir dalgınlığı sayılmıştır. Daha çok denizcilik alanında bir uzman olan amiral, mütarekenin telaşından kara ordusunu zarar vermeyecek duruma getirmeyi unutmuş olmalıdn. Ancak bu konuda İtalya'nın daha sonra dışişleri bakam olan temsilcisi Kont Sforza'nm (*), bu maddenin yumuşak ifadesini İngiltere'nin inceden inceye düşünül-

(*) Count Sforza, How we lost the war with Turkey. The Contemporary Review. November 1927. London.

müş bir art niyetine dayandırması daha doğru bir değerlendirme gibi görünmektedir. İngiltere kabinesi daha o zamandan Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına konacaklar arasında anlaşmazlıklar çıkacağını görmüştü. Geleneksel "a deux mains - yarma" politikasıyla, gerektiğinde Türkiye'yi henüz tümüyle tasfiye edilmemiş bir faktör olarak, müttefiklerinin rahatsız edici isteklerine karşı kullanmak için, karar vermek serbestliğini korumak istiyordu. Bu fazla dikkatli sakınganlık zaman zaman İngiltere'nin aleyhine olmuştur. Ancak İngiltere yine de politikasını büyük bir ustalıkla sürdürerek, bütün tehlikelerin içinden sıyrılmayı, Britanya İmparatorluğu için önemli hedeflere ulaşmayı bilmiştir.

Mütareke sonucunda Suriye cephe komutanlığı da kalmamıştı. Toros dağlarının güneyindeki bütün illerin, Çukurova'yla birlikte, Türk silâhlı kuvvetlerince boşaltılması gerekiyordu. 1918 güzünün sonlarında Mustafa Kemal artık işsiz bir generaldi; İstanbul'a döndü.

Eski imparatorluk kenti her zamanki gibi, tükenmeyen görkemiyle yine karşısında uzanmaktaydı; tatlı bir meyille yükslelen terasların hiç solmayan yeşilliği arasında sultan saraylarının beyazlığı ışıldıyor, karmakarışık ev yığınlarının üstünde camilerin heybetli yapılan yükseliyor, kubbelerinde İslâmiyet'in simgileri altın hilaller yumuşak sonbahar güneşi altında hâlâ panldıyordu.

Ancak yine de yazgının bir dönüm noktasında bulunulduğu hissedilmekteydi, kentin üzerine sıkıntı veren bir bulut gibi çökmüştü bu. Boğazın mavi sulan, uzun toplan tehdit edercesine kıyıya çevrili, gri zırhlı gemilerin kalabalığında kaybolmuştu. Müttefik donanmalan burada tolanmış yatıyor-

du, neler isteyeceği korkuyla beklenen galiplerin mağrur bir güç gösterisiydi bu.

Türk İstanbul, her zaman gürültülerle dolu, hayatla dolu İstanbul, şimdi suskundu, ıssızdı, sinmiş gibiydi. Ne bir ses vardı, ne de varlığım hissettiren bir kıpırdanış. Bu kent adeta sesini geceden yitirmiş gibiydi. Caddeler boş duruyordu; satıcıların haykırışları kesilmişti; dükkânların, mağazaların çoğu kapalıydı; cami avlularmdaki şadırvanların suyu akmaz olmuştu; akşamlan evleri bir karanlıktır kaplıyordu; su yoktu, kömür yoktu, yaşamak için gerekli hiçbir şey yoktu. Kent halkından sokakta kime rastlasanız, ürkek ve telâşlı, bir an önce sıvışmaya bakıyordu. Fes, Osmanlının simgesi fes, şimdi bir utanç işareti olmuştu. Zaman zaman kaldmmlarda küçük müfrezelerin veya devriye kollannm sert adımlan yankılanıyordu: İngilizler, soğuk, suskun, tepeden tırnağa silâhlı; Fransızlar, alaycı ve kaygısız; İtalyanlar, kibirli, çok hareketli ve şapkalannda yeşil tüy demetleri.

Galata köprüsünden öteye, Pera'ya, Hristiyanlann kentine geildi mi her şey seslenivеriyordu. Evler baştan başa bayraklarla donanmıştı; sokaklar neşeli, gürültücü bir kalabalıkla dolup taşmaktaydı. Çoğu Rumların olan mağazaların vitrinlerinde, çiçeklerle ve mavi-beyaz kordelalarla süslü Venizelos'un resimleri göze çarpıyordu; bu Giritli avukat, Alman kayzerinin eniştesi olan Kral Konstantin'i devirmiş ve geleceği sezen sağlam içgüdüsüyle ülkesini tam zamanında İtilaf devletinin safına geçirmişti.

Son zamanlarda sık sık görülen cinsten, büyük askeri tiyatro temsillerinden biri burda verildi, ancak bu seferki çok daha olağandışı nitelikteydi; çünkü İngilizler bu işte de erken davranmışlardı. Böyle olmakla birlikte Fransız generali Franchet

d'Esperey yine de ordunun başında kente girdi. Ne var ki artık bir fethi ordusu değildi bu, sadece bir zafer alayıydı. Ancak yine de güzel sahneye konulmuştu. Ağır yürüyüşle bu alay, zaferi kazanmış orduyu temsil ederek. Galata köprüsünden hareketle Pera'yı baştan başa dolaştı Kent halkının bu alayı karşılayışı ise tek kelimeyle kusursuzdu; bütün ezilen halkların kurtarıcısı ve koruyucusu sevgili Fransa coşkuyla alkışlandı.

Yüzyıllarca sürmüş bir rüyanın artık gerçekleştiğinden, Hristiyanlığm Bizans'ı geri aldığından artık kimsenin kuşkusu kalmamıştı.

Yerli Rumlar için ise galiplerin Konstantinopel'i işgal etmeleri, burasını yeni kurulacak Büyük Helen devletinin başkenti yapmak üzere Venizelos'a vermeleri demekti. Bu kurnaz avukat, Paris'te dünyanın gelecekteki tarihini yönlendirecek dört büyükler kurulunda söylevler veriyordu. Osmanlı hükümetinin yönetim tarzından yakınmaları için gerçekten bahane gösterebilecek tek halk olan Ermeniler, dünya adaletinin savunuculuğunu üstlenmiş bulunan başkan Wilson'a güveniyorlardı. Türklerin kendilerine uyguladığı baskı politikasının, Kuzey-Amerika kamuoyunda yarattığı moral öfkeyi, Küçükasya'nın iç kesiminde kurmak istedikleri büyük bir Ermeni devleti için, eski Ermenistan'ın tekrar canlandırılması adına sağlam bir garanti görüyorlardı. Güney sınır bölgesinde Müslüman bir dağlı halk olan Kürtlerde bağmsızlık istemekteydiler. Öyle ya, parola halkların kendi yazgılarını yine kendilerinin belirlemesi değil miydi?

Türklerin umutsuzluğa düşmeleri için gerçekten nedenleri vardı. Ülke çok kan kaybetmişti, nüfus azalmıştı, hemen hemen aralıksız sekiz yıl sürmüş savaşlarda en iyi güçleri eriyip gitmişti; açlık ve yoksulluk kentleri, köyleri kırıp geçiri-

yordu. Hiçbir yerde kurtuluş umudu belirmiyordu; hiçbir yerden bir dost eli uzanmıyordu; hiçbir taraftan yardım umudu da yoktu. Son saat gelip çatmışa benziyordu. Bir yüzyıldan fazla zamandır hasta döşeğinde yatan Osmanlı İmparatorluğu şimdi son nefesini vermek üzereydi. Dünya bunalımı üç tane imparatorluk tahtını alıp götürmüştü, böylesi tahtlar içinde en güçsüzü olan sultanın tahtı hiç ayakta kalabilir miydi? Ötekilerin yazgısmda onun da yazgısı belli olmuştu: Avusturya-Macaristan monarşisi bir çırpıda çöküvermiş, topraklan parça bohçası halinde küçük devletlere bölünüvermişti. Almanya bile -o ilk zamanlarda- yıkılmak üzereymiş gibi görünüyordu.

İmparatorluğun yansı Şam, Kudüs, Bağdat, Misil ve Halep gibi kentlerle birlikte elden gitmişti. İslâm birliğinin son kalıntısı da yoktu artık; güney illeri bütün Araplan bir araya getirecek büyük bir devletin hayalini kurmaktaydı.

Elde kalan Anadolu ve Avrupa yakasındaki bir avuç topraktı, o da galiplerin buyruğu altodaydı. Ülkenin can damarlan, demiryollan, limanlan müttefiklerin askeri karakollannca işgal edilmişti. Paris'te toplanan büyüklerin hiç acelesi yoktu. Bir an önce düzenlenmesi gereken iş, Orta Avrupa'nın durumuydu. Türkiye bekleyebilirdi, nasıl olsa elini kolunu bağlamışlardı, yerinden kıpırdamaya hali yoktu. Nitekim Türkiye konusunda görüşbirliğine varmalan, iki yıla yakın bir zaman alacaktır; kötü sonuçlar doğuracak bir duraksamadır bu.

İstanbul 'un Türk çevreleri yorgun bir tevekküle kapılmışlardı. Kendine güven duygusu kaybolmuştu. Avrupa o kadar çok ve o kadar uzun zaman "hasta adam" lafı etmişti ki, sonunda buna inanılmış ve tüm umutlar yitirilmişti. Kaçınılmaz sona boyun eğmek, alın yazısının yargısını tevekkülle kabul etmek zorunda kalındı. Buna karşı çıkmak çılgınlık olurdu, üs-

telik durumu daha da kötüleşirdi. Şimdi söz konusu olan sadece ülkenin durumu daha da kötüleştirirdi. Şimdi söz konusu olan sadece ülkenin varlığım sürdürebilmesi, ne şekilde olursa olsun yaşaması isteniyordu, yeterki ortaya konacak koşullar kabul edilebilir şeyler olsun.

Mustafa Kemal istanbul'a döndüğünde böylesine bir havanın ortalığı kaplamış olduğunu gördü. Mareşal İzzet Paşa bile cesaretini yitirmiş, hükümütin yönetiminden vazgeçmişti. Mustafa Kemal kendisini ziyaret edip istifasının nedenlerini öğrendi. Padişah, sadrazama, üç sorumluyu, Talât, Enver ve Cemal'i derhal tutuklatmadığı, hatta anlışıldığma göre Alman gemileriyle kaçmalarını kolaylaştırdığı için öfkelenmişti. Vahidettin nefret ettiği bu üç hasmının mahkeme edilip asılmalarını istemişti; böyle davranmakla galiplere yaranmayı amaçlıyordu; oysa müttefikler mütareke imzalandığında - o günlerin modasına aykırı olarak- savaş suçlularının teslimi isteğinde bulunmamışlardı.

Padişah, İzzet Paşa'yla bir anlaşmazlığa düşmeyi istiyordu, çok geçmeden de bu fırsatı yakalamıştı; özsaygısı incitilen paşa istifa etmiş ve sadrazamlığa seksen yaşındaki Tevfik Paşa getirilmişti. Yeni sadrazam Abdülhamit döneminden kalma bir yöneticiydi, son olarak Londra büyükelçiği görevinde bulunmuş ve bu sırada İngiltere'nin sempatisini kazanmıştı. Kurduğu yeni hükümetin, anayasa uyarınca meclisten güvenoyu alması gerekiyordu.

O günlerde Mustafa Kemal yasal yollardan dizginleri eline almayı umuyordu. Partiler dışı, enerjik kimselerden millî bir kabine plânladı. İzzet Paşa'yı yeniden sadrazamlığı kabule razı etti. Arzu edilen kişilerin hangi bakanlıklara getirileceğini gösterip bir histe hazırlandı; hiç kuşkusuz bu çalışmada yönlendirici kişi Mustafa Kemal'di.

Şimdi her iş parlamentoya kalmıştı. Tevfik Paşa'nın güvenoyu alması engellenmeliydi. Böylece padişah halk temsilcilerinin iradesine boyun eğdirilmiş olacaktı. Mustafa Kemal bu karan vermek üzere toplanmış meclise koştu. Çoğunluğa sahip İttihatçılar arasında dostlan vardı; Enver'in düşmesinden sonra bu dostlar eskisine oranla çok artmıştı, bunlardan biri de büyük nüfuza sahip Fethi Bey'di. Başlangıç için partiden yararlanabilirdi; dizginler ele alındı mı, partiye gerek kalmazdı. Fethi Bey partili milletvekillerinin bir kısmını toplantıya çağırdı; görüşme bir yan odada yapıldı General görüşlerini orada etkili biçimde açıkladı. Milletvekilleri güvenoyu verilmemesi durumunda, bunun meclisin dağıtılması sonucu vermesinden korkuyorlardı. Daha iyi ya diye Mustafa Kemal buna karşı çıktı, bu durumda zaman kazanılır ve arzu edilen hükümetin kurulması için ortam hazırlanırdı. Toplantıya katılanlann çoğunluğu bu cesur plânı benimsemiş görünüyordu, bu şekilde komiteye de eski etkinliği kazandırılabilecekti. Genel eğilim Mustafa Kemal'in istediği doğrultuda belirlmişti. Henüz görüşmeleri devam ederken oylama için toplantı zili çaldı ve milletvekilleri salona çağnldı.

Mustafa Kemal balkona geçip beklemeye koyuldu. Güvenoyu konusu gündeme geldi. Oylama yapıldı. Başkan sonucu açıkladı: Tevfik Paşa hükümeti büyük çoğunlukla güvenoyu almıştı. İttihatçılar içgüdüsel şekilde genç generalin, tıpkı Enver gibi çok geçmeden tüm iktidarı ellerinden alacağını hissetmiş olmalıydılar.

Milletvekilleri onun yolunu tıkamışlardı; bu durumda önünde ancak son bir olanak vardı. Parlamento binasını terketti. Eve gelir gelmez, telefonla hemen sarayı aradı ve padişahla çok acele bir görüşme dileğinde bulundu. Bu başvuru

kendisine bildirildiğinde Vahidettin herhalde gülümsemiş olmalıdır. Demek bu adam tekrar ona dönüyordu, kendi oyununda onu kullanabilirdi, bir zafer olurdu bu daha çok, görüşmenin ilk selâmlık resminde yapılmasını kararlaştırdı; böylece generali tören sırasında hazır bulunmakla, padişaha bağlılığını göstermeye zoralmış, aynı zamanda kendisini özel surette kabul ettiğini de herkese duyurmuş olacaktı.

Namazdan sonra Mustafa Kemal'i salona çağırttı. Görüşme padişah tarafmdan kasten uzatıldı, bir saat sürdü, fakat doğru dürüst bir şey konuşulmuş değildi. Vahidettin generalin açıklamalarını, ne kabul ne red belirtisi göstermeden dinledi. Sonra birden şu soruyu yöneltti:

"Ordu komutanlarıyla subaylarının size büyük güven duyduklarından eminim. Ordu tarafından bana karşı hiçbir harekette bulunulmayacağına dair garanti verebilir misiniz?"

Soru yöneltilen kısa bir an düşündükten sonra "Komutan veya subayların tahta karşı ayaklanmaları için şu sırada herhangi bir neden bulunduğunu sanmıyorum" diye cevap verdi. "Hatta efendimizin korkmasını gerektirecek bir şey bulunmadığı yolunda kesinlikle garanti verebilirim."

Padişah "Ben sadece bugünden bahsetmiyorum" diye devam etti, "yarını... ve tüm geleceği kastediyorum."

General, padişahın bazı plânlan için kendisini, dolayısıyla da orduyu kazanmayı amaçladığım farketmişti. Bunun ne olduğunu bilemiyordu, fakat kendi kartlarım açık oynayıp hükümdarı kuşkulandırmak için de hiçbir neden görmedi. Mustafa Kemal'in verdiği cevap nakledilmemiştir, fakat, padişahı bir ölçüde ferahlatmış olmalıdır ki, Vahidettin görüşmenin sonunda şunlan söylemiştir: " Siz akıllı ve anlayışlı bir komutansınız. Arkadaşlannızı aydınlatıp yatıştırarak etkileyeceğinizden eminim."

Görüşmeye kimse tanık olmamıştı, ancak herkesin dikkatini çekmişti, özellikle de uzun sürüşüyle. General -bir süre önce padişah yaverliğine atanmıştı- tekrar bekleme salonuna döndüğü zaman, orada bulunanların çok şeyler anlatan merak dolu bakışlarıyla karşılaştı.

Yine aynı gün bir padişahlık iradesi yayınlandı; meclisin dağıtıldığını bildiriyor, yeni seçimlerin ne zaman yapılacağına ise hiç değinmiyordu. Mustafa Kemal'le yapılan görüşmenin hemen ardından böylesi bir baskı önleminin alınması, onunla meclisin dağıtılması arasında bir bağlantı kurulmasına yol açtı; oysa kendisi milletvekillerinin önünde böyle bir çözüm yolunu hiç istemediğini belirtmemiş miydi?

Peki, bu adam ne istiyordu, nereye varmayı amaçlıyordu, plânlan neydi? Bütün bunlar bir sır halinde kalıyordu, kişi olarak kendisi de büyükbir bilinmeyendi; yine de he hizip onu kendi safında sanıyor, her parti onu kendi yandaşıymış gibi görüyordu. Orduda geniş bir çevre, padişahın da doğru teşhis ettiği gibi, sevilen bu generale büyük umutlar beslemekteydi. Adeta onun vereceği parola beklenmekteydi; gelgelelim böyle bir işaret verilmiyordu bir türlü, eski modaya göre bir hükümet darbesinin her an için başarı şansı vardı, ittihatçılarla çok iyi ilişkiler içindeydi, buna rağmen kendisini yüzüstü bırakmışlardı. Komitenin hâlâ ülke çapında dal budak salmış bir örgütü vardı; genç general istemiş olsa ordunun desteğiyle kendilerine hizmet edebilirdi. Padişah da onu kendi safına çektiğine inanıyordu; bir zamanlann başkaldıran askerinde tahtm güvenilir bir koruyucusunu görüyordu. Ve hükümdar generalin verdiği güvenceyle, şimdi olaylan kendi bildiğince yönlendirmeye hazırlanıyordu.

Nitekim kısa süre sonra harekete geçti. Sadrazam Tevfik Paşa'ya, meclisteki rahatsız edici çoğunluklarına rağmen İt-

tihatçılan saf dışı etmek hizmeti gördürülmüştü. Bu başanldığma'göre, artık bütün partilerin kızdığı Tevf ik Paşa düşürülebilirdi. Zaten kendisi de güçlü bir varlık gösteremiyordu.

Bu arada komite de padişaha karşı yoğun çalışmalara girişmişti. Hatta ülkenin iç kesimlerinde İttihatçılar, yandaşlarını bir ayaklanma sahneye koymak için silâhlandırmaktaydılar. Abdülhamit tahtan indirildiği zaman, Yıldız Sarayında, Vahidettin'in ağabeyine vermiş olduğu jurnaller ve gizli siyasal raporlar bulunmuştu. Bunlar İttihatçı gazeteler tarafından yayınlandı, artık her yanda açıkça tahttan indirme laflan ediliyordu.

Karşı harekete geçmenin tam zamanıydı. Yabancı işgal devletleri de komitenin kışkırtmalanndan kuşkulanmaktaydı. Tevfik Paşa kayboldu; onun yerine 1919 Mart'ında Damat Ferit Paşa, padişahm eniştesi bu İngiliz centilmeni, çoktandır özlediği sadrazamlık görevini üstlendi. Onunla birlikte liberaller birliği denilen parti, monarşist-dinci parti, İtilâf ve Hürriyet partisi de dümeni eline alıyordu. Müttefiklerin yüksek komiserleri de yeni sadrazama çok yakınlık gösterdi; o da buna aynı yakınlıkla karşılık verip uysal davranmakla ülkeye hizmet edeceğine ve kabule zorlanılması tehdidi altında bulunulan banş antlaşmasının koşullannı yumuşatacağına inanıyordu. Müttefiklerin isteği üzerine Damat Ferit Paşa İttihatçı önderlerden en tehlikelilerini tutuklattı; böylece ülkede hafiften başlamak belirtileri gösteren direnişi daha nüve durumundayken yok etmek amaçlanmıştı. Tutuklananlardan biri, Ermenilerin öldürülmesine güya kanşmış olmakla suçlanıp asıldı. İdam edilen iç düzenlenen cenaze töreni sessiz, fakat çok etkileyici bir gösteri yürüyüşünün yapılmasına neden oldu.

İrtica gemi azıya almıştı; padişah ile eniştesi Damat Feril hemen hemen kısıtsız şekilde egemenliklerini yürütüyorlardı.

Tekrar bütün gözler Mustafa Kemal'e çevrildi. Her şeyi oluruna mı bırakacaktı, yoksa olup bitenlerin arkasında o mu vardı?

Pera'nm bir *dış semti olan* Şişli'de bir ev *kiralamıştı; orda* kendi halinde bir insan olarak yaşıyordu, ama hiçbir şekilde kabuğuna çekilmiş de değildi. Onu sık sık kulüplerde görüyorlardı; Pera sosyetesiyîe yakın ilişkiler sürdürüyordu; kendisini sürekli hatırlatmaktaydı, hep göz önündeydi ve aynı zamanda kilometrelerce uzaklardaydı. Yaşanılan zamanın sıkıntıları geleceğin neler getireceği herkesin zihnini kurcalıyordu; düşünceler, arzular, projeler birbirine karışıyordu. Herkes onu, şu ya da bu amaç için kazanmak istiyordu; meraklı bir ilgiyle söylenenleri dinliyor; küçük, keskin, derinden bakan gözleriyle konuşan kimseyi süzüyordu, fakat kendisi hep susuyordu; yüz çizgileri kıpırtısız kalıyor, ne evet diyordu, ne de hayır. Onu kendi saflarına çektiklerini sanıyorlar, ama yine hep ellerinden kaçılıyorlardı; ona güveniyorlar, ama yine de hiçbir zaman bundan emin olamıyorlardı. Onda saklı duran bir şey vardı; seziliyordu bu; belirli bir şeye yöneldiği de hissediliyordu, ama neydi bu yöneliş, işte işin burası tümüyle belirsiz kalıyordu.

Bu arada ilk günlerdeki umutsuzluk havası da biraz dağılmıştı; yeniden bir parça yüreklenilmeye başlanmıştı. Başlangıçta birbirine perçinlenmiş gibi görünen müttefiklerarası bağlar da artık eski sağlamlığmda değildi. Üç yüksek komiserin çoğu kez birbirinin aleyhine çalıştığını Türkler derhal farketmişlerdi; her biri kendi ülkesinin çıkarma propaganda yapıyordu. Genellikle hoşgörülü bir davranış içindeydiler; Damat Ferit sadrazam olduktan sonra bu tutumları daha da yumuşamıştı. Yakınlık gösteriliyor've konuşmalarda bansın, ilkin korkulduğu gibi, pek öyle kötü koşullarda yapılmayacağı

sezdiriliyordu. Türkler de yetki sahiplerinin gönüllerini çelmek ve dostluklarını kazanmak yollarını arıyor, milletine göre değişik yollar deniyorlardı: İngilizlerle doğruluk ve dürüst davranışlarla yakınlık kuruluyor; İtalyanlara ekonomik ayrıcalıklar doğrultusunda göz kırpılıyordu; Fransızlar ise kendilerine açılmış Pera salonlarında, alımlı oldukları kadar lütufkâr da olan kadınların büyüsüne kapılıyorlardı.

Tek tük gerçek umut ışıklan da belirmekteydi. Hindistan Müslümanlannm ileri gelenleri İngiliz hükümetine verdikleri bir dilekçede, Halife-Sultanın İstanbul'dan uzaklaştınlmasımn Hindistan'ın İslâm dünyası üzerinde, tehlikeli olmasa bile pek elverişsiz karşı tepkilere yol açacağmı bildirmişlerdi. Sevindirici bir işaret bu. Rusya çöktükten sonra İngiltere, en çok Müslüman nüfusa sahip ülke durumundaydı. Bu kitleye saygı göstermek bir zorunluluktu İtilaf devletlerinin en güçlüsünün koruyuculuğuna dayanılır, ona bir çeşit himaye yönetimi kurmak olanağı verilirse, o zaman belki devlet ayakta tutulabilir, hatta büyük arazi kesimlerin elden gitmesi bile önlenebilirdi. Padişah ancak İngiltere'nin yardımıyla tahtım koruyabileceğine inanıyordu. Sadrazam Damat Ferit de bunu tek kurtuluş yolu ve "en az kötü" çare olarak görmekteydi. Böylece hükümetin desteğinde ve İngiliz parasıyla beslenen bir "İngiliz Dostlan Demeği - İngiliz Muhibleri Cemiyeti" kuruldu. Bu derneğin yönetici beyni Sait Molla admda müsteşarlık yapmış bir gazeteciydi, daha sonralan Kemalistlerin etkin bir düşmanı olmuştur.

Fakat Türkiye'yi ikinci bir Mısır yapmayı istemek, birçoklan için fazla aşın gitmekti. Belki daha az kötü bir çare bulunabilirdi. Yakındoğuda doğrudan doğruya çıkarlan bulunmayan ve diğerlerinin emperyalizmini önleyebilecek bir dev-

let vardı. Amerika Birleşik Devletleri halkların bağımsız haklan içni savaşa girmişti. Başkan Wilson o zamanlar bir çeşit Tann kayrası bir inayet-i rabbaniye gibi görünüyordu. Bütün ezilmişlerin bu yüce ruhlu avukatı, Osmanlılara da varolmak hakkını elbette verirdi. Eğer bir himaye yönetimi kaçmılmazsa, bu durumda Birleşik Devletler çok daha sempatikti ve hiç değilse çok daha az tehlikeli görünmekteydi. Önemli bir grup ve özellikle de millî kanat, Amerika'nın Türkiye'de bir manda yönetimi kurmasından yanaydı.

Fakat daha başka görüşler ve plânlar da ortaya çıkmaktaydı; bunlar halklann kendilerini yönetme hakkı ilkesine göre, ülkeyi tehdit eden bölünmeden kurtulmayı; yurt topraklarında Hristiyan devletlerin kurulmasını engellemeyi amaçlamaktaydılar. Bunun için burda yerel bir dernek kuruluyor, surda bir korunma veya savunma örgütü oluşturuluyordu. Ayn ayn bölgelerde özerk cumhuriyetler plânlanıyor, böyece devletin birliğinin sürdürülmesi düşünülüyordu. Trakya'da kurulan dernek (merkezi Edirne'de, Trakya-Paşaeli Cemiyeti) bu amaçtaydı. Rum halkının yoğun olduğu Karadeniz kıyılarında da bir Pontus Cumhuriyeti kurulmasma hazırlanılıyordu. Çeşit çeşit komiteler meydana getirilmişti; bunlann bir kısmı parti politikasıyla ilişkiliydi. Biri şöyle istiyor, ötekisi böyle istiyordu; herkes bir yol mtturmuştu bunu da tek kurtuluş çaresi görüyordu.

Savunma örgütleri için en sağlam ve bağdaşık olanı Anadolu'nun doğusundaydı. Ordaki illerde bir Ermeni devletini kurulması gerçekleşecek gibi görünmekteydi; Batı devletleri ve özellikle de Amerika Doğu Hristiyanlanna verilmiş sözü yerine getirmek zorundaydı. Damat Ferit Paşa hükümeti, İstanbul ile Boğazların devlete bırakılması karşılığında böyle bir

projenin gerçekleştirilmesine razı olmaya hazırdı. Fakat bölgenin Müslümanları, bir arada yaşadıkları ve nefret ettikleri bu halkın egemenliği altına girmeyi asla istemiyorlardı. Buralarda Türklerle Ermeniler arasındaki, çok eskilere uzanan düşmanlık öylesine kökleşmiş, öylesine derinlemesine kanlarına işlemişti ki, bir uzlaşma düşünülecek gibi değildi. O halde yeni Türk hareketi, çıkış yolunu doğudan bulmalıydı.

***

Bu sırada bir görevi bulunmayan general, tekrar Perapalas otelindeki odasına yerleşmişti; uzun uzadıya düşünmeye de zaman bulmuştu. Plânı tamamdı, yalnız uygulamanın nasıl ve ne zaman olacağı henüz saptanmış değildi. Ne şekilde olursa olsun eski imparatorluğun korunması doğrultusundaki tüm düşünce ve girişimlere karşıydı; bunlar boş kuruntular, kendini aldatmalardır; olguların gerçekçi bir tutumla belirlenmesinden çok isteklerden esinlenmişlerdil. Bunca, umut, galip devletler arasındaki görüş ayrılıklarına dayandınlabilir miydi? Bu devletlerin çıkarları kuşkusuz çatışmış ve ganimetin paylaşılması konusunda kolayca anlaşmazlığa düşmüşlerdi. Paris'te toplanan büyük konferansta gizli savaşlar sürüp gitmişti, bu da yararlı olmuştu, zamanın kazanılmasına olanak vermişti. Ama sonunda birbirleriyle nasıl olsa anlaşacaklar ve yenik düşmüş olana tuzlu bir hesap pusulası uzatacaklardı. Hoşgörülü davranış, ucuz kurtulanacak barış lafı, İtilâf devletleri patronlarının, kendilerine körü körüne güvenenlerin ağızlarına çaldıkları baldı. Elbette böyle yapacaklardı, kesilecek kuzunun sakin tutulması gerekmez miydi?

Himaye rejimi, manda yönetimi... Başka deyişle: Kendi kendini hadım etmek, ben artık özgücümle var olmayı beceremeyeceğim demek değil mi? Buna daha zaman var, hele halkın koltuk değnekleri olmaksızın yürüyemeyecek kadar ger-

çekten çok dermansız olduğu bir anlaşılsın, ondan sonra düşünmek gerek böyle şeyleri.

Hem aslında neyin kurtarılması isteniyordu? Osmanlı İmparatorluğu ölmüştü, hayata döndürülemezdi artık; bütün dünya Müslümanlannı birleştirmek ülküsü hem hayaldi, padişah ve halife ise sadece bedeni olmayan gölgelerdi. Eski, bir daha geri getirilemeyecek şekilde göçüp gitmişti; bunu durdururum diyen çıkmaz sokağa sapmış demekti; buna sarılırım diyen tepe taklak olacaktı.

Var olan tek gerçek Türk halkıydı; bağdaşık bir bütün olarak Kafkaslardan Akdeniz'e uzanan anayurdunda yaşayan Türk halkıydı. Bunun dışında ne varsa, hepsi moloz ve süprüntüydü. Ortaçağ kahntısıydı, çağın çoktan gerisinde kalmıştı.

Batı devletleri milliyet ilkesini, halklarını en yüce hakkı olarak ilân etmişlerdi. Pekala, o halde Amerika nasıl Amerikalılannsa, Türkiye de Türklerindi. Yeni temeller üstünde yeni bir devlet kurulacaktı, bu halka dayanılarak ve bu halk için. Milletin kendisinin yaratacağı bu yeni Türkiye'nin tam bağımsız olması zorunluydu. Bu devlette sultan ya da halifenin, taht ve mihrabın artık yeri yoktu.

Kendi doğal hayat alanı içinde, tümüyle Türk milletine dayalı bir devlet yaratmak düşüncesi, temelinde akla uygundu ve tarihsel durumdan kaynaklanıyordu. Bütün büyük devlet adamları gibi, Mustafa Kemal de en basit çözümü bulmuştu; zaten kapıya gelip dayanmış bir çözümdü bu. Aynı zamanda plân öylesine pervasız ve atak, öylesine o zamanın yurttaşları için tasanmlanamaz nitelikteydi ki, Mustafa Kemal varılacak son hedefi açıklamaktan kaçınmaya özellikle dikkat etmiştir. Daha o günlerde cumhuriyetten ve laik devletten bahsetseydi, kendisini tek kelimeyle anlamayacaklar ve ardından

gelmeyi kesinlikle istemeyeceklerdi. Gün olmuş can srkan hükümdarlar tahtlarından indirilmişti. Kuran buna izin vermekteydi; fakat kutsal bir kurum sayılan saltanatı ya da halifeliği toptan kaldırmak bir Müslüman için aklının alamayacağı bir şeydi, onun düşünce alanında böyle bir tasarıma yer yoktu. Mustafa Kemal'in aslında neyi amaçladığını tek bir kişi dışında kimse sezinlemiş değildi; bu kişi de padişahın kendisiydi; atalarından gelen hükümdar içgüdüsü ile Mustafa Kemal'in yürüttüğü hareketin, doğrudan doğruya hanedana karşı olduğunu daha baştan anlamıştı; onun amansız ve işin asimi bilmeyenlere çoğu kez akılsızca görünmüş düşmanlığı bundan ileri gelmekteydi.

Yeni devlet için genç generalin saptadığı ilke, tam bağımsızlığın kazanılmasıydı. Buna erişmek için büyük devletlerle ya da bunlardan biriyle mutlaka çatışmak zorunda kalınacağını biliyordu. Fakat böylesi bir düşünce de genellikle halk yığınlarınca kavranılır gibi değildi. Eli kolu bağlanmış, küçük bitkin bir ülke, nasıl olur da kudretli Almanya ile Avusturya'yı daha yeni dize getirmiş galip devletlere kafa tutmayı göze alabilirdi? Böyle bir şey akla da, mantığa da aykırıydı. Bu kam yalnızca halk yığınlarında kökleşmiş değildi, akıl yürütme gücüne sahip bulunanlar da Mustafa Kemal'in kendilerine dayanmak zorunda olduğu önderler de böyle düşünüyorlardı. O halde bu açıdan peşinden gelenleri kuşkulandırmamak ve başlangıçta İtilâf devletlerine açıkça düşmanlık gibi görünebilecek her şeyden kaçınmak gerekiyordu. Buna rağmen Batılı güçlerle bir anlaşmazlık rizikosunu göze aldığı zamanlar olmuştur; ancak bu, ne Enver Paşanınki gibi delice bir cüretkârlık ne de her şeyin iyi gideceği umuduyla körü körüne yapılmış bir ataklık olmuştur; aksine onun cesareti hep psikolojik

anlarm tamamı tamamına önceden kestirilmesinden kaynaklanmıştır. Uzağı gören bakışı galiplerde, başka kimsenin görmediği bir zayıf noktayı fark edebiliyordu. Nitekim onlardaki görüş ayrılıklarına hiçbir zaman bel bağlamadı; aksine onun hesabı başkaydı; bunda da aldanmadığını olaylar gösterdi. İngiltere ve Fransa gibi çok gelişmiş devletler savaşta göründüğünden çok daha fazla hırpalanmışlardı; halkları yıllarca sürmüş boğuşmadan sonra yorgun düşmüştü, hükümetleri istese bile yeni bir savaşı, üstelik sadece emperyalist amaçları olan bir savaşı istemeyeceklerdi.

Benzersiz taktik yeteneğiyle plânlarını peçelemesini bildi, yandaşlarını asıl niyetleri hakkında karanlıkta bnaktı ve onları kendisinin açıkça ve besbelli ortaya koyduğu amaçlara, çoğunun pek istemeyeceği hedeflere doğru sürekli yürütmeyi başardı. Bir basamağı sağlam biçimde çıktıktan sonradır ki, bir sonraki basamağın görüntüsünü gözler önüne serdi. Her aşamayı ne erken, ne geç, tam zamanında aştı; oynadığı oyunu, ancak atılması zorunlu bir sonraki adım için gerektiği ölçüde açıkladı ve böylece insanları her zaman, nereye istiyorsa oraya götürmesini bildi.

İstanbul'da yakınlarına tasarılarından söz etmişti, fakat sadece amacının birinci aşaması için yararlı olacak derecede. Hükümetin başkentte kararlarında serbest davranamayacağını ve padişahın da galiplerin elinde bir tutsaktan pek farklı olmayacağını anlattı. Millî iradenin ağırlık merkezi, ülkenin iç kesimine nakledilmeliydi; orda, Anadolu'da halka dayanarak, hükümete destek ve güç sağlayacak, hükümdarın tehdit altındaki tahtım kurtaracak bir hareket yaratılabilirdi. İtilaf devletlerine karşı her çeşit düşmanca tutumdan kaçınılacaktır. Hareket ancak barışçıl nitelikte düşünülebilirdi; amacı da sadee

Türkiye'de hâlâ yaşama arzusu bulunduğunu, hâlâ hesaba katılması gereken bir güce sahip olduğunu göstermek olacaktı. Hiçbir partinin yardımına başvurulmamalıydı, bütünüyle halktan kaynaklanan bir hamle olması gerekiyordu.

Bütün bu öneriler alışılmış, yaygınlık kazanmış duygulanım ve tasarım dünyasının içinde kalan şeylerdi. Anadolu'da millî bir direniş başlatma düşüncesi, daha önce de defalarca ortaya atılmıştı. Padişahı kurtarmak, herkesin düşüncesi buydu; Damat Ferit Paşa hükümeti zaten saygmlığa sahip değildi artık; bu hükümeti düşürmek, yurtseverce bir iş olacaktı. Ve sonra subaylar vardı -bu konuda en çok da onlar söz konusuydu- Bunlar, görünüşe göre kaçınılmaz, sonra, hiçbir direnişte bulunmadan boyun eğmeye, ülkenin batışını elleri böğründe seyretmeye en az katlanacak zümreyi oluşturuyordu. Onların yapısında eylem vardı, kendini savunmak vardı; sakınganca ince eleyip sık dokumak yoluna pek az saparlardı. Yani düşünceler silsilesini pek öyle tamamı tamamına irdelemezler, varılabilecek bütün sonuçlar hakkında uzun uzadıya düşünmezler, sadee eylemde bulunmak, sessizce durup kalmanın artık dayanılmaz hale gelmiş baskısından kurtulmak için atılımlara girişmek, onların duygularında coşkular yaratır.

Plânladıklarını gerçekleştirmek amacıyla general, kendisine yeniden bir komutanlık verilmesi isteğinde bulundu. Buna olanak bulunmadığı söylendi, sayılan çok azalmış bu çeşit görevlerin hepsi çoktan dolmuştu. Fakat o yine de becerikliliğiyle bütün dünyayı kandırmayı başardı.

İtilâf devletlerinin yüksek komiserliklerine Anadolu'da bazı huzursuzluklara cereyan ettiği duyurulmuştu. Orada burada küçük yangmlann parladığı oluyordu; eşkıyalık olaylan artıyordu; terhis edilmiş askerler eşkıya çeteleri gibi ülkenin

içinde dolaşmaktaydı; ayrıca İttihatçılar komitesi de kuşku uyandıran eylemlerde bulunmaktaydı. Aslında bütün bunların pek öyle büyük bir önemi yoktu, ama ne de olsa asayişin sağlanması zorunluydu. Bunun için de demir elli biri gerekliydi. Özellikle tam anlamıyla ulaşılamayan doğu bölgesinde durum kaygı vericiydi. Ermeniler, Türkler, Kürtler dişlerini gıcırdatarak birbirlerinin karşısına dikilmişlerdi. Ve hâlâ her tarafta silâh vardı. Ordunun derhal etkisiz duruma getirilmesi Mondros Mütarekesi'nde ne yazık ki unutulmuştu. Ordunun terhisini şimdi hızla tamamlamak, bütün savaş malzemesini bir an önce toplayıp güvenli yerlere depo etmek gerekiyordu. Bazı olayların ışığında - Paris'ten verilen direktifler böyle diyordu- yapılması olası direnişlere daha baştan meydan verilmemesi arzu edilmekteydi.

Türk hükümetinden doğuya gönderilecek güvenilir bir kimsenin ismen bildirilmesi istendi. Durum harbiye nezaretine iletildi. Müsteşar Cevat Paşa, Mustafa Kemal'i önerdi; onun niyetleri konusunda biraz bilgisi vardı, nazır da bundan pek büsbütün habersiz değildi. Mustafa Kemal'e durum bildirildi. O da öngörülen "doğu illerindeki asayişsizlik durumunu yerinde saptamak ve gerekli önlemleri almak" görevinin başarılması için, belirli bir komutanlığın ve olağanüstü yetkilerin verilmesinin zorunlu olduğunu belirtti. Böylece kendi telkiniyle bir ordu müfettişliği düşüncesini ortaya çıkarmış oluyordu.

Sadrazam Damat Ferit, harbiye nazırlığının önerisini uygun buldu. Padişah da bu atamadan yanaydı. Belki de gerçek amacının ne olduğu bilinmeyen bu generali başkentten uzakta bir işlerle uğraştırmak daha uygun görülmüştü, fakat İngiliz yüksek komiseri önceleri bu atamayı onaylamak istemedi.

Nasıl istesin, Mustafa Kemal tehlikeli görülüp, pek yakında Malta adasına, toplama kampına gönderilecekler liste-

sinde bulunuyordu. Damat Ferit, generale kefil olup, sonunda yüksek komiseri kararından caydırmayı başardı. Ayrıca Mustafa Kemal'i müttefiklere, Enver'in politikasına sürekli karşı çıkmış ve Almanya'nın hasmı olarak tanınan biri diye özellikle tavsiye etti. Mustafa Kemal aldığı yazılı buyrukta, yetki genişletilmesi doğrultusunda değişiklikler yaptırdı, bu şekilde eline hiçbir şüphe uyandırmadan dilediği gibi yararlanabileceği bir silâh geçiriyordu. Hazırlanan yönergeyi sadrazam uzun uzadıya incelemeden imzaladı, harbiye nazın baştan biraz duraksadıysa da, sonra da o altına mührünü bastı. Böylece Mustafa Kemal, padişahlık hükümetinin güvenilir adamı ve işgal kuvvetlerinin resmî görevlisi sıfatıyla Anadolu'ya gidiyordu. Ordu müfettişliği görevinin dışında, aynca doğu illerinin genel valiliği yetkilerini de almıştı.

Türk Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'yla aralannda değişik bir gizli şifre kararlaştırdılar, böylece kontrol edilmeksizin İstanbul'la doğrudan haberleşmeyi sağlayacaktı. Karargâh kurmayı olarak çok güvendiği beş subay seçti ve 16 Mayıs 1919'da küçük "Panderma" (Bandırma) vapuruyla Karadeniz'i aşıp Samsun'a ulaşmak üzere başkenti terketti.

Yola çıkmak üzereyken, İstanbul'da karar değişikliği oldu. Yeni alman haberlere dayanılarak güya Mustafa Kemal'in atanışınm bir hata olduğu anlaşılmıştı ve kendisinin mutlaka alıkonulması isteniyordu. Bu darbenin İngiliz yüksek komiserinden mi, yoksa Türk hükümetinden mi geldiği tam olarak anlaşılamamıştır. Bununla birlikte kontrol merkezlerine, Mustafa Kemal'in durdurulup geri gönderilmesine ilişkin bir emir verilmişti. Fakat anlaşılan işgal kuvvetleri arasındaki çekeme-

mezlikler sonucu emrin uygulanmasında duraksamaya düşülmüştü. İşte bu birkaç saatlik boşluktur ki, Mustafa Kemal'in tehlikeden sıyrılmasına yetti.

***

Paris'te sadece Almanya'ya dikte ettirilecek barış antlaşmasıyla uğraşıldığından, Yakındoğu sorunları şimdilik askıda bırakılmıştı. Türkiye'nin geleceği nasıl olsa elde birdi; güçten düşmüş ülke, yazgıcı ağırkanlılığıyla boynunu bükmüş, kendisi için belirlenecek sonu bekler görünüyordu. Onun için de bu taraftan ciddi bir tehlike söz konusu değildi.

Bu bakımdan doğudaki ganimete ilişkin çeşitli ve çoğunlukla birbirine ters düşen isteklerde bir uzlaşma sağlama işine daha sonra rahatça girişilebilirdi. Bunu gerçekleştirmek kuşkusuz hiç de kolay olmayacak ve çok zaman alacaktı. İngiltere kendi payını garantiye almış, Arabistan'ı ele geçirmekle Mısır'dan Hindistan'a köprü kurmuştu. Fransa'yla uzlaşamadığı birkaç konu vardı; Fransa'nın gözü Suriye'deydi, ama zorlanırsa Arabistan'la Anadolu arasındaki sınır ili, zengin ve verimli Kilikya'yla yetinmeye de pekâlâ razı edilirdi. Fransızların bakışları Ren bölgesine çevrili tutulduğu sürece nasıl olsa bir anlaşmaya varılırdı.

Daha büyük zorluk İtalyanlarla anlaşma sağlamaktaydı. Saflarına geç katılmış bu müttefiği, savaşa sokmak gayretiyle biraz büyükçe lokmalar vaadedilmişti; ancak şimdi bunların yerine getirilecek gibi şeyler olmadığı görülüyordu.

26 Nisan 1915 'te Londra'da yapılan gizli pazarlıkta, İtalya'ya savaşa girmesinin ödülü olarak Antalya iliyle buna komşu bütün Akdeniz bölgesi vaadedilmişti. Eskiçağın Pamfilyası olan Antalya ili, Küçükasya'nm güney kıyısındaydı.

Bir yıl sonra İngiltere, Fransa ve Rusya yaptıkları Sykes-

Picot sözleşmesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölüşülmesi konusunda tam bir görüş birliğine varmışlardı. (Bu sözleşme daha sonra Türkiye'yle yapılacak bansın esasını oluşturmuştur.) Ancak bu antlaşma italya'dan saklı tutuldu. Fakat italyanlar yine de bunu öğrendiler ve isteklerinin kesinkes saptanmasını istediler.

Böylece 17 Nisan 1917'de dört müttefik arasmda yapılan St. Jean-de-Maurienne antlaşmasına gelindi. İtalya'ya İzmir iliyle birlikte Konya'ya kadar bütün Batı Anadolu, manda veya çıkar bölgesi olarak aynldı. Bu antlaşma ilgili devletlerden Rusya tarafından -ülkede devrim başlayıp müttefikliği sona erince- imzalanamadı. Üstelik Rus devrim hükümeti, her çeşit toprak ilhakından ve tazminat ödenmesinden vazgeçtiğini belirtir bir prensip karan ilân etmişti. Sözleşmede Rusya'nın imzası eksik olduğuna göre -gerekirse- bu anlaşma geçersiz sayılabilirdi.

İtalya 1919 Nisanında Antalya kentini art bölgesiyle birlikte işgal etti. Buna karşılık müttefikler hiçbir tepki göstermediler. Aynca Türkler de bu çıkarmayı pek önemsememişlerdi. Fakat İtalya İzmir üzerindeki isteklerini gerçekleştirmek amacıyla ileri harekete geçmedi; bunu sürekli Paris'e taşınıp duran Venizelos'un çevirdiği yeni bir gizli dolap önlemişti. İngiltere ile Fransa, İtalya'nın Antalya'yla birlikte İzmir'i ve Anadolu'nun batı kıyılanm ele geçirmesini istemiyorlardı, bu durumda İtalya Doğu Akdeniz'in efendisi olurdu. St. Jean-de-Maurienne antlaşmasında kabul edilen yükümlülük, hukuk açısmdan geçerli sayılamazdı. Aynca Yunanlılann da savaşa katkılarından dolayı ödüllendirilmeleri gerekiyordu. Ne var ki onlann bütün Avrupa yakası kıyılanyla birlikte İstanbul'u almak umutlan boşa çıkmıştı. Burası o gün-

lerde milletlerarası bir statüye bağlanmak isteniyordu. Ama Yunanlılara İzmir verilirse, bir taşla iki kuş vurulmuş olacaktı: Hem Yunanlılar memnun edilecek, hem de İtalyanların, hiç arzu edilmediği halde, etkinlik alanlarını genişletmeleri önlenmiş olacaktı. Üstelik Venizelos'un istatistiklerine göre de İzmir ilinde Rum nüfus çoğunluktaydı. (Gerçekte Rumlar yalnızca iki yerde, İzmir kentinde ve Ayvalık'da çoğunluktaydılar). Venizelos tarafından ikna edilen Lloyd George ve Cl'emenceau, anlaşıldığına göre yüksek kurulun diğer üyelerinin haberi olmaksızın, 6 Mayıs 1919'da Yunanistan'a İzmir'i "müttefikler adına" işgal etme izni verdiler.

Türk hükümetine de mütarekenin 7. maddesi uyarınca İzmir'in müttefiklerce işgal edileceği bildirildi. Bu maddeye göre müttefiklerin güvenliği bir bölgede tehdit altına girdiği takdirde, orasını işgale haklan vardı. Sadrazam, İzmir valisine Türk askerlerinin kışlalarında tutulması ve halk arasında her çeşit gösterinin engellenmesi yolunda direktif verdi. Genellikle herkes müttefik askerlerinin karaya çıkacağını sanıyordu, verilmiş olan bilgi de zaten bu yoldaydı. Yunanlılar hiç hesapta yoktu, kimsenin de aklına böyle bir şey gelmemişti.

14 Mayıs 1919'da İzmir limanında bir filo göründü. Filo komutam İngiliz amirali Calthorpe, valiye müttefik askerlerinin karaya çıkacağını haber verdi. İki saat sonra da valiyi çağırtıp, Yunanlılann izmir'i işgal edeceğini bildirdi. Vali yıldırım çarpmışa dönmüştü, göz yaşlarını tutamıyordu. "Yunanlılar mı? " "Evet, Paris' in kesin emri! Amiralin karşılığı bu olmuştu. Vali, işgalin hiç değilse yalnızca Yunanlılara bırakılmamasını rica etti, bu durumda neler olabileceği kestirilemezdi. "Olanaksız" cevabı verildi, -Sizin deniz askerinizden iki, üç yüz kişilik bir müfrezeyi katın aralanna, o zaman Müslü-

man halkı yatıştırabilir ve Yunan işgali, kesin işgal değildir diyebilirim- Olanaksız!

15 Mayıs'ta sabahleyin Yunan birlikleri İzmir rıhtımına çıkmaya başladılar. İzmir metropoliti onları takdis etti. Kentin bütün Rum halkı toplanmıştı. Sevinç coşkunluğu dille anlatılır gibi değildi: "Zito Venizelos! Zito Venizelos!" haykırışları dinmek bilmiyordu.

Birlikler caddelerden geçmeye başladı. Hükümet konağının karşısındaki büyük kışlanın içi Türk askerleri ve subaylarıyla doluydu; verilen emir gereği herkes telaşla oraya sığınmıştı. Yunan askerlerinin yürüyüş kolu hükümet konağının yanındaki meydana sapınca, bir silâh patladı, kimse nerden atıldığını bilmiyordu. Fransız görgü tanıklarına göre bu ateş önceden tutulmuş Rum kışlartıcılar tarafından açılmıştı. Yunan askerleri derhal mevzi alıp yaylım ateş açtılar, makineli tüfekler takırdamaya başladı. Kışlanın içinde panik başgösterdi; askerler ordan oraya koşuyor, vurulanlar yere yuvarlanıyor, bazıları da doğal olarak ateşe ateşle karşılık veriyordu. Subaylar kuşatılmış askerleri yatıştırmayı başardılar. Bir beyaz bayrak çekildi, komutan kışlayı teslim etmek üzere nizamiye kapısına çıktı; kendisini vurdular. Sonunda ateş kesildi.

Tutsaklar uzun bir alay halinde rıhtıma götürüldü. Yerli Hristiyan halk bağırıp çağırıyor ve Türklere yuha çekiyordu. Türklerden bazıları süngülenerek yere yıkıldı. Subayların yüzlerine tükürüldü, Türk olan ne varsa saldırıya uğruyordu. Erkekler başlarındaki fesi çıkarıp ayaklarıyla çiğnemeye zorlanıyordu. Müslümanlar için en ağır hakaretti bu; yapmak istemeyen hemen süngüleniyordu. Kadınların peçeleri yüzlerinden çekilip yırtılıyordu. Türk kafilesinin geçtiği yollar, yerde yatan ölüler ve yaralılarla dolmaktaydı. O sırada ayak takımı da Türk evlerini yağmalamaya koyulmuştu.

Türkler 300 ölü ve 200 yaralı saydılar; aralarında valinin de bulunduğu yirmi bin tutsak Yunanistan'a götürüldü. Yunanlıların İzmir'de karaya çıkışı, üç yıl sürecek ve acımasız gaddarlıklarla yürütülecek bir "savaş sonrası savaşın" başlangıcı oldu.

"Panderma" (Bandırma) vapuru 19 Mayıs 1919'da Samsun önünde demir attı. Yolculuk fırtınalı geçmişti. Köhnemiş eski bir tekne olan vapurun, Karadeniz'in azgın dalgalarına dayanacak durumu yoktu. Yola çıkıldığında kaptan pusulanın çalışmadığım bildirdi. Kendisine kıyıya yakın gitmesi söylendi, hedefe bu şekilde varıldı.

Samsun halkının bir kısmı, her gemi gelişinde yaptıkları gibi, kıyıda toplanmıştı. Bir kayık vapurdan ayrıldı, az sonra karaya yanaşmıştı. İçinden az sayıda maiyetiyle genç bir tuğgeneral çıktı. "Anafartalar kahramanıydı" bu, ancak hakkında bilinen, onu sadece bir askeri komutanlık üstlenmek üzere hükümet tarafından gönderilmiş bir paşa oldğuydu. Böylece karaya çıkan yolcular, oraya gelen her resmî şahsiyete gösterilen cinsten bir saygıyla selâmlanarak karşılandılar.

General bekleyenlerin arasından geçerek yürüdü; göze çarpacak derecede ağır davranıyor, her adımını sanki ayrı bir ağırlığı varrmşcasma atıyor, ayağını yapıştırıyormuş gibi yere sımsıkı bastırıyordu. Birbiriyle kesişen çizgilerle dolu yüzünün ciddi ifadesinde yoğun bir irade gücü hemen belli oluyordu; aynı zamanda genel görünümünde güven telkin eden bir şeyler vardı; insana neden ileri geldiğini kestiremediği bir teselli; bir güvence veriyordu. Anadolu'nun her yerinde olduğu gibi, Samsun'un Müslüman halkı da yılgınlığa ve umutsuzluğa kapılmış durumdaydı. Bu liman kenti Rum ve Ermeni pat-

riMerinin kışkırtma merkeziydi; bir Rum Pontus devleti ve bir büyük Ermenistan kurulması yolundaki çabalara burdan yön verilmekteydi. Türkler ne yapacaktı peki? Ya göçler edecekler ya da özgürlüklerini yitireceklerdi, başka seçenek yoktu.

Mustafa Kemal'in İstanbul'dan ayrılışından az önce, Yunanlılara! İzmir'e çıktıktan ve bunun sonucu olarak çok acıklı olaylann cereyan ettiği haber gelmişti. Bu olay ona, plânları açısından Tann'nın bir lütfü gibi göründü. Daha önce yapacağı direniş çağnsının, moral halamından çökmüş halkta uyandıracağı yankıdan o kadar emin değilken, şimdi düşmanın kendisi eline paha biçilmez değerde bir koz vremekteydi. Ülkelerinin müttefiklerce işgaline Türkler sakince boyun eğmişler, bunu galibin hakkı saymışlardı; bedence ve ruhça bitkin bu halk yığmlan bir diktaya da sonunda razı olurdu. Fakat Yunanın, şimdiye kadar küçümsenerek hep tepesinden bakılmış, bu sırnaşık çanak yalayıcısının Türkün basma efendi kesilmesi, tek kelimeyle katlanılabilecek bir şey değlidi. Üstelik müttefikler Anadolu'nun en güzel illerini, Ege'nin incisi İzmir'le birlikte Yunanlılara peşkeş çekmeye kalkışmakla, büyük devletlerin adalet duygusuna belki hâlâ beslenen umudun son kalıntısını da yok etmiş oluyorlardı. "Başka herkese katlanabiliriz, fakat Yunan'a asla" diyordu Türkler. Nitekim bir anda ülkenin dört bir yanında bir öfke alevleniverdi. Mustafa Kemal'in yapacağı iş, fışkıran bu öfke pınannm suyunu büyük, güçlü bir akıntının yatağma yöneltmekti. Kuşku yok ki general oyununu, büyük devletlerin yanlış hamlesi sayesinde kazanmıştır. İzmir sadece müttefik birliklerince işgal edilseydi, eline Yunan işgalinin sağladığı derecede etkili bir silâh geçmiş olmayacaktı.

Paris'te, ülkenin özelliklerinin tanınmaması yüzünden bu

psikolojik etkene hiç dikkat edilmemişti, herhalde önlerine konan nüfus istatistiklerine bakılarak Yunanistan'ın İzmir'i almaya hakkı olduğunu sanmışlardı. Bu küçük yanılgı hiç umulmayan etkilerin oluşmasına yol açtı.

Atılan bu akılsızca adımın İngiliz Avam Kamarası'ndaki yankısı biraz komik şekilde oldu: 26 Mayıs 1919'da milletvekili Herbert verdiği önergeyle, müttefiklerin İzmir'i halkların kendi yazgılarını kendileri belirleme hakkından dolayımı, yoksa kendi çıkarları gerektirdiği için mi işgal ettiğini sordu.

Hükümet sözcüsü Harmsworth şu cevabı verdi: "İzmir'in işgali banş konferansı yüksek kurulunun kesin direktifi üzerine, Mondros Mütarekesinin 7. maddesi uyannca yapılmıştır."

Milletvekili Yarbay Herbert: "Bu cevaba dayanarak şunu sormak istiyorum: Acaba Paris'te kuduz başgösterdiği doğrumu?"

Mustafa Kemal her şeyden önce ordunun güven ve desteğini kazanmak zorundaydı. Samsun' a vanşmdan hemen sonra her yana telgraflar çekmeye başladı. O günlerde Anadolu'da altı kolordu bulunuyordu, ancak bunlar asker sayısı çok az, sadece karargâhlardan ibaret, adı var kendi yok kuvvetlerdi. Alayların mevcudu 20-30 askeri geçmiyordu. Anadolu'daki bütün savunma gücü 20 bin asker kadardı, yani hepsi tam mevcutlu bir tümen bile değildi.

Üstelik bu zayıf birlikler, yüzlere kilometre uzaklıklarla ülkeye dağılmış durumdaydı; doğru dürüst yol yoktu, demiryolu yoktu. Batı bölgesinde de demiryolu Anadolu ve Bağdat hatlanydı; bunlara da müttefikler el koymuş, kendileri işletiyordu.

Ordu müfettişi olarak doğrudan doğruya emri altında bulunan, sadece doğudaki iki kolorduydu. Fakat öteki kolordu komutanlanyla da Samsun'dan bağlantı kurdu; bütün önemli

konular hakkında onlara açıklamalarda bulundu ve belirgin olmayan yetkilerine dayanarak direktifler verdi; bunlar başlangıçta yalnızca askeri işlerle ilgiliydi, çoğu da yerine getirildi.

Samsun, Küçükasya'nın orta kesimine giriş kapısı olduğundan İngilizlerce işgal edilmişti. Onların gözü önünde ilk önlemlerin alınmasına başlanmasına da, yine de burada kendilerine gerekli hareket serbestliğinden yoksundular. Samsun mutasarrıflığına güvenilir birini getirdikten soma, general karargâhını Amasya'ya nakletti: burası ülkenin iç kesimindeydi, yabancı birlik de yoktu.

Amasya'dan artık daha açık bir dille konuşabilirdi. Bir çeşit genel valilik yetkisine de sahip olması, ona sivil yönetime de karışmak hakkını veriyordu. Ancak bu yetkisi sadece doğu illeri için geçerliydi. Ne var ki askeri komutanların desteğini sağlamış bulunuyordu, böylece yetkisini bütün ülkeye yaydı. Bir genelgeyle her yerde direniş merkezleri kurulması ve mecut olanların da geliştirilmesi yolunda direktif verdi; oysa kendisine İstanbul'da verilen görev, bazı yerlerde ortaya çıkmış millî örgütleri dağıtmaktı. Herkese, komuta eden generallere ve valilere, Anadolu'da alevlenin hareketin padişah ve başkomutan tarafhdan da onayladığı hükümetçe de bir destek olarak uygun karşılanacağı yolunda sürekli telkinde bulunuyordu.

İzmir'in işgaliyle kırılan pot, bütün ilde de sürdürülmekteydi. Bu sırada Yunan askerin karaya ilk çıkışında olanlar gibi, tatsız olayların cereyan etmesi kendisine, hâlâ kötürüm gibi kıpırtısız duran halkı öfkelendirmek ve direnişin tohumlarım geliştirmek fırsatını vermişti. Yunan eyleminin bütün ülkeyi kapsamından kaygılanıyordu, bunun için de protesto gösterileri düzenlettirdi. Sivil ve askeri bütün yetkililere yolladığı genelgede, bu sefer emredercesine bir ifadeyle "Önümüz-

deki hatlarada" diyordu, "Çok büyük ve cok coşkun mitingler düzenlettireceksiniz. Bu gösterilerde bütün uygar milletlerin adalet duygusuna hitap edilerek, içinde bulunduğumuz katlanılması olanaksız duruma bir son verilmesi için hareke-te geçilmesi istenecektir. Böyle gösterilerin görev bölgeniz içinde yaygınlaştırılması sağlanacaktır Büyük devletlerin temsilcilerine ve Babıâli'ye etkili telgraflar gönderilecektir. Hristiyan halklara karşı her çeşit düşmanca gösteriden de kesinlikle kaçınılacaktır."

Bu çeşitli mitingler hemen bütün büyükçe yerlerde yapıdı. Yalnız Trabzon'da, sözde düşman işgalinden çekinildiğinden hiçbir hareket olmadı. Bir de Sinop'tan bu önemli liman kentinden İstanbul'a gönderilen telgraf, Mustafa Kemal'in plânlarına ters düşmüştü. Telgrafta "Türk milletinin ilerde ancak Avrupa'nın denetim ve gözetimi altında örgütlendirilecek bir yönetimde yaşayabileceği" belirtilmekteydi. Sinop mutasarrıfı derhal görevinden alındı.

İstanbul'daki yüksek komiserliklere Anadolu'daki gözetim subaylarından peşpeşe gelen raporlar, Türk halkında olağandışı bir kıpırdanmayı ve millî bir hareketin ansızın alevlendiğini haber vermekteydi. Yapılan saptamalara göre, tehlikeli boyutlar gösteren bu çalışmaların ardındaki sistemli dürtünün nereden geldiği, şüpheye yer bırakmayacak şeklide belli olmuştu. İtilaf devletlerinin yetkilileri, ortalığı yatıştırmak için gönderilen adam hakkında yanılmış olduklarını kısa sürede anladılar ve Babıâli'den müfettiş paşanın derhal geri çağrılmasın? istediler.

Ne var ki tam o sıralarda Paris 'ten doğru yumuşak bir hava esmekteydi. Gelecekteki çıkarları açısından, Türkiye'yi iyi davranmak çabası içindeki Fransa'nın ön ayak olmasıyla ba-

rış komisyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun yazgısını belirlemezden önce, bir Türk temsilciler kurulunun konferansta dinlenmesini kararlaştırmıştı. Sadrazam Damat Ferit Paşa Paris' e bizzat gitmek istedi, Fransa savaş gemilerinden birini yolculuklarını yapmaları için Türk heyetinin emrine vermişti, ingiltere, Fransa'nın böylesine çabalan yüzünden geri plâna itilmekten korktu; bu heyete katılması gereken Tevf ik Paşa'yı bir hastalık bahane ederek geri kalması konusunda razı ettiler; böylece paşa, heyetten birkaç gün sonra yola çıktı, hem de bir İngiliz savaş gemisiyle.

Galiplerle yapılacak bu görüşmenin öncesinde Sadrazam Damat Ferit Paşa, ülkedeki huzursuzluğun onlann canını sıkmasından, böylesi direnişlere kalkışmanın müttefiklerin daha sert önlemler almalan ve daha ağır barış koşulları ileri sürmelerine yol açmasmdan korkuyordu. Şu müfettiş paşanın Anadolu'da bir işler karıştırması doğrusu çok yersiz ve zamansızdı, üstelik sadrazama ve onun hükümetine karşı çalıştığı da açıkça ortaydı.

Bundan dolayı da Mustafa Kemal raporunu vermek üzere İstanbul'a gelmesi direktifini aldı. General kaçamaklı cevaplar verdi ve şu sırada ne yazık ki görevini bırakamayacağını ileri sürdü. Yumuşak davet etkili olmayınca, bu sefer harbiye nazın sadrazamın direktifi uyannca kesin bir emirle onu geri çağırdı. Bunun üzerine Mustafa Kemal şöyle bir telgraf çekti: "Milletim bağımsızlığını elde edinceye kadar Anadolu'da kalacağım." Bu apaçık red cevabıyla isyana doğru ilk adım atılmış oluyordu.

9. İKTİDAR KAVGASI VE BİR DEVLETİN DOĞUŞU

Samsun'da karaya çıkışın üzerinden bir ay geçmişti. İlk ve en önemli adım basan sağlamış, ordu ele geçirilmişti. Etkili olabilecek önderler, çoğu daha genç generallar Mustafa Kemal'e bağlanmış ve izinden gideceklerini bildirmişlerdi.

Resmen görevlendirilmiş olmanın sağladığı destekten artık vazgeçilebilirdi. Her çeşit resmî bağ şimdi sadece köstekti; bundan sonra atılacak çok daha önemli adımlar için tam bir hareket serbestliğine ihtiyaç vardı.

Fakat atılacak bu adım bir askeri darbeyi amaçlamayacaktı, bu konuda kesin kararlıydı; daha önce Jön Türklerin yaptığı gibi, süngülerin yardımıyla iktidara ulaşmak istemiyordu; şimdi burdabir bağmsızlık savaşı söz konusuydu, aynı zamanda da kudretli galiplerin isteğine aylan olarak ve mevcut tüm güçlere karşı çıkarak yeni bir devletin yaratılması söz konusuydu.

Bu da ancak ve ancak halkla birlikte, halka dayanılarak yapılabilirdi. Bir parti ya da bir yandaşlar grubu değil, tümüyle bütün millet ardında olmalıydı. Onun vekilliğini üstlenmek, onun adma eyleme geçmek zorunluydu. Devrim de çağdaş demokrasinin ilkelerine göre yapılmalıydı. Seçime ve çoğunluğun kararlanna dayanmalıydı. Hükümetin tam yetkisinin ye-

rine, milletin tam yetkisi geçecekti. Artık tek tek kişiler adına değil, herkesin adına eylemlere girişilecekti.

Yunanlıların İzmir'e çıkışı halk yığınlarını harekete geçirmiş, haksızılğauğranıldığı duygusu savunma isteğini alevlendirmişti. Şimdi millî örgütlenişler, yerden fışkıran mantarlar gibi ülkenin dört bir yanında gerekleşiyordu. Şimdi bu filizlenişlere topluca itici bir güç vermek, onları tek bir yönetim altında birleştirmek ve eyleme geçmeleri için de sloganlar belirlemek gerekiyordu. Bu amaçla ülkedeki bütün bu örgütlerin temsilcileri bir genel kongrede bir araya gelmeli, bundan sonra atılacak adımı kararlaştırmalıydı. Bu iş için uygun kent olarak Sivas seçildi.

Burası Anadolu'nun iyice iç kesimindeydi ve arzu edilmeyen rahatsızlıklara uğranılması olasılığına karşı bir ölçüde güvenli bir yerdi.

Askeri komutanlıkların yardımı sayesinde ele geçirilmiş telgraf şebekesi ile şimdi bir çağrıyı bütün illere duyurmaktaydı. Bunda şöyle deniyordu: "Ülke tehlikededir. Merkezi hükümet artık görevini yapamaz duruma düşmüştür. Ancak milletin iradesi ve enerjisi yurdun bağımsızlığım kurtaracaktır. Sivas'da genel bir kongrenin toplanması kararlaştrnlmıştrr. Her bölge üç delege gönderecektir. Amacın gizli tutulması da zorunludur."

Düpedüz İstanbul'a meydan okumaydı bu. Merkezi hükümet duyuruyu öğrenmişti. Çünkü il yöneticilerinin bazıları hâlâ kendi şafuldaydı. İçişleri bakam derhal bir karşı duyuruyla bütün memurlardan General Mustafa Kemal'le yapılacak her türlü yazışmadan kesinlikle kaçınmalarını vereceği direktiflerin hiçbirini dinlememelerini istedi.

Bu yasaklamanın gerçi aksatıcı etkileri oldu, ama amaçlanan girişimi önleyecek baskıyı sağlayamadı. Ancak delege-

lerin uzak yerlerden, zor yolculuk koşullan nedeniyle Sivas'a gelebilmeleri için yine de haftalann geçmesi gerekiyordu.

Bu zaman boşuna geçirilmemeliydi. Doğu illeri kısa süre önce Erzurum'da bir toplantı yapmayı kararlaştırmış bulunuyorlardı; buralan bir Ermeni devleti kurulması tehdidi altındaydı ve buna karşı direnilmesi isteniyordu. Bu toplantıdan bir çeşit ön parlamento olarak yararlanılabilir, böylece doğunun yerel çabasının genel harekete katılması sağlamr ve Sivas'ta toplanacak yurt çapındaki kongreye, ana çizgileri belirlenmiş bir program sunulabilirdi.

Erzurum, Rus smınnda bu son kent ve ileri karakol, tünel ağızlanna benzeyen heybetli surların içine sıkışmış, kaba taşlardan ilke biçimde yapılmış, basık evleri ve yılın sekiz ayında karla kaplı daracık sokaklanyla karanlık, fazla ciddi görünümlü bir yerdi.

Mustafa Kemal ile yanındakiler Amasya'dan yola çıkıp Sivas üzerinde yorucu bir yolculuktan sonra 1919 Temmuz'u başlannda Erzurum'a vardılar. Mustafa Kemal ertesi günün akşamı telgraf merkezine çağnldı. Hattın öbür ucunda İstanbul vardı. Ardı ardına telgraflar yağmaya başladı. Generalden yine geri dönmesi isteniyordu. Harbiye nazın rica ediyor, sadrazam çeşitli yollan sınayarak onu kandırmaya çalışıyordu. Derken padişahın kendisi de devreye girdi. Başmabeyincisi aracılığıyla "İzninizi kullanın" diyordu, "Anadolu'da dilediğiniz yerde kaim, fakat hiçbir eylemde bulunmayın." Her seferinde Mustafa Kemal'in cevabı değişmiyordu.; Gelemem. Ö zaman telgraflar ağız birliği yaptılar; Gelmek zorundasınız. Emrediyoruz.'

Generalin kararını vermesi kısa sürdü, bir telgraf yazdırdı: Bütün görevlerinden istifa ettiğini ve kendisini ordudan da

ayrılmış saydığım bildirdi, onun telgrafının çekilmesi daha bitmemişti ki, aygıt tıkırdamaya başladı: bu andan itibaren bütün komutanlık görevlerinden azledildiniz.

Ertesi gün tüm ülkeye General Mustafa Kemal'in ordu listesinden silindiği, kendisiyle yapılacak her türlü bağlantının vatana ihanet sayılacağı bildiriliyordu.

Artık sırada bir yurttaş olmuş bulunan Mustafa Kemal, yakın çalışma arkadaşlarını toplayıp, kendilerini bekleyen tehlikeleri ve yapılması gerekecek fedakârlıkları, etkileyici biçimde gözler önüne serdi. "Bizi bekleyen ödev, resmî makam veya üniformaya sığınarak el altından yapılamaz. Açıkça ortaya çıkmak zorundayız. Mücadeleye girişecek olanların da, he ne olursa olsun bu yoldan dönmeyeceklerine şimdiden kesin karar vermeleri gerekir. Benim asi ilân olunacağıma ve her türlü kötü sonun beni beklediğine kuşku yoktur. Benimle açıkça işbirliği etmek, aynı yazgıyı şimdiden kabullenmek demektir. Bundan başka içinde bulunduğumuz durumun istediği adamın, diğer birçok bakımlardan benim şahsım olmadığı da ileri sürülebilir. Benden daha uygun görünen bir başkası da seçilebilir. Ancak yeter ki bu hareketi yürütebilecek biri başa geçsin. "Düşünmeleri için arkadaşlarına vakit bıraktı. Ama arkadaşları hareketin başında onun bulunmasını istediklerini ve kendisini desteklemeye hazır olduklarını bildirdiler. Yalnız bir önkoşulları vardı, padişah ve halifeye karşı hiçbir girişimde bulunulmayacaktı.

Mustafa Kemal istenilen bu garantiyi onlara verdi (o anda vermek zorundaydı) ve sonra da şu istekte bulundu: "Başarının en önemli koşulu, ordudan ayrılmış olmama rağmen vereceğim direktiflerin, sanki ben hâlâ en yüksek komutan-

mışım gibi derhal yerine getirilmesidir". Bu isteği de yerinde görülüp kabul edildi.

Bu bağlılık andına komuta yetkisi bulunan görev başındaki generaller de katıldılar. Böylesi bir harekete geçmekle padişaha gerçekten hizmet edileceğine ve onun tehlikede bulunan tahtının kurtarılacağına inanıyorlardı.

Aralarında ordunun en saygın önderleri vardı. Bunlardan biri Doğu bölgesinin Komutanı Kâzım Karabekir Paşaydı, deyim yerindeyse Türkiye'nin York'uydu (*), dosdoğru, yürekli, tuttuğunu koparır, adının tmlayışı gibi görünümü de heybetli, iliğine kadar askerdi. Bir diğeri Ali Fuat Paşa, daha sonraki günlerin Batı Cephesi Komutanı, dürüst asker, aynı zamanda becerikli diplomat, temkinli, güvenilir, en zor görevleri seve seve üstlenen, fakat kişi olarak alıngan mizaçlı ve idare edilmesi güç biri. Ayrıca Refet Paşa, görgülü, kendisini, çok yönlü yetiştirmiş, Avrupalıların pek hoşlandığı, ufak tefek, zarif bir beyefendi. Ensiz yüzü, dışarı fırlamış sivri çenesi, ince çekme burnuyla Büyük Friedrich'e uzaktan benzerlik gösterir ve bu benzerliğin söylenmesinden de hoşlanırdı. Mustafa Kemal'le birlikte harekete geçmeye daha en baştan karar verenlerdendi, Samsun'a da onunla birlikte çıkmıştı. Fakat Mustafa Kemal'i hiç de tam anlamıyla anlamış değildi, daha çok kendisinin de içinde bulunmasını istediği bir çeşit yeni "üçler" iktidarının söz konusu olduğunu sanıyordu. Daha çok kişisel yükselme hırsından dolayı Mustafa Kemal'in safına katılmıştı, durum gereği sürekli sakıngan tutum izliyor, son anda kaçabilmek için hep açık bir kapı bırakıyordu, ama ataklıktan ve beceriklikten asla yoksun biri değildi.

. (*) Dük. D'York (1763-1827) Kral III. George'un oğlu, ünlü İngiliz generali, Fransızlar! birkaç kere yenilgiye uğratmıştan

Zihinsel yetileri bakımımdan en önemli kişi kuşkusuz Rauf Bey'di; hemen hemen önderle eşit çapta bir adamdı. İkisi arasında daha başlangıçtan itibaren sessiz bir rekabet de başlamış bulunuyordu. Mustafa Kemal'in hareketi, buluş sahibi, kolay öfkelenir ve her zaman son derecede enerj i yüklü olmasına karşılık, Rauf Bey sakindi, soğukkanlıydı, hiç de daha az enerjik olmadığı halde istifini kolay bozmazdı, onda eksik olan sadece insanlara hükmetmek için gerekli kendini kabul ettirme gücüydü. Mustafa Kemal ikinci bir açıdan da ondan üstündü: Hedefini gayet net biçimde biliyordu, isteklerinde aşırıydı. Bütün eylem adamları gibi o da tek bir düşünceye bağlanmıştı; bu düşünce içinde bir vahiy gücüyle yaşıyordu, onun kutsal kitabıydı bu, tek bir bölümünden vazgeçemediği doğmasıydı. Ve bu güçlü inancıyla da herkesi peşinden sürüklüyordu.

Rauf Bey deniz subayıydı; Danzig tersanesinde mühendis olarak eğitim görmüş ve dünyayı hayli dolaşmıştı. İlkin 1912 Balkan Savaşı sırasında "Hamidiye" kruvazörünün komutanı olarak ün kazanmıştı. Alman savaş gemisi "Emden"in kaptanı gibi, o da kruvazörüyle tek başına, iki ay süreyle Ege sularında dolaşmış, Yunan limanlarını topa tutmuş, düşman gemilerini batırmış, kovalamaca gözden kaybolmuş, sonra hiç umulmayan yerde tekrar ortaya çıkmış ve bu seferi boyunca koca bir filoyu uğraştırmış, sonunda da hiçbir hasara uğramadan Çanakkale Boğazın'dan içeri girmişti.

Mustafa Kemal'le İstanbul'da en önce bağlantı kuran oydu. Anadolu'da bir halk hareketini başlatmak düşüncesi zihinleri kurcalıyordu. İkisi başbaşa verip bu konuda konuştular. Rauf Bey Batı Anadolu'ya gitmeye karar verdi. Fakat serbest olmak için Mustafa Kemal'e veda etti, Bandırma'ya gitti, bölgeyi dolaşıp halkı yüreklendirdi ve ilk millî örgütleri kurdu. O

sırada Yunanlılar izmir'e çıktı. Fakat sadece kenti işgal etmekle yetinmediler; daha sonra Yunan bölgesi olması amaçlanan iç kesimleri de ele geçirmek istediler, izmir' e atanan Yunan valisi, Sterghiades, Paris'ten Venizelos'un verdiği resmî direktiflerin sınırını çok aşarak -ya da besbeli ki gizlice verilen emirlere uyarak- birliklerini Aydın iline doğru ileri yürüyüşe geçirdi. Böylesine "barışçıl" bir yürüyüş sırasınıda, kasabalarda silâhlar nedense pek kolayca gelişigüzel patlayıverdi. Yunan birlikleri paniğe kapıldılar, sivil halka rasgele ateş açtılar.

Bunun üzerine Türkler de doğal olarak kendilerini savunmaya kalktılar. Aydın kentinde saldırganlar geri püskürtüldü. Türkler Rum mahallesini yaktılar. Pskürtülen Yunanlılar takviye alıp geri döndüler, kenti ele geçirip Türk mahallelerini ateşe verdiler. Bütün kasabalar, köyler harabeye döndürüldü; acımak yoktu artık. Milletlerin kendi kendilerini yönetme ilkesi, felaketlere yol açan aşırı yorumlanışıyla, Yunanlıların Türk halkım yok ederek, bölgede azınlık durumuna düşürmek çabasını alabildiğine hızlandırmalarına yol açmıştı. Böylece hiç kuşkuya yer bırakmayacak şekilde yerli Rumları çoğunluk halk durumuna getirecekler ve dünyanın hakemlik kürsüsü önünde, bu topraklar üzerindeki haklarının ne kadar yerinde bir hak olduğunu gösterebileceklerdi. Türklerden eli silâh tutabilenler dağlara çekildiler, daha güvenli sığmaklarda toplanıp saldırgana karşı dövüşmek amacmdaydıiar. Ardı arkası kesilmeyen küçük bir savaş, kendisine özgü bütün gaddarlığıyla başladı, fakat yurtlarını savunanlar bakımından durum umutsuzdu, çünkü Yunanistan'dan durmadan yeni düzenli birlikler gelmekteydi.

Rauf Bey bir direnişin ancak büyük çapta olması ve tek elden yönetilmesi koşuluyla başarıya ulaşabileceğini anla-

makta gecikmedi. O günlerde Ali Fuat Paşa'mn komutan olarak bulunduğu Ankara'ya gitti, aralarında anlaştılar ve birlikte önderliğini kabul ettikleri Mustafa Kemal'e katıldılar.

Rauf Bey genç generalin buyruğu altına girmekle birlikte, çoğunlukla onunkinden farklı doğrultuda bulunan kendi görüşlerini ileri sürmekten vazgeçmiş değildi. Ancak Mustafa Kemal buna göz yumamazdı; hoşgörüsüz olduğu için değil, aksine kendi yoldaşlarından bile gizlemek zorunda bulunduğu, belirlenmiş bir hedefe doğru ileri atüdığı için. Kuşkusuz bazı ufak tefek şeylere taktik nedenlerle ses çıkarmayabilirdi, ama kendisini yolundan saptıracak bir konuda asla ödün veremezdi. Onun peşinden gelmeleri gerekiyordu, yolun sonunun nereye varacağını bilmeden gelmeleri. Ne var ki herkesten önce yanı başında yer alan, bu en önemli çalışma arkadaşlarından hiçbiri sonuna kadar onunla birlikte yürüyememişlerdir. Birbiri ardından karşıt duruma geçmişler ve onu kendi haline bırakmışlardır. Bugün bir köşede bütün ikballerden ve devlet işlerinden el çekmiş halde yaşamakta ya da yurt dışında sürgünde bulunmaktadırlar (*).

***

Çok önceden kararlaştırılmış bulunan Erzurum toplantısı gecikip duruyordu. Hükümetin genelgesi etkili olmuştu. Memurlar milliyetçi denilenlerin çabalarını desteklerlerse, yerlerinden olmaktan korkuyorlardı. Mustafa Kemal'in kendi karargâhında bile, açıkça yasadışı adım atmaktan çekinenler vardı.

istanbul'dan da durmadan görevden atılma emirleri ya-

(*) Kitabın ilk yaymlanış tarihi (1929)'dur.

ğıyordu. Askeri komutanlardan ya da sivil yönetim kademelerinden kimin bağlılığından şüphe ediliyorsa, derhal işine son veriliyordu. Bu da bazı kanşıklıklara yol açmaktaydı, ancak buna rağmen ordu ellerindeydi. Ne var ki millî örgütler, istanbul'dan gönderilen sevilmeyen kimseleri görevlerine başlatmayacak kadar güçlenmişti, bunların çoğu tekrar geri dönmek zorunda kalıyorlardı. Mustafa Kemal bütün kolordu komutanlarına, görevlerine son verilmesi durumunda, yine de komutanlıklarını devam ettirmeleri yolunda kesin emir vermişti; bunun için de yeni atanan subayın ordunun ve halkın güvenine sahip biri olmadığı gerekçesi ileri sürülecekti. Mustafa Kemal yılgınlığa düşenleri yüreklendirmek ve hükümetin aldığı karşı önlemleri işlemez duruma getirmek için haftalarca uğraşmak zorunda kaldı.

Sonunda Erzurum'un kenar bir semtinde, köy okuluna benzer bir binada, bir avuç adam, 23 Temmuz 1919 'da toplandı; doğu illerinden gönderilmiş karmakarışık renkli bir topluluktu bu: Eski parlamento üyeleri, memurlar, hocalar, tarikat şeyhleri, Kürt oymak beyleri, enli eğri kılıçlarıyla lazlar... "Kongre" açıldı. Yeni Türkiye'ye giden yolda açılan ilk adımdı bu.

Aynı gün sadrazam bir genelge yayınlıyor ve ajans haberi olarak da bunu bütün dünyaya duyuruyordu: "Anadolu'da ayaklanma başgöstermiştir. Anayasa hiçe sayılarak parlamento mteliğinde meclis halinde toplantı yapılmasına kalkışılacaktır. Bütün sivil ve askeri makamlar bu gmşimin kesinlikle önlenmesi için görevlidir".

Erzurum'dan sadrazama verilen karşılıkta, parlamentoyu toplaması, o zaman böyle toplantılara gerek kalmayacağı bildirildi. Aslında hükümet yasal olmayan bir durumda bulun-

maktaydı; parlamentonun dağıtılmasından sonra, anayasaya aykırı olarak yeni seçim tarihi belirlenmemişti.

Erzurum Kongresi 14 günden fazla sürdü ve oturumlar hiç de sakin geçmedi. Delegeler arasında hükümetin gizlice anlaştığı güvenilir adamları da vardı. Daha kongre başlar başlamaz, Mustafa Kemal'in doğu illerinden seçilmiş temsilci olmadığı için toplantıya katılmaya hakkı bulunup bulunmadığı sorunu ortaya atıldı. Çoğunluk şekle ilişkin bu eksikliği dikkate almadı ve Mustafa Kemal'i başkanlığa seçti.

Bir kez daha Paris, Mustafa Kemal'e amaçlan doğrultusunda yardımcı olmuştu. Almanlara zorla kabul ettirilmiş Versailles barışının koşullan, kısa süre önce öğrenilmiş bulunuyordu; buna bakarak Türkiye'de kendisini nasıl bir yazgının beklediği konusunda kesin sonuçlar çıkarabilirdi.

İkincisi, bir hayli çok dostça çabalarla, Paris banş konferansına davet edilmiş bulunan Türk heyetinin çabalan tam bir fiyaskoyla sonuçlanmıştı. Sadrazam Damat Ferit Paşa ülkesinin sözcüsü olarak verdiği savunma söylevinde pek de başanlı olmamıştı.

Müttefiklerarası yüksek kurul önünde yaptığı konuşmasında, ilkin savaşa girmek cürmünde bütün suçu Enver'le hempalanna yüklemişti; bu melun komite adamlan halkı aldatmışlar ve arzusuna aykırı olarak savaşa sürüklenmişlerdi. Şimdiki hükümet bundan dolayı sorumlu tutulamazdı.

Suç ve cürüm sözleri, banş yargıçlanmn kulağında hoş yankılar yapmıştı, moral bakımdan buna önem vermekteydiler. Fakat soma Damat Ferit konuşmasını sürdürüp, Wilson'un on dört maddesine ve halkların kendi yazgılarım kendileri belirleme hakkına dayanan dünya adaletini, Osmanlı devleti için, hem de sadece 1914'deki eski smırlanyla değil, Türklerin otur-

duğu çeşitli yöreleri de içine alan daha geniş sınırlarıyla isteyince hava birden değişti. Sadrazam ayrıca Arap illerine özerklik vermeyi vaadediyor ve Türkiye'nin ilerde Avrupa'nın yüksek kültürüne saygı göstereceğini garanti ediyordu.

Bu kadarı biraz fazlaydı ve durumun bir hayli yanlış anlaşılmasıydı. Fransa başbakanı, ihtiyar Clemenceau, cevabını, daha doğrusu sadrazamın ağzının payını verdi. Yenenle yenilen arasındaki farkı, iğneleyici bir alayla belirttikten sonra, Osmanlı devleti temsilcilerine ısırıcı birkaç dostluk gösterisinde bulundu. Türklerin oldum olası barbar bir halk olduğunu söyledi. Nereye ayak bastılırsa, oranın kültürü yıkılıp son bulmuştu. Bu yüksek konferansın en büyük ve kesinlikle en sevindirici sürprizi, sadrazamın ağzından, ülkesinin, gelecekte kendini uygarlığın ödevlerine adamak istediğini işitmek olmuştu. Eğer bu iyi niyetlerinde gerçekten ciddiyseler, o zaman Türkler Avrupa'nın kendilerine yardım edeceğinden emin olabilirlerdi.

Bu cevabın yazılı olarak da kendilerine verilmesinden sonra, Türk delegelerinden Paris'i derhal terketmeleri nazik bir dille istendi.

Aslında biraz gereksiz olan bu hareket, Türklerin millî duygularını derinlemesine incitmişti. Verilen cevabın yankıları uzaklardaki Erzurum'a kadar ulaştı. Hiçbir şey Mustafa Kemal'i bu kadar sevindiremezdi.

Böylece hareketin hedefini istediği doğrultuda belirlemek olanağını elde etti. Erzurum kararlarında bunlar şöyle dile getirilmektedir: Türk milleti parçalanmaz bir bütündür. Yabancı işgal ve müdahalesine doğu illeri tek vücut olarak direnecektir. İstanbul hüMmetinin görevini yapamaması durumunuda geçici bir hükümet yönetimi üstlenecektir. Daha soma ün

kazanan adıyla millî paktın: "Misak-ı Millî"nin, Yeni Türkiye'nin Magna Charta'sımn (*) ilkeleri bunlardı.

Bu ilk metinde asıl eğilimlerin gizlenmesine ve ilkelerin, kendilerinden çok anlam çıkarılacak biçimde ifade edilmesine dikkat edilmiştir. Millî savunma ilkesi şimdilik yalnızca Yunanlılara ve Ermenilere karşı geçerlidir; henüz itilaf devletlerine karşı bir tavır takınılmış değildir. Padişah ve halifeye sadakat özellikle vurgulanmış, kendisine bir bağlılık mesajı gönderilmesi de ihmal edilmemiştir.

Saptanan kararlan uygulamak üzere "Heyet-i Temsiliye" adıyla bir yürütme kurulu seçilmişti, bu kurula ne yapılacağını gösterir geniş kapsamlı bir tüzük de verilmişti. Mustafa Kemal bunun, amacına uygun gördüğü yerlerinden yararlandı, diğer kısımlanna dokunmadı. Kendisi bu kurula başkan seçilmiş bulunuyordu. Kurulun sekiz üyesi daha vardı, ama çok geçmeden bunlann çoğu bir tarafa sıvıştı, böylesine bir görev onlara tehlikeli görünmüştü. Sadece Rauf Bey ile Bekir Sami Bey yanından hiç aynlmadılar; bu sonuncusu daha önce Beyrut valiliği yapmıştı, daha sonralan da önemli rol oynamıştır.

Bu ilk bölgesel kongrenin sonuçlan bir bildiri halinde millete duyurulmuştu, itilaf devletleri temsilcilerine de bir suret gönderilmişti. Bildiride bu yeni komitenin, İttihat ve Terakki Jön Türkler komitesiyle ya da buna benzer örgütlerle en ufak bir ilişkisinin bulunmadığının bütün dünyaya açıklanmasına özellikle dikkat edilmişti. Yeniden hükümete gelmek için ateşli çabalar harcayan ittihatçılar da, çok geçmeden bu harekette kendilerine hiçbir yer bulunmadığım farkettiler.

(*) Magna Charta-yüce ferman, İngiltere'de hattan kişisel haklarını tanıyan ilk siyasal belgedir. 1215'de Kral John tarafından ilan edilmiştir.

Erzurum kararları aslında sadece doğu illeri için geçerliydi. Şimdi bunu bütün ülkeyi kapsamına alacak şekle sokmak,alınan yetkiyi bütün millete dayandırmak gerekiyordu. Aynı zamanda bir adım daha atılabilir, genel çizgiler halinde taslağı hazırlanmış Misak-ı Millî'ye, istenilen tam biçimi verilebilir, daha kesin bir ifade ve daha geniş bir anlam kazandırılabilirdi. Bunu da Sivas genel kongresi yapmalıydı.

Sultan VI. Muhammet Vahidettin, bu sadakat bildirisine elbette kanmış değildi, hele şu asi generalinkine hiç. Bu adamın saltanat düzenini toptan ortadan kaldırmayı amaçladığından hükümdann hiç kuşkusu yoktu. Kendisi olsun, hükümeti ve tanınmış adamların çoğu olsun, galiplere karşı girişilecek her başkaldırmanın, durumu sadece daha kötüleştireceği ve barış koşullarını daha da ağırlaştıracağı karaşındaydılar.

Padişahın tahtm korunmasını ilişkin kişisel çıkan ve kendi anladığı anlamda ülkenin hayn, bu generalle yandaşlarının bir an önce ve kesinlikle ortadan kaldınlmasım gerektiriyordu.

O günlerde, 1919 yazında, enerjik bir müdahaleyle yangını söndürmek belki de olasıydı. Padişah, doğru bir tutumla, büyük çapta önlemler alınmasını istiyordu.

Anadolu'ya sevketmek üzere, hükümete bağlı birliklerden iki tümen oluşturulmasmı düşündü. Fakat bunu yapmasına yüksek komiserler izin vermediler. Birliklerin terhis edilmek yerine yeniden silâhlandınlması, mütareke ilkelerine aykınydı. Aynca kendi hükümetlerinden de padişahı korumalan, fakat Türkiye'nin içişlerine kanşmaktan kaçınmaları ve ülkede bütün partileri hoş tutmalan yolunda direktif almışlardı.

Padişah kendisine hareket serbestliği verilmesini ısrarla istediyse de, bütün ricalan boşuna oldu. O zaman gizlice gönderilecek çetelerle Anadolu'da kargaşalık çıkarmayı, özellikle

de Hristiyan halka karşı saldırılar düzenletip, bunları Kemalistler yapmış gibi göstererek, İtilâf devletlerini harekete geçirmeyi denedi. Mustafa Kemal'in hızla bunlara karşı çıkardığı çeteler sayesinde, padişahın bu girişimi genellikle başarısızlığa uğradı, fakat yine de asayişsizliğin büyük ölçüde artmasına ve bir çeşit eşkıyalık keşmekeşinin büyümesine yol açtı.

Bunun üzerine müttefikler, iç kesimlerdeki garnizonlarını güçlendirdiler, özellikle demiryollarını güvence altına aldılar; asayişsizliğin yayılmasına izin verilemezdi. Bu konuda bir bahaneye yol açmamak için Mustafa Kemal, yabancı işgal kuvvetleriyle her türlü çatışmadan titizlikle kaçmıyordu, ancak yine de Türk ve İngiliz birlikleri arasmda sık sık olaylar çıkıyordu.

Sivas'da yapılması plânlanan kongre, hükümete ve padişaha, hızlı bir müdahaleyle bu harekete bir son vermek için elverişli bir fırsat gibi göründü. Önce Anadolu'daki bütün resmî makamlara, General Mustafa Kemal'in nerde görülürse tutuklanıp başkente gönderilmesi için emirler verildi. Generali Erzurum'dan Sivas' a gelirken yolda yakalamak için yapılan bir girişim başarılı olamadı. Bu konuda uyarılan Mustafa Kemal, düşünüldüğünden daha çabuk davrandı. Kendisine pusu kurmak isteyenler, yeterli sayıda jandarma toplaymcaya kadar, o baskın için kararlaştırılmış yeri çoktan geride bırakmış bulunuyordu.

Fakat Vahidettin işi sadece tutuklama emrine bnakmamış, daha geniş kapsamlı önlemler de aldırmıştı. Padişahın sadık bir bendesi, Ali Galip Bey admda eski bir kurmay albay, daha çok Kürtlerin oturduğu, merkezi Malatya olan Elaziz iline vali atamıştı. Bu adam Kürt oymaklarını toplayıp Sivas'ı basacak ve orda kongre için toplanmış olanları tutuklayacaktı.

Bu arada delegeler de Anadolu'nun dört bir yanından, gizli yollan seçerek ve binbir güçlükle Sivas'a gelmiş bulunuyor-

du. Doğu illeri temsil edilmediği için, Heyet-i Temsiliyle kendisini doğrudan doğruya buraların temsilcisi olarak atamıştı.

4 Eylül 1919'da kongre açıldı. Muhalifler hemen önderin başına fazla buyruk davranışlarına itirazlarda bulundular. Kendiliğindenmiş gibi almış olduğu üstün yerinden dolayı kuşkular duyulmaktaydı. Daha önceleri de hareketin yönetiminin sadece ismen değil, aksine fiilen de kurula verilmesi, başkanlığının da sürekli değişmesinin sağlanması yolunda çabalar gösterilmişti. Şimdi yine aynı hava estirilmek isteniyordu. Mustafa Kemal bu görüşleri kesinlikle reddedip şu açıklamayı yaptı: "Efendiler, tarih çürütülmez bir kesinlikle gösteriyor ki, büyük girişimlerde tek bir önderin bulunması, başarının zorunlu koşuludur. Bir çokluk yönetimi başarıya giden yolu asla bulamaz." Yirminci yüzyılda bir iktidarın yürütülmesinin demokratik şekillerinden elbette ki vazgeçilemezdi. Fakat politikacı general, çoğunluk karan demlen politik aracı öyle ustaca kullanıyordu ki bu çoğunluk onun arzularını yansıtan bir ayna oluveriyordu.

İlk oturumun başlamasından az önce, Rauf Bey Mustafa Kemal'a yaklaşıp "Biz anlaştık" dedi, "Hiçbir şekilde başkanlığı üstlenmemelisin."

Bu sorunla ilişkili olarak Mustafa Kemal toplantıda gizli oylama isteğinde bulundu. Pek az bir muhalef oya karşı, çoğunlukla kongre başkanlığına seçildi. Soma da padişaha mutat bağlılık gösterisi yapıldı.

Mustafa Kemal'in şahsına karşı muhalefetten çok daha düşündürücü olan, Amerikan mandası sorunuydu; kongre şimdi bu konuyu tartışmaktaydı. Hemen herkes,emperyalistliği tehlikesiz görülen Amerikan Birleşik Devletleri'nin himaye rejiminin, bütün güçleklerden sıynlmak için tek çıkar yol ve ül-

keyi tehdit eden parçalanmayı önleyecek tek olanak olduğu kanısındaydı. Hatta Mustafa Kemal'in Rauf, Bekir Sami Bey gibi en yakın çalışma arkadaşları ve Kâzım Karabekir, Ali Fuat ve refet gibi en önemli paşalar bile böyle bir mandadan yanaydılar. Kendi güçlerine dayanarak galip devletlerle boy ölçüşmeyi, ya da onlara karşı durmayı bu deneyim sahibi askerler kesinlikle olanaksız görüyorlardı.

Bu konuda görüşmeler günlerce sürdü. "Türkiye yabancı yardımı olmaksızın varlığını sürdüremez" demekti bu. "Bizim devlet gelirlerimiz, borçlarımız faizini ödemeye bile yetecek kadar değildir." "Yirminci yüzyılda bir milletin beş yüz milyon lira borç, harap olmuş bir ülke, pek az verimli topraklar, miktarı söylemeye bile değmez gelir kaynaklarıyla, yabancı desteği olmaksızın yaşaması olanaksızdır." "Manda ve bağımsızlık birbirlerine zıt kavramlar değildir." "Hem böylece insan topluluklarını köleliğe götüren İngiltere'nin himaye yönetimi tehlikesinden kurtulmuş oluruz." "Çaresiz, parasız ve tırpandan geçirilmiş bir halkla başka ne yapabiliriz?"

Telkinler öylesine güçlü, kolay yoldan kurtulma çaresi öylesine çekici, aynı zamanda öylesine akıllıca görünüyordu ki, büyük çoğunluğun heyecanla desteklediği öneri nerdeyse kabul edilmek üzereydi. Böylece Mustafa Kemal'in düşünmüş olduğu gibi, tam bağımsızlığı amaçlayacak millî hareket rotasından çıkmış olacaktı. Fakat general parlamenter olduğu kadar, çok iyi strateji ustasıydı. Herkesin hoşuna giden uzlaştırıcı bir formül bularak, manda sorununu çıkmaz sokağa itmeyi başardı. Manda konusunda bir karara varmazdan önce, Amerikan hükümetinden ülkenin durumunu incelemek üzere bir komisyon göndermesinin istenmesi kararlaştırıldı.

Sorun daha sonra da kendiliğinden çözümlendi. Washing-

ton'daki Senato Wilson'un idealizmine katılmadı ve Türkiye üzerinde bir manda yönetimi düşüncesinden de yana çıkmadı.

Kongrenin aslında gereksiz olan bu tartışmalarla oyalandığı sırada, Malatya'dan kaygı verici haberler gelmişti. Oranın hükümete sadık valisi Ali Galip hani hani işler çevirmekteydi. Savaşçı, cesur bir halk olan Kürtleri, asi milliyetçilere karşı harekete geçirmek hazırlığmdaydı. Oymak başkanları, mağrur beyler, bir çeşit çapulcu şövalyeler, şimdi padişahın yardımına koşarlarsa, kendilerine özerklik konusunda bütün imtiyazlar verileceği vadedilerek kandınlmışlardı. O sırada Malatya'da bir de bir İngiliz subayı bulunmaktaydı, binbaşı Novill. Ali Galip'in girişimine ne derece katkısı olduğu ya da bu işte bir rol oynayıp oynamadığı tam anlamıyla anlaşılamamıştır. Aslında bu bölgeye resmen gönderilmiş bulunuyordu, görevi de burdaki Türk, Kürt ve Ermeni halkların sayısal durumlannı saptamaktı.

Ali Galip bazı Kürt oymaklarım Sivas'a baskı düzenlemek üzere kazanmıştı; bu oymakların silâhlanm Malatya'da toplamaya başladılar. Jandarmanın bir kısmı da padişaha sadıktı. Bunlar biraz vahşi ve pek fazla güvenilmez oymak süvarilerine destek birlik olabilirlerdi. Yalnız her şey umulduğundan çok daha yavaş yürüyordu ve kuvvetli bir silâhlı birliğe gerek vardı.

Mustafa Kemal hızla harekete geçilmesini istedi. Fakat Malatya'da bulunan millîci birliklerin gözü korkmuştu ve duraksamaktaydılar. Süvari alayı komutam Sivas'a çektiği telgrafta, Ali Galip'e karşı eyleme geçecek gücü olmadığını bildirdi. Bu durumda daha uzak yerlerde alelacele sağlanan kuvvetleri Malatya'ya sevketmek zorunda kaldılar.

Sivas'taki görüşmeleri sona erdirmenin ve istenilen ka-

rarları kabul ettirmenin tam zamanıydı. Bu işin de artık pek bir zorluğu kalmamıştı. Erzurum'da doğu illeri için kaleme alınmış kararlar, bütün ülke için geçerli ilân edildi. "Misak-ı Millî" daha derli toplu ve daha açık bir ifade kazanmıştı. Fakat şimdi -en önemli özelliği de buydu- İtilâf devletlerine de doğrudan açıkça karşı çıkan bir içeriği vardı. Daha önce sadece Yunan ve Ermeni kuruluşlarına karşı savunmadan söz edilirken, şimdi her çeşit yabancı işgaline ve müdahalesine tek vücut olarak karşı konulacağı ilkesi getirilmişti. Ayrıca yabancı egemenliğine karşı savunulan bölgeler de saptanmıştı: Musul'dan Suriye körfezinde İskenderun'a kadar uzanan hattın kuzeyindeki bütün topraklar, özbeöz Türk olarak gösteriliyordu. Yürütme kurulunun yetkisi de çok genişletilmişti, şimdi Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Heyet-i Temsiliyesi diye hayli çetrefil bir ismi kullanıyordu. Rumeli deyimiyle Avrupa toprakları, Trakya ili amaçlanıyordu. Burada bulunan kolorduya Cafer Tayyar Paşa komuta ediyordu; İstanbul üzerinden Anadolu'daki millîcilerle sürekli bağlantı içindeydi.

Bu arada Ali Galip olayı son bulmuştu. Katırlarla süvari haline getirilmiş bir piyade alayı, Malatya'ya tam zamanında varmayı, kenti işgal edip toplanmış Kürtleri geldikleri dağlara geri atmayı başardı. Ali Galip son anda güneye, Urfa üzerinden müttefiklerin işgal bölgesine kapağı atabildi. İngiliz binbaşıya iyi davranıldı ve sıkı gözetim altında sınıra kadar götürüldü.

Başarısızlığa uğrayan bu girişimin geniş çapta etkileri oldu. Hükümete sadık vali Ali Galip, yola çıkmazdan öncesi telaşından önemli evrakını yanına almayı unutmuştu. İstanbul hükümetiyle yaptığı karşılıklı yazışmalar Malatya'da bulundu; millîciler için değerine paha biçilmez bir kazançtı bu.

Mustafa Kemal' in 1927 yılında verdiği büyük parhamen-

to söylevinde (*) ele geçirilen bu belgelerden nasıl yararlanıldığını anlatması çok ilginçtir: " Bulunmuş belgeler Sivas' a karşı plânlanmış baskının padişah, Damat Ferit ve yabancıların işbirliğiyle hazırlanmış olduğuna şüphe bırakmıyordu. Aslında bu ihaneti düzenleyenlerin hepsine birden kesin ve apaçık bi tavır takılması gerekirdi. Fakat o sırada elden geldikçe genel nitelikte gMşimlerden kaçınmak zorunluydu. Eylemimizi bir nokta üzerinde yoğunlaştırmamız ve güçlerimizi dağıtmamız daha uygun olacaktı. Bunun için de kendimize hedef tahtası olarak yalnızca Damat Ferit kabinesi seçtik ve padişahın suç ortaklığım bilmezlikten geldik. Bizim tezimize göre: Hükümdar Damat Ferit kabinesi tarafından kandırılmakta, gerçek durum hakkında kendisine doğru bilgi verilmemekteydi. Padişahın gerçek durumu anlar anlamaz, kendisini aldatmış olanları derhal cezalandıracağından eminmişiz gibi davrandık."

Görülüyor ki roller değişmiştir. İsyan eden, yasal hükümeti vatana ihanetle suçlamaktadır. İngiliz subayının Malatya'da, kuşku uyandırır biçimde bulunması da ayrıca böyle bir suçlamayı haklı göstermeye olanak veriyordu. Oysa ele geçen yazılardan onun bu girişime katılışına ilişkin kesin hiçbir bilgi edmebilmiş değildi.

Padişahın bu şekilde korunupkollanması bir kurnazlıktı. xAksi halde sayın askerler işbirliği yapmazlardı. Bütün devrimlerin başlangıcında olduğu gibi, burda da millet ile hükümdar arasmda kötü danışmanların duvar ördüğü, bu halin de padişaha sadık yürekleri pek derinden yaktığı tezi kullanıldı.

Saptanan taktik gereği, hükümete karşı yoğun bir ateş açıldı. Kongre ve bütün kolordu komutanları, yaklaşık hep ay-

(*) Büyük Söylevin Almancası 1928'da Lebzig'de yayınladı.

nı içerikli telgraflarla doğruca padişaha, "şevketlû hünkâr ve şanlı halifeye" başvurarak, Damat Ferit kabinesini tezelden görevden alması ve hainler hakkında soruşturma açılması dileğinde bulundular.

Fakat Damat Ferit de tetikteydi. İstanbul telgraf merkezinin müdürü, padişaha çekilen telgrafları saraya iletmeyi reddetti Sarayla bağlantı kurulması tekrar ısrarla istenince, cevap olarak sadrazamın, en yüce makama yönelik başvuruların ancak usûlüne uygun şekilde, yeni hükümet kanalıyla yapılabileceğini söylediği bildirildi.

Bunun üzerine -bütün bunlar bir gece içinde cereyan ediyordu, Sadrazam Damat Ferit'e bir ültimatom gönderildi: Eğer bir saat içinde saraya bağlantıyı serbest bırakmazsa, merkezi hükümetle bütün telgraf bağlantısı kesilecekti. (Bu telgraf 11/12 Eylül 1919 gecesi saat 4'de çekilmiştir).

Askeri komutanlardan bütün gece boyunca telgraf merkezlerinde kalmaları rica edilmişti. Gerekli direktifleri Sivas 'tan çok çabuk almaktaydılar, öyle ki Anadolu'nun sesi sürekli bir koro halinde yükselmekteydi.

Saptanmış bulunan saat, istenilen cevap alınmadan geçince, 12 Eylül 1919 sabahı İstanbul'la bütün bağlantılar ve ilişkiler kesildi. Anadolu'daki telgraf merkezleri sürekli işgal altında tutuldu; artık İstanbul'la ne telgraf bağlantısı vardır, ne de başka türlü haberleşme. Kesinlikle ele geçirilmemiş merkezler vardı, buraların telgraf hatları kesildi. Bazı sivil makamlar buna katılmak istemediler. Karşı gelen memurlar tutuklandı ve yerlerine güvenilir görevliler konuldu. Böylece başkentin ülkeden soyutlanması başarıldı.

Merkezi hükümetin gösterdiği zayıflıktan ustaca yararlanarak Mustafa Kemal, yandaşlarını geri dönülmesi artık pek ko-

lay olmayacak bir savaş durumu içine sokmuş bulunuyordu. Bu insanlar aslında istemedileri halde devrimin içine itilmişlerdi.

Bununla birlikte durum gereği gerçekleştirilmiş bu yeni düzenleme, birçoklarında kuşkular uyandırmıştı; istek ve iradelerine aykırı olarak nereye sürüklendiklerini yavaş yavaş kavramaktaydılar. İstanbul kendi haline bırakılmıştı, ancak ülke elbette ki, yönetimsiz kalamazdı. Bundan dolayı Sivas'tan, Heyet-i Temsiliye'nin şimdilik işleri yürütecek hükümet olarak çalışacağı duyuruldu. Heyet-i Temsiliye aslında tek başına Mustafa Kemal demekti; yanında bir denge öğesi olabilecek olan Rauf Bey, çoğu kez özel görevlerle ülkede dolaşmaktaydı; diğerlerinin ise hiçbir etkinliği yoktu. Bu durumda hemen hemen bir diktatörlüğü andırıyordu. Kötü Enver örneği gözler önünden gitmiyordu. Yoksa bu general de onun gibi olmak, sırf kendi iktidarı ve ünü için ülkeyi yeniden çılgınca bir maceraya sürüklemek mi istiyordu?

Kuşkusuz bir hülcümet değişikliği istenebilirdi; fakat iktidarı bizzat üstlenmek ve padişahı bir kenara itmek, doğrusu bu kadarı fazlaydı. Her yandan kaygılı sesler yükseldi, Sivas'a protestolar yağdı. Kongrenin temel kararlarını hodbehot hiçe saymak demekti bu; yürütme kurulunun kendisini hükümet olarak adlandırmaya hakkı yoktu. İtilaf devletleri kalkıp bütün Anadolu'yu işgal ederse, o zaman ne olacaktı? Nerden para bulunacaktı da ordunun ve memurların aylığı ödenecekti? Erzurum'daki dürüst asker Kâzım Karabekir Paşa kapalı bir biçimde kaygılarını dile getirdi. Mustafa Kemal'e "Paşa" diye yazıyordu, "Sivas'tan gönderilen genelgeler ve bildiriler kâh Heyet-i Temsiliye adına, kâh sizin adınıza kaleme almıyor. Bu sonuncusu İstanbul'la yapılacak yazışmalarda yerinde olur. İnanın ki, adınıza imzalanmış böyle bildiriler, sizi en çok seven-

lerin ve sayanların indinde, içtenliğinden emin olabileceğiniz bir eleştiri konusu oluyor. Bu durumun doğurabileceği sonuçlan ve olumsuz etkileri kuşkusuz siz de takdir edersiniz. Bu bakımdan sizden Heyet-i Temsiliyenin ve kongrenin kararlannm yalnızca komite adına imzalanmış olarak gönderilmesini özellikle rica ediyorum. Burda söz konusu olan sadece millî çıkardır. Elbette ki sizin şahsınızla hiçbir ilişkisi yoktur."

İmzayla ilgili bu küçük istek seve seve yerine getirilebilirdi; ancak bu, yürütme kurulunun egemen oluşu ve ülkede iktidan kullanışı olgusunda hiçbir şeyi değiştirmiyordu. Böyle olmakla birlikte önder, bu yüzden hedeften sapmak zorunda kalmamak için, tempoyu biraz yavaşlatmak gereğini fark etmişti. Generalleri kendi safında tutmak için yasal hükümet kulisine şimdilik ihtiyaç vardı; generaller olmazsa, ordu olmaz ve kendisi de güçten yoksun bir asi durumuna düşerdi. Saltanat düşüncesine bağlı vicdanlan rahatlatmak ve herhangi bir kuşkunun doğmasına yol açmamak için, başkentle olabildiğince kısa sürede yeniden uzlaşmak gerekiyordu; o zaman karşı taraftan yapılacak öneriler rahatça beklenebilirdi.

İstanbul ise ciddi bir bunalım içine düşmüştü. Adeta gövdesiz bir baş gibiydi; hükümdan vardı, ülkesi yoktu; bir hükümeti vardı, hükümet edemiyordu. Devlet çarkı boşa dönmekteydi.

Padişah boş yere yardım arandı. Ordudan bir şey umamazdı, millîcilik orduya bulaşmıştı bir kere. Ya işgal kuvvetleri? Açıkça beliren tehlike karşısında gözleri görmez mi olmuştu? Yüksek komiserler omuzlarını silkiyor, bizi ilgilendirmez, Türkiye'nin iç sorunlan bunlar, kendi ülkenin düzenini kendin sağla diyorlardı.

Damat Ferit Paşa, İngiliz dostlannın kendisini yüzüstü bı-

raktığmı görmek zorunda kalmıştı. Görünüşe göre artık kendilerinin işine yarayamayacak bir kabineyle hiçbir şekilde ilgilenmez olmuşlardı. Fransızlar ise zaten bir hükümet değişikliği istemekteydiler, çünkü İngiliz müttefiklerinin ağır basan etkisi çoktandır gözlerine bir diken gibi batmaktaydı.

Böylece Vahidettin Anadolu'daki "fesatçılar"la görüşmelere girişilmesini gerekli gördü. Belki tatlılıkla konuşmanın bir yardımı olurdu.

Aracı olarak Abdülkerim Paşa seçildi; bu zat Mustafa Kemal'in Selanik günlerinden beri güvendiği bir arkadaşıydı. Abdülkerim Paşa, general rütbesinde bir asker olmakla birlikte, aynı zamanda bir tarikatın da büyük şeyhiydi; böyle biri olmasından dolayı kendisine "Yüce Hazret" deniyor, o da dostu Mustafa Kemal'e kutuplar kutubu anlamına "Kutbül-Aktab" diye hitap ediyordu.

Millîcilerin Sivas'taki genel karargâhıyla İstanbul arasında doğrudan bir bağlantı kuruldu. Yaklaşık 1000 kilometre uzunluğundaki bu hat üzerinde şimdi Abdülkerim ile Mustafa Kemal arasında, gece sekiz saat sürecek bir telgraf sohbeti başladı. Abdülkerim din adamlarına özgü ağdalı bir dil kullanıyor, sözlerini bol bol Kuran'dan ayetlerle süslüyordu. Hattın öbür ucundaki "kutuplar kutubu" da bu konuşma üslubunun gereklerine uyum sağlamaya çalışıyordu. Böylece Sivas'tan verilen cevap şu kılığa giriyordu: "Hiç şüphesiz, saygıların en yücesine layık dostum, Allahın eli her elin üstündedir. Fakat bu böyledir diye, ey ruh-ı azizim, her şeyin en ulu varlığın rahmet dolu takdirine bırakılmaması, aksine güçlükleri çözmek için çareleri ve yollan insanın kendisinin bulması gerektiği gerçeği de unutulmamalıdır."

Allah adrnm bunca anılmasına rağmen Mustafa Kemal

hiçbir gevşeme göstermedi; iki ana noktada diretti: Damat Ferit bertaraf edilecek ve yeni parlamento için seçim yapılacaktı.

Bu görüşmeden üç gün sonra, 2 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa istifa etti. Yerine siyasal bakımdan tarafsız renkte bir general olan Ali Poza Paşa sadrazam oldu. Yeni kabine bir uzlaşma hükümetiydi; görevi başkentle ülke arasmda bir köprü kurmak, partiler arasmda bir anlaşma zemini bulmaktı. İçişleri Bakanı saray partisindendi; harbiye nazırlığına ise Heyet-i Temsiliyenin güvendiği bir adam -eski "üçler" in Cemal Paşasından ayırt etmek için- Mersinli denilen Cemal Paşa atanmıştı.

Tahtını korumak uğruna padişah, asi generale boyun eğmek zorunda kalmıştı. Kısa süre öncesine kadar "fesatçılar" ve "vatan hainleri" olarak nitelendiren milliyetçiler, hükümetin düşürülmesini sağlamışlardı. Olağanüstü bir başarıydı bu. Yeni kabine gerçi Sivas'm isteklerine tam uymuyordu. Ama Mustafa Kemal elde edilenlerle bir süre yetinmeyi bilecek, eski bakanlar hakkında suçlamalardan ve soruşturma yapılması gibi ikinci derecede isteklerden vazgeçecek kadar kurnazdı.

Gösterişli bir bildiriyle, milliyetçilerin yürütme kurulunun Ali Rıza Paşa'nın yeni hükümetini tanıdığını ve her bakımdan destekleyeceğini ülkeye duyurdu. Aynı zamanda padişaha gönderilen bağlılık mesajında, Damat Ferit kabinesinin çekilmesi emrini vermek lütfunda bulunduğu için, hükümdara "millet adına" minnet ve şükran duyguları ile getiriliyordu. Bu minnettarlık arzeden mesaj herhalde Vahidettin'e pek acı gelmiştir. Çünkü o güne kadar yalnızca onun, padişah ve halife olarak halk adına konuşmaya hakkı vardı.

İstanbul'la bağlantılar serbest bırakıldı. Sivas'taki kurul ayrıca ülkenin iç yönetim işlerine karışmaktan kaçmacağını da bildirdi. Başkent ile ülke arasındaki barış hiç değilse dış

görünümüyle kurulmuştu. Yasa dışı durumları asker yüreklerine dokunan bazı generaller rahat bir soluk aldılar.

Fakat İstanbul'un istediği ve millîci önderlerin bir kısmının da beklediği bir şey gerçekleşmedi. Her ne kadar Sivas'taki Heyet-i Temsiliye, yeni kabineyi tanımış ve görünüşte onun emrine girmişse de, görevden çekilmiyor, aksine daha büyük çapta olmak üzere çalışmalarım sürdürüyor. Anadolu'da iktidarı elinde bulunduruyor, devlet içinde devlet, ikinci bir hükümet halinde kalıyordu.

Eğer Mustafa Kemal'in son hedefinin bir cumhuriyet kurmak olduğu bilinse, halk hareketinin yönetimini asla elden bırakmayacağı derhal anlaşılacaktı. Çeşitli bahanelerle, birçoklannm görünüşe göre artık gereği kalmamış bulunan kurulun kaldırılması işini sürekli erteletiyordu. Milliîcilere sempati besleyen, örneğin herkesin sevdiği Mareşal İzzet gibi adamlar da bu konuda uyarıcı seslerim yükseltiyor ve bu felaketli ayrılığa bir son verilmesini istiyorlardı. Bu çeşit isteklere karşılık Mustafa Kemal, yeni kabinenin öncelikle kendisine gösterilen güveni hak ettiğini eylemleriyle kanıtlaması gerekir diyordu. Şimdilik Sivas'ın isteği üzerine yapılacağı bildirilen meclis seçimlerinde güçlü bir millîci çoğunluk kazanmayı amaçlamaktaydı. Ülkede sağlam şekilde kurulacak örgütlerin yardımıyla, seçmenler yumuşak bir baskı altında, arzu edilen doğrultuda yönlendirilebileceklerdi.

Ülkede ikili iktidar, sürtüşmelere ve anlaşmazlıklara düşmekte gecikmediler. İstanbul düzenlemelerinin baltalandığını görüyordu, emirler yerine getirilmiyor, önemli görevlere atanan hükümete sadık memurlar işlerine başlayamıyordu; ordu üzerinde zaten hiçbir etkinliği yoktu.

Buna karşılık başkentte Anadolu hareketi gittikçe daha

çok kazanmaktaydı. İstanbul küflü uyuşukluğundan uyanmaya başlamıştı; ülkede yeni yeni kıpırdayan güçlerin İstanbul'a yansıması, yılgınlığa düşmüşleri ayağa kaldırmış, umutsuzluk yerini kendine güvenmeye bırakmıştı, bir yandan da yabancılara içerleme duygusu da serpiliyordu. Yunanlıların İzmir'i işgaliyle başlamış olanı, işgal kuvvetleri tamamlamışlardı. Başlangıçta bazı Türk çevrelerinde kendilerine karşı gösterilmiş sempatiyi hemen tümüyle yok etmeyi doğrusu çok iyi başarmışlardı. Evet, keyfi hareketlerle, beceriksizliklerle ve kibirle herkese tepeden bakmalarla sokaktaki adamın da nefretini kazanmışlardı. Hergünkü temaslarla İngiliz ve Fransız efendileri yakından tanımışlar, ancak bundan da hiç hoşnut kalmamışlardı. Hatta bu konudaki yakınmalar birçoklarına ister istemez Almanları hatırlatmıştı. Gerçi onlar da kendilerini sevdirememişlerdi, ama hiç değilse her zaman saygılı ve edepli davranmışlar, hiçbir zaman da bu halkı vahşi Hotantolar gibi görmemişlerdi.

Merkezi hükümet ülkedeki havayı hesaba katmak zorundaydı. Sivas daha ağn basan güç olarak kendini kabul ettirmişti; onunla anlaşmak ve birbirlerinin karşılıklı kuyusunu kazmak yerine işbirliği yapmak daha akıllıca görünüyordu.

Ortaklaşa bir program düzenlemek amacıyla, Ali Rıza Paşa kabinesinde bahriye nazın ve millîcilere karşı iyi niyet sahibi olan Salih Paşa Anadolu'ya gönderildi. İki taraf 18 Ekim 1919'da Amasya'da buluştu; birkaç gün süren görüşmelerden soma hükümetle Heyet-i Temsiliye arasında kesin bir uzlaşmaya varıldı. Saltanat ve halifeliğin dokunulmazlığı her iki tarafça da en yüksek ilke olarak kabul ediliyordu. Fakat en önemli nokta, Erzurum ve Sivas kongreleri kararlarının iki ana ilkesinin, tam bağımsızlık ve saptanmış bulunan sımrlann için-

deki toprakların bölünmezliğinin savunulması ilkelerinin şimdi İstanbul hükümetince de benimsenmesiydi.

Asıl pürüzlü konu, Heyet-i Temsiliyenin feshedilmesi, yani yasal olmayan yan bir hükümetin varlığı sorunu askıda bırakılmıştı. Bu konuda yeni meclisin toplanmasından sonra karara varılacaktı; ancak bu meclisin tam bir güven ve serbestlik ortamı içinde toplanabilmesi koşulu saklı tutuluyordu; daha doğrusu bu şekilde bir açık kapı bırakılıyordu.

Başkent işgal altında olduğu için Mustafa Kemal, yeni seçilecek parlamentonun ülkenin iç kesiminde bir yerde toplanmasını istemekteydi. Fakat bu konuda yalnızca hükümetle değil, kendi arkadaşlarına da görüşünü kabul ettiremiyordu. Onlar İstanbul'dan ve padişahtan ayrılmak istemiyorlardı; bir yandan da böyle bir durumda yasal iktidarın tümüyle generalin nüfuzu altına girmesinden kaygılanıyorlardı. Mustafa Kemal de bu noktada boyun eğmek zorunda kaldı; ne var ki ilerde görüleceği üzere bunu kabul edişi de, başarısındaki yardımcı öğelerden biri olmuştur.

Resmî hükümet Anadolu'nun dümen suyuna girip, bizzat padişah da hiç değilse görünüşte, işbirliğini zorunlu sayınca -yeni seçimlerin yapılmasının yanı sıra- ikinci ve çok daha önemli bir göreve el atılabilirdi. Şimdiki gibi bir dünyada, tatlılıkla söz geçirmek çok zordu. Millî programın mağrur sözleri, eğer ardında gerçek bir güç yoksa, boş laflar halinde kalmaya mahkûmdu. Bağımsızlık pazarlıkla elde edilemezdi; bir ülkeyi ele geçirmiş olanın, dostça sözlerle pohpohlanarak çekip gitmesi sağlanamazdı. Şurası kesin bir gerçektir ki, önder -herhalde sadece o- daha en baştan savaşarak bir hesaplaşmanın kaçınılmazlığını anlamıştı, fakat başına zafer çelengi takma sevdalısı generallerden değildi. Hiç şüp-

he yok ki, eğer olanağını bulabilseydi, hedefine barışçıl yollardan ulaşmayı yeğlerdi. Fakat böyle bir şey hiç de olası görünmüyordu. Böylece şimdi ordunun kalıntısından, işe yarayacak yeni bir silâhlı kuvvet yaratmak çabalarına girişti. Müterakenin öngördüğü şekilde askerler terhis edileceği yerdi, alaylar yeniden güçlendirildi; subayların görevlerine son verileceği yerde, ayrılmış olanlara bile yeniden görev verildi; silâhlar teslim edileceği yerde, toplanıp elden geçirildi ve yeniden birliklere dağıtıldı. Düzenli kıtaların yanı sıra gönüllü birlikleri kuruldu. Şaşırtıcı olan, uzun savaşlardan ve bunca ağır kayıplar verilmiş olmasından soma dahi, halk yığınlarının savaşmak için seve seve koşup gelmeleriydi; daha da şaşırtıcı olanı ise bütün bunların açıkça işgal kuvvetlerinin gözleri önünde cereyan etmesiydi.

Damat Ferit kabinesi, Sivas'tan düşürüldüğü zaman, yüksek komiserler Anadolu'da ciddi olarak hesaba katılması gereken yeni bir gücün -ya da onların anladığı şekilde yeni bir partinin- doğduğunu hemen anlamışlardı. Şimdi, millîciler Türkiye'de ağır basan etken olduklarına ve yeni hükümet de onlarla anlaşma yaptığına göre, işgalci patronlar onlarla yakınlık kurmak yollarını aradılar. Onlara gelecekteki barış antlaşması için ihtiyaçları vardı; ayrıca müttefiklerin her biri, daha sonraları Türkiye'de nüfuz kazanmak hesaplarıyla yaranmak istemekteydiler.

Bunun üzerine müttefiklerin temsilcileri yarm belki de sadrazam olacak bu "yeni adam"la temasa geçmek için ikide bir Sivas'ta boy göstermeye başladılar. Ne istediğini çok iyi bilen bu general, her geleni çok güçlü biçimde derinlemesine etkiliyordu; sözünü esirgemiyor, dolambaçlı yollara sapmıyor, çok net evet ve hayırlarla, kısa ve kesin konuşuyordu; Doğuda

görülmesine alışılmış insanlardan bambaşka bir adamdı. Görüşmelere her zaman için hazır görünüyor, fakat temel isteklerinden ödün vermiyordu. "Bütün Arabistan'ı, ayrıca Suriye'yi alabilirsiniz" diyordu, "Fakat Türkiye'den elinizi çekiniz. Biz sadece her halkın hakkı olanı istiyoruz. Kendi millî sınırlarımız içinde özgür bir devlet, hepsi bu kadar, ne bir zerre fazla, ne bir zerre eksik." Yenilmiş biri böyle mi konuşurdu? Ona söz geçirilecek gibi değildi, bir hayalpereste benziyordu.

Galipler havanm başkentte de değiştiğini fark ettiler. Yine fark ettiler ki, bu sefer yeni bir partinin iktidara geçmek istemesi değildi söz konusu olan; genel bir hareketti bu, bütün halkı kapsamış bir hareket. Bununla başa çıkılabilecek miydi?

Bu sırada Paris'in dört büyükleri, yüce Valhallalann da (*) oturmakta ve dört bir yana gümbür gümbür buyruklar vermekteydiler.

Fakat bunlardan Doğu'nun payına düşen, yıldırımlardan yoksun kuru gürültüydü yalnızca. Emperyalistçe arzularını enerjik biçimde ortaya koymalarına, güçleri yetmiyordu. Kendi halkları barış özlemi çekmekteydiler. Karadeniz'de Fransız bahriyelileri isyan etmişti; İtalyan birlikleri Arnavutluk'ta savaşmayı reddetmişlerdi; Whitehall'de savaş bakanlığı önünde İngiliz askerleri toplanıp, ordunun terhis edilmesinin geciktirilmesini protesto etmişlerdi. Her haberin göz açıp kapanıncaya kadar kulaktan kulağa yayıldığı Doğu'da, bütün bunlar ayrıntısıyla öğrenilmiş bulunuyordu.

Üstelik Doğu'da durum bugünlerde hiç de iç açıcı görünmüyordu. Rusya'da bütün çabalara rağmen Bolşeviklerle ba-

(*) Eski Cermen mitolojisinde savaşçıların cenneti.

şa çıkılamamıştı. General Denekin'in "Beyaz Ordu"su, bunca para harcanarak donatıldığı ve nice umutlarla yollandığı halde, pek feci şekilde perişan olmuştu. Sovyet iktidarı giderek daha çok sağlamlaşıyor ve yayılıyordu. İngiltere zengin petrol kaynaklan bulunan Transkafkasya'dan vazgeçmek zorunda kalmıştı. Çann devrilmesinden sonra, İngilizlerin çantada keklik sandıklan İran'a da Bolşevik dalgası bulaşacak gibi görünüyordu ve ilk direniş kıpırdanışlan orada da başlamış bulunuyordu. Hindistan'a doğru gidilecek olursa Afganistan'da İngiliz himaye yönetimini kesinlikle kovmak isteyen yeni Kral Aman-Ullah'la adamakıllı bir savaşa tutuşulmuştu. Ras Sovyetleri bütün dünyaya kapitalist emperyalizme karşı İslâm dünyasının koruyucusu olduklanm ilân etmişlerdi. İstanbul'da da millîcilerin önderi Mustafa Kemal'in İtilaf devletlerinin isteklerinden hiçbirini banşçı yoldan kabul etmeyeceklerini anladığından, Moskova'yla temasa geçtiği söylentisi dolaşıyordu. Bu arada hızla silâhlanması da gözden kaçmamaktaydı.

İstanbul'daki yüksek komiserler kendi hüldimetlerim tekrar ve tekrar uyarmışlar, bu tehditkâr hazırlıklara dikkatlerini çekmişlerdi. Başkent büyük bir örümcek ağının merkezi gibiydi, ülkenin dört bir yamna yayılmış ağından meydana gelen en hafif sarsıntılar bile burada duyuluyordu.

Fakat dünyanın patronlan elbette her şeyi daha iyi bilirlerdi. Onlar hâlâ karşılarında viraneye dönmüş bir Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntısı olduğu sanısmdaydılar; vatan toprağından fışkıran dipdiri, yepyeni gücün farkında değildiler.

Kemalist hareket mi? Türkiye'nin bir iç politika işiydi bu; alt tarafı Jön Türk hareketinin yeni bir atılımıydı. Böyle iç ayaklanmalar ise yenilgiye uğratılmış bütün ülkelerde görül-

müştü. Bütün çırpınmalara ve öfkeli kaynaşmalara rağmen, yenilenler eninde sonunda galiplerin dikte ettireceği duruma boyun eğmişlerdi. Bunların da yapabilecekleri başka bir şey var mıydı? Başka bir şey olabilir miydi? İzmir'de Yunanlılara karşı sürdürülen çete savaşlarının ciddi bir önemi yoktu; böyle şeyler Yukarı Silezya'da da yaşanmıştı. Bunun dışında ortada gerçek anlamda bir silâhlı güç yoktu. Türk ordusu hiç denilecek bir durumdaydı, kalıntıları da yoldan yoksun, demiryolundan yoksun ülkede sağa sola dağılmıştı. Şu generalin üç müttefik, aynı zafer kazanmış büyük devlete karşı en küçük bir girişimde bulunabileceğini düşünmek bile düpedüz saçmalamaktı. İstanbul'daki yüksek komiser baylar anlaşılan kendilerini Doğunun hayallerine kaptırmışlar, hayaletler görmekteydiler.

Barış, daha doğrusu ganimetin bölüşülmesi konusunda hâlâ bir karara varılamamıştı, daha bir süre varılacağa da benzemiyordu. Fakat dış görünüş bakımından da galiplerin cephesinin sağlamlığı hakkında en küçük bir şüphenin ortaya çıkmasına olanak verilmemeliydi.

8 Kasım 1919'da İngiltere Başbakanı Lloyd George, Guild Hall'de büyük bir söylev verip, kasıla kasıla bütün dünyaya Osmanlı Imparatorluğu'na kabul ettirilecek banş antlaşmasının ana ilkelerinde müttefiklerin tam bir görüş birliğine vardığını ilân etti. Görüş birliğine vardıkları, Rumların Ermenilerin ve Arapların oturduğu bütün bölgelerde kötü Türk yönetiminin sona erdirilmesiydi; Karadeniz ve Ege denizindeki limanların bütün milletlere açıkbulundurulmasıydı; boğazlar ve limanlar gözetim altında bulundurulacaktı, özellikle boğazlar Prusya militarizminin emri üzerine, buraları müttefiklere kapatmaya kalkışmış bir hükümetin eline teslim edilemezdi.

Diplomat oldukları kadar iyi de adam sarrafı olan Türkler, bu esip gürlemeye pabuç bırakmadılar. Görüşü sorulan eski bir devlet adamı, müttefiklerin bir temsilcisine "İtilaf devletleri görüş birliğinde olduklarını, insanın gerçekten inanabileceğinden çok daha fazla bir gayretkeşlikle vurguluyorlar" demişti.

Ancak böylesine bir görüş birliği yine de, İngiltere ile Fransa'mn kısa bir süre önce, Doğudaki manda yönetimlerinin bölüşülmesiyle ilgili olarak yaptıkları anlaşmada görüşülmüştü. Buna göre Fransa'ya, Arap Suriye ve Türk Kilikya veriliyor, karşılığında İngiltere de geri kalan bütün Arap topraklarını, Musul petrol bölgeleriyle birlikte alıyordu.

Bu uzlaşma üzerine İngilizler, Kilikya'da o güne kadar işgal altında tuttuklan yerleri boşalttılar; yerlerini Fransız birlikleri aldı. İngiltere-lstanbul ile boğazlar dışında- Türkiye'nin diğer kesimleriyle artık doğrudan ilgilenmediği için, Anadolu'daki işgal birliklerini de geri çekmeye başladı ve iç kesimde yalnız demiryollarının gözetimi amacıyla kontrol subayları bıraktı.

Fransızların bu geniş bölgeyi tam anlamıyla işgal etmeye yetecek kadar kuvveti yoktu. Yardımcı olarak Ermenilerden yararlandılar ve bir Ermeni lejyonu kurdular. Anadolu'dan kovulmuş Ermenilerden binlercesi, Suriye'den geri dönüp, yıllardanberi Türklerin elinde bulunan eski evlerine ve mallarına yeniden sahip oldular. İngiliz işgali altmda o güne kadar sakin duran Kilikya'yı birden bir direniş alevi sanverdi.

Mustafa Kemal, İtilâf devletlerine karşı tehditkâr bir dil kullandığı bir bildiri yayınladı. Bu yeni işgal bütünüyle kesin bir karakter arzediyordu ve mütareke antlaşmasına aykırıydı. Bundan doğacak sonuçların sorumluluğu tümüyle müttefiklere ait olacaktı.

Mustafa Kemal Fransa'nın güçsüzlüğünü biliyordu, onun için de ilk darbeyi indirmekte duraksamadı. Kilikya'ya düzenli Türk birlikleri girdi ve halkın da desteğiyle Fransız işgal kuvvetlerine karşı saldırıya geçti. Artık bu, İzmir'deki gibi çete harekâtı değildi, düpedüz savaştı.

Paris'tekiler şaşkınlıktan donup kalmışlardı. Bu çılgın general büyük devletlerden birine açıkça kafa tutmaya mı yelteniyordu? Hem de bunu müttefikler arasında tam bir görüş birliği olduğa ilân edildikten hemen soma yapıyordu. Bunu o adamın da, ülkesinin de burnundan fitil fitil getireceklerdi.

10, BOZKIRDAKİ KENT

Batı Küçükasya'yı kuzeyden güneşe kesen büyük demiryolundan, Eskişehir kentinde bir ikinci kat doğuya, Anadolu'nun içlerine doğru ayrılır. Akdeniz iHiminin selvilerle, fıstık çamlanyla yüze gülen canlı kırları, yeşilliklerin içine gömülü köyler, mor salkımlar ve asmalarla kuşalı, düz damlı, beyaz evler gerilerde kalmıştır. Çıplak tepeler uzanır önünüzde, birbirleriyle kucaklaşıp ufuklar boyunca dalgalanıp duran kıraç tepeler. Hepsi birbirine benzeyen düzlüklerden zaman zaman, kapkara volkanik kayalar ansızın, denizlerin enginliğinde karanlık buzdağlan gibi göze çarparak, bulutsuz gökyüzüne doğru sipsivri yükseliverir; çorak toprak yer yer çatlamışta, kızıl kahverengidir; taşların, çakılların arasında tutam tutam yaban otlar, sıska dikenli çalılar boy atmaya çabalar. Rüzgâr esti mi, toz sütunları yükselip ortalığı süpürür durur; hele sık sık kopan fırtınalardan biri başlamaya görsün, gökyüzü hemen kırmızımsı bir tozla karanverir. Orda burda yamaçlarda yünlü yumaklardan kümeler göze çarpar: Kar beyazı, ipek parlaklığında postlanyla o küçük, nazlı keçilerden bir sürüdür bu; çevrelerinde boyunlarına kurt saldırısına karşı sivri çivilerle donatılmış tasmalar takılı, san tüylü, iri Anadolu köpekleri nöbet tutmaktadır. Ancak derin vadilerde yorgun akan

bir derecik görülebilir, kenarında tek tük akasyalara rastlanır, toprak biraz yeşillenir gibi olur ve sağda solda çavdar tarlaları uzanır; yere yapışmış gibi basık, boz renkli, kerpiç evleriyle köyler çıkar karşınıza; düz damlan ve dört köşe yapılanyla gelişigüzel yan yana konmuş sigara kurulanm andırırlar.

Derken bu bitmeyecekmiş gibi tekdüze uzanan bozlar, birden dağ kıvnmlanna doğru yükselir. Bu kıvnmlann dik yükselen yamaçlan önünde, bir ırmağın çamurlu yatağı yayılır; Sakarya'dır bu, Doğu ile Batı arasında alınyazısını belirleyen "son savaş burda yapılacaktır. Buradan sıkı yürüyüşle iki günlük yolda, yerden birden yükselen bir çift tepeye yaslanmış bir kent, İç Anadolu bozkınnın kenti vardır: Ankara.

Orada hayat sert ve kısırdır. Yazlar kızgın sıcak, kışlar dondurucudur; bütün yıl boyunca ya kar fırtınası ya da toz fırtınası vardır. Kentin hemen surlan önünden başlayan bataklık, geniş çukur ova kötü miyazmalann yatağıdır; sıtma ile dizanteri de gedikli konukları. Halk yoksuldur, kazanç olanaklan kısıtlıdır. Kağşamış bağdadî yapı evler, bel vermiş ve eğrilmiş dururlar; hiçbir pencere düzgün değildir, hiçbir kapı da doğru dürüst açılıp kapanmaz. Tek tük taştan evleriyle en iyi görünümdeki Ermenilerin mahallesi, yıllar önce yanmıştır; kentin ortasında geniş bir tören alanı oluşturmaktadır. Her yanda, yıkıntılarda bile, büyük bir geçmişin izleri görünür. Nice halklar, nice kültürler, buraya bir şeyler bırakmıştır: Hititler, Galatlar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular... Kent zaman zaman Haçlılann eline de geçmiştir. Timurlenk Ankara yakınlannda I. Beyazıt'ın Osmanlı ordusunu tam bir bozguna uğrattıktan sonra kent, Moğollar tarafından yakılıp küledilmiştir. Kente egemen kale tepesinin üstünden bakılınca, kentin es-

ki üçlü surlanmn bir kısmı hâlâ görülebilir, burası geçmiş kültürlerden çeşitli ören parçalarını sinesinde barındırmaktadır.

Hayat Doğululara özgü ağır kanlılık içinde uyuklar. Yapacak pek az işi olan Türk memurlar, kahvelerin önündeki tahta peykelere oturup hafiften guruldayan nargilelerini ağır ağır içerler. -Üzeri taşlarla, çukurlarla dolu ve bir yağmurda dizboyu çamur deryasına dönüşen toprak yollar olan- caddelerde bir taşra kentinin seyrek trafiği göze çarpar. Yerli kadınlar birkaç yerinden yamalı, kocaman şalvarlar giyerler; başlarına geçirdikleri alacalı geniş örtüler omuzlarını ve kalçalarını kapatır, örtünün bir ucunu yüzlerine doğru çekiştirirler, böylece sadece bir gözleri açıkta kalır; bunlar önleri açık küçük dükkanlarda pek az alışveriş yaparlar, aldıkları da ancak yaşamak için gerekli şeylerdir. Öküzlerin çektiği bir köylü arabası yaklaşır; iki tekerli, ilkel bir arabadır bu, tekerlekleri tek parça ağaç tandır, dingili yağlanmamıştır. Bu ağır taşıtın gacırtısı ve tangırtısı çok uzaklardan duyulur, bütün caddeyi doldurur. Araba ağır salyangoz yürüyüşüyle önünüzden geçer; çıkardığı sesler yavaş yavaş uzaklarda hüzünlü, tek sesli bir nağme gibi yankılanıp kaybolur. "Kağnı"dır bu, ülkenin başlıca taşıtı; zamanın hiçbir rol oynamadığı bir hayat temposunun pek etkileyici simgesidir.

Böylece nice kuşaklan nice kuşaklar izlemiştir. Dünya da olup bitenlere ilişkin pek zayıf dalgalar, bu ücra bozkır kentine kadar ulaşabilmekte, fakat hayatın sonsuz tekdüzeliğinde hiçbir şeyi değiştirmemektedir.

1919 yılının aralık ayında, bir ikindi üzeri, Ankara'nın sokaklannda her zamanki gibi, sağır-dilsiz satıcının çıngırağı duyuldu, birkaç para karşılığı "Acans" satıyordu, birkaç yapraklık bir çeşit günlük gazeteydi bu. Telgrafla alınmış kısa haber-

lere ilk göz atanlar, belirgin bir heyecana kapıldılar; onlara başkaları da katıldı; ellerini kollarını sallayarak konuşan, canlı gruplar oluşuverdi; sağır-dilsizin elindeki gazeteler kaşla göz arasında bitmişti. Çok geçmeden haberi bütün kent öğrenmiş bulunuyordu: Mustafa Kemal, bugünkü Acans öyle bildiriyordu, Sivas'tan yola çıkmıştı, yarın da Ankara'da olacaktı. Herkes biliyordu bu adı, kısaca onu "Paşa" diye tanıyorlardı. Köylü halkın gözünde çoktandır bir efsane kişiliği olmuştu; kurtarıcıydı o. Allah, kendisine inananları kurtarmak için, en sıkıntılı bir zamanda onu göndermişti.

Ankara'nın yarım saat doğusunda bir dış semt olan Çankaya vardır, daha yüksekte, daha sağlıklıdır; ateşli hastalıklar buraya daha az ulaşabilmektedir; yüksek memurlarla bazı zenginlerin köşke benzer evlerinin bulunduğu bir yerleşim yeridir. Sivas'tan gelen yol ordan geçer. Yolun iki yakası, ertesi gün sabahın erken saatinden beri, gelecek olanı bekleyen yoğun bir kalabalıkla dolmuştu. Bütün kent ayağa kalkmış gibiydi; çevre köylerden gelenler vardı, davulları ve zurnalanyla hazır bekliyorlardı. Yakındaki Hacı Bayram Veli dergâhımdan dervişler de, önlerinde büyük yeşil bayrakları gösterişli bir alay halinde göründüler. O zamanlar kadınlar erkeklerin topluluğuna katılamazlardı; biraz ötede yamaçların eteğinde yan yana dizilmişlerdi. Uzaktan kara renkli ya da alacalı kocaman kuşlara benziyorlardı.

Uzun bekleyiş saatlerinden sonra, uzakta yolun üstünde, giderek yaklaşan bir toz bulutu belirdi. Bir otomobil patırtılar çıkararak yaklaştı, savaştan kalma, her an son nefesim verecekmiş izlenimi veren, tangır tungur, astımlı bir arabaydı bu. Ve içinde "Paşa" oturuyordu; pek gösterişsiz, hayallerde tasarlanan pek bambaşkaydı.

Sade bir spor giysi vardı üstünde; hiçbir süsü, hiçbir silâhı yoktu, oysa oralarda her köylü bir silâh taşırdı, sadece ellerini dayadığı kaim bir bastonu vardı. Kendisinde eski Doğu'yu hatırlatan tek şey, koyu renk astragandan yüksek kalpağıydı. Bu kalpak şimdi Anadolu millî hareketinin simgesi olmuştu. Fakat belki de hiçbir şatafatlı yanı bulunmadığı için, havanın kavurduğu, esmerleşmiş yüzü çok daha etkileyici şekilde göze çarpıyordu. Bu yüzde büyüleyici, çekici bir şeyler vardı; enerji fışkınyordu her yanından; bu yüze her şeyi göze almanın, fedakârlığın en büyüğünü yapmanm kararlılığı çizilmiş gibiydi; aynı zamanda güven, cesaret telkin ediyor, hayranlık, bağlılık uyandırıyordu. "Allanın bize bir ihsanı" diye fısıldaştı köylüler; bu sırada alkışlar, müzik, haykırışlar ortalığı çınlatıyordu, bu sesleri kadınların en tiz perdeden hoşgeldin çığlıkları bastırmaktaydı.

Mustafa Kemal, olayların ağırlık merkezi giderek batıya kaydığı için, karargâhını Ankara'ya nakletmişti. Bu kent hem merkezi, hem güvenli yerdeydi, ayrıca demiryolu bağlantısının son istasyonuydu; tek hatlı bir demiryolu Anadolu'yu kuzeyden güneye aşan büyük hatta bağlantılıydı. Böylece batı ve güney cephelerine daha yakınlaşılmış oluyor, başkentle de doğrudan bağlantı kuruluyordu - şu anda en önemli olan da buydu- çünkü oyunun bundan somaki perdesinin orada, İstanbul'da oynanması gerekiyordu.

Yeni meclis için yapılan seçimler beklenen sonucu vermişti; milliyetçiler büyük bir çoğunluk elde etmişlerdi. Liberaller, Damat Ferit Paşa partisi tek bir temsilci bile çıkaramamıştı. Bu arada Mustafa Kemal de milletvekili olmuştu, fakat ilerisim görebildiğinden başkente gitmek istemiyordu. Milli-

yetçi grupla Ankara'da bir hazırlık toplantısı yaptı, gerekli direktifleri verdi ve meclise katılmamasına rağmen kendisini başkan seçmelerini istedi. Rauf Bey grubun parti lideri olarak görevlendirildi.

11 Ocak 1920'de İstanbul'da son Osmanlı Parlamentosu padişah adına okunan bir söylevle açıldı. Mustafa Kemal için çok kritik bir aşamaydı bu.

Kendisi milletvekili seçimlerini yaptırmış ve bunu milletin yasal temsili olarak tanımıştı. Böylece devrimin merkezi Heyet-i Temsiliye, varoluşunun yasal dayanağım kaybetmiş oluyordu; bundan böyle ancak parti örgütü sıfatıyla bir geçerliliği olabilirdi. Söz şimdi meclisindi. Eğer meclis onun yönetiminden çıkar ve kendi bildiği yola giderse, o zaman hareketin dizginlerini elden kaçırmak ve hedeflerine ters düşen bir dümen suyuna girmek tehlikesi vardı.

Daha ilk günden Anadolu milletvekilleri, İstanbul'un etkilerine hemen kapılıverdiler. Büyük çoğunluğuyla meclise yön verebilecek olan milliyetçi grup, Paşanın istediği ve parti arkadaşlarının da telkin etiği kararlılıkla ortaya çıkmadı. Mustafa Kemal'in diktatörce başına buyrukluğuna karşı kuşkular ağır basmıştı. Onun direktiflerine uyulmadı, nitekim - Rauf Bey'in telkiniyle- Mustafa Kemal'i değil de, minicilerden renksiz birini başkan seçtiler (*).

Bununla birlikte meclis, Erzurum ve Sivas Kongrelerinin en önemli kararım, yani Misak-ı Millî'yi bir bildiri halinde saptayarak kabul etti. Fakat bu daha çok şeklen bir karardı; tartışmalara ve ödünlere hayli açık kapı bırakıyordu. Milletvekilleri genellikle anlaşma ve uzlaşmaya eğilimdiydiler,

.(*) Celalettin Arif Bey.

önderin radikalizmini anlamış değildiler. Aslına bakılırsa kendilerini öteden beri huzursuz eden devrimci havadan sıyrıldıkları için de sevinçliydiler.

Müttefikler Türk hükümetine resmen verdikleri notada, İstanbul ve boğazların sultanın egemenliğine bırakılacağını bildirdiler; aslında Türklere karşı bir lütufta bulunmaktan çok, sıkıntılı bir konuya çözüm bulmaktı bu, çünkü büyük devletlerden hiçbiri diğerlerinin bu kilit noktalarda üstünlük kazanmasını istemiyordu.

Fakat parlamento bunu millî politikalarmm bir başarısı ve gelecekteki barış antlaşması için de hay nlı bir belirti olarak gördü. O halde galipler daha fazla gücendirilmemeli ve serkeşlikler yapılarak onların bu teveccühleri kaybedilmemeliydi.

Bu anlayışla elden geldiğince boyun eğildi; nitekim bu arada Kemalistlerin hükümetteki başlıca destekçisi harbiye nazırı Cemal Paşa'mn, yüksek komiserliğin isteği üzerine görevden alınmasına hiçbir itirazda bulunulmaksızın göz yumuldu ve Mustafa Kemal uzaktan çok zorladığı halde, ılımlı sadrazam Ali Rıza Paşanın düşürülerek, yerine tam milliyetçi bir kabineyi getirmekten de kaçınıldı.

Fakat Ankara'nın yorulmak bilmez çabasıyla millî hareket bir defa rayına oturmuş yolunda yürüyordu; sonunda pısırık meclisi de -pek istemediği halde- peşi sıra sürükledi. Mustafa Kemal daha baştan isteyip plânladığı gibi, halk temsilcileri meclisim başkentten ülkenin iç kesimine nakletmek için açıkça anlaşmazlığa düşmek istiyordu.

Silâhlanma ve savaş hazırlıkları gittikçe hızlanarak sürüy ardır. %imdi İstatvbvd'dakL askeri m^k-a.'rciasc.a d& -^kça desteklenmekteydi. Anadolu'ya asker, silâh ve para gönderiliyordu. Yüksek komiserlerin uyarılarına, protestolarına aldırış

edilmiyor, verdikleri emirler savsaklanıyordu. Hatta milliyetçi subaylar öylesine pervasızdırlar ki, müttefiklerin Bolşeviklere karşı savaşmak üzere göndermiş oldukları Vrangel ordusu için hazırlanmış silâh ve cephaneyi, yüksek komiserlerin burnunun dibinden ve çok sıkı korunmasına rağmen, Gelibolu'daki deposundan son sandığına kadar alıp Anadolu'ya göndermişlerdi.

Paris ve Londra bütün askeri harekâtın durdurulmasrm kesinlikle istediği halde, İzmir dolaylarında çete çarpışmaları sürüp gidiyordu. Kilikya'da ise düpedüz savaş olmaktaydı. Burada Fransızlar bozgun üstüne bozguna uğramaktaydılar. Maraş kenti Fransız birliklerinden temizlenmişti. Urfa kuşatılmış ve teslim olmak zorunda kalmıştı. Fransız garnizonu serbestçe geri çekilmeyi başarmıştı, fakat yolda baskına uğramış, askerin bir kısmı yok olmuş, bir kısmı tutsak düşmüştü. Böylece Kilikya'mn doğu kısmı kurtarılmıştı.

Bu basanlar karşısmda İstanbul'daki parlamento da yüreklendi. İş başına geldiği günden beri sallantıda olan Sadrazam Ali Rıza düşürüldü, yerine çok daha kararlı olan Bahriye Nazırı Salih Paşa geldi. Daha keskin milliyetçi tutum yavaş yavaş üstünlük kazanıyordu.

Müttefikler durumun bu şekilde devam edemeyeceğini anlamışlardı. Otoriteleri düpedüz küçümseniyordu; eğer bir an önce enerjik önlemler alınmazsa, büsbütün çökmek tehlikesiyle yüz yüzeydiler.

Başbakanlıkların Londra'da yaptıklan bir toplantıda, Türklere bir ders verilmesi ve yenilmiş ülke olarak nasıl davranmalan gerektiğinin öğretilmesi kararlaştırıldı. Bu cezalandırma sadece başkentle sınırlı kalmak zorundaydı. Çünkü fiili iktidarlan savaş gemileri toplanmn menzilinde bitiyordu.

Böylece alabildikleri ancak yarım bir önlem olabildi, gerçek gücün ağırlığından yoksun bir jestti bu sadece. Umulanın tam tersi etkileri oldu ve üstelik uzlaşmaz generalin eline de ihtiyacını duyduu kozları verdi.

Olacakların belirtileri önceden görülmüştü. 10 Mart 1920'de Lord Curzon, lordlar kamarasında "Ülkenin her yanma anarşi egemenken, zorbalık ve zulüm kol gezerken, müttefikler İstanbul'da kendileriyle alay edilmesine daha uzun süre katlanamazlar" diyordu. Müttefiklerin Altın Boynuz ağzındaki limanda bulunan savaş gemileri her gün biraz daha çoğalıyordu. Kontrol subayları Anadolu'dan geri çekiliyordu, çeşitli yerlerde bulunan işgal birlikleri derhal yola çıkmak emri almıştı. Ankara'daki İngiliz temsilci apar topar ayrılmıştı, Rauf Bey İstanbul'da, İtilâf devletlerinin görünüşe bakılırsa, milliyetçi milletvekillerini tutuklatmak ve bir Damat Ferit kabinesini işbaşına getirmek niyetinde olduklarını bildirdi. Mustafa Kemal telgrafla verdiği cevapta, önderlerin ele geçmemeye bakmalarını ve zamanında güvenli bir yere sığınmalarını bildirdi.

Derken 16 Mart 1920 sabahı çok erken saatlerde cezalandırma harekâtı başlatıldı. Yapılan iş İstanbul'un daha esaslı, sözde "disiplinli" işgaliydi. Harekâtı müttefik silâhlı kuvvetlerinin başkomutanı sıfatıyla İngiliz generali Sir Henry Wilson yönetiyordu. Paris ve Roma gerçi ortaklaşa alınacak önlemleri onaylamışlardı, fakat bunun uygulamasına katılmak istemediler. Bu yüzden işgal çıkarması yalnızca İngiliz Deniz Kuvvetlerince yapıldı. Fransa ile İtalya işgalin başarıldığını ve başkentin tümüyle İngiliz denetimi altma girmek tehlikesinin belirdiğini görünce, hemen harekete geçip kentin denetiminde paylarını istediler.

İngiliz birlikleri bir baskın harekâtıyla ana caddeleri tuttular. Türk karakollarına ve polis merkezlerine girdiler, telgrafhaneleri ve bütün önemli devlet binalarını işgal ettiler.

Harbiye nezaretinin telgraf merkezinde yiğit bir memur, Ankara'yla bağlantıyı sürdürmek için, son saniyeye kadar görevi başında kaldı. Son telgrafı şöyleydi: "İngilizler kente girdiler. Sabahın erken saatinde, askerlerimiz henüz uyurken nöbetçilere saldırdılar. Altı ölü ve on beş yaralı var. Durmadan yeni birlikler caddelerden geçiyor. Şu anda İngiliz askerleri bakanlığa yaklaşıyorlar. Geldiler. Nizamiye kapısmdalar. Bağlantıyı kesiniz. İngilizler burada." Ondan soma da Ankara'nın başkentle bağlantısı kesildi.

Daha geceden millî parti milletvekillerinden bir kısmı evlerinde tutuklanmıştı, aralarında Rauf Beyle Fethi Bey de vardı. Hepsini zaten dolu olan hapishanelere kapattılar; buralarda siyasal nedenlerle tutuklanmış, kimi üst kimi alt rütbeden bir yığın subay ve memur, adi suçlularla birlikte, ağılda koyunlar gibi üst üste bulunmaktaydı. Bazıları yanlışlıkla tıkılmıştı buraya, bazıları da neyle suçlandınldıklannı bilmeden iki yıldır hurdaydı.

Ertesi günü bütün hapishaneler boşaltıldı; içerde kim varsa ister bakan ya da soyguncu katil, ister milletvekili veya hırsız, ister suçlu ister suçsuz olsun, hepsi hiçbir sorgulama ya da buna benzer bir işlem yapılmadan, bir savaş gemisine bindirilerek Malta adasma götürüldü; orada hiç de iyi olmayan koşullar altında, kalede tutsak hayatı yaşamaya başladılar.

İstanbul'un zorbaca işgalinden çok, özellikle bu keyfi *sürgün, ciddi sonuçlar doğurmuştur. Bir İngiliz bu konuda* "Büyük Britanya adaletine olan inanç çok ağır bir darbe yemiştir" diye yazar. Başkentten genel bir göçtür başladı. Mil-

letvekillerinden bir kısmı tam zamanında kaçmayı başarmıştı; onları subaylar, memurlar ve millî harekete katılmış ya da şimdi katılmayı düşünen herkes izledi. Padişaha karşı nefret duygusu gittikçe büyüyordu. Onun danışmalarının tutuklanan kimselerin adlarını düşmana verdiği söyleniyordu. Müttefikler kendilerini bir başkentin sahibi olarak görmekteydiler; ne var ki burası aslmda bir başkent değildi artık. On ikiden vurmak istemişlerdi, ama karavana atmışlardı.

İstanbul'da sıkıyönetim ilân edildi. Basma çok katı bir sansür kondu. Posta, telgraf, polis örgütleri müttefiklerin yönetimi altına girdi.

Bakanlıklar işlevlerini sürdüreceklerdi, fakat sıkı gözetim altmda bulundurulacaklardı. Halka hitaben yatıştırıcı bir bildiri yayımlandı, özetle kendi halinde uysalca yaşamanın en başta gelen yurttaşlık görevi olduğu belirtiliyor ve bildiri "Her Türk devleti vatandaşının en birinci ödevi, sultanın buyruklarına boyun eğmesidir" sözleriyle bitiyordu.

Sultan Vahidettin kendini millîciler kâbusundan kurtulmuş sayıyordu. Çok iyi bildiği bir şey de -bunu sadece o ve Mustafa Kemal bilmekteydi- generalin başarıya ulaşması halinde tahtın da saltanatm da sona ereceğiydi. Millîcilere karşı acımasız düşmanlığı, İngiltere'ye dört elle sarılması ve korkusundan ileri gelen körce tutumu hep bundan kaynaklanıyordu. Oysa cesur bir adım atabilseydi belki kendim kurtarırdı, ama hanedamn saltanatını kurtaracağı kesindi. İstanbul'a karşı girişilen zorbaca işgal bütün ülkede bir öfke fırtınası estirmişti, tam bu sırada Anadolu'ya kaçsa, millî hareketin başına geçseydi, Mustafa Kemal cumhuriyet kurma amacını biraz zor gerçekleştirirdi. Peygamberin vekili, Allanın yeryüzündeki gölgesiydi, bu sıfatlara sahip olmak ise geniş Müslüman kit-

lesi için henüz boş kavramlar durumuna gelmemişti, aksine inançla benimsenmiş olgulardı.

Fakat Vahidettin, kudretli Büyük Britanya'nın, Anadolu'daki ayaklanmayı bastırmak için yeterince gücü olduğundan emindi. Padişah ile Londra'daki kabine şimdi yazgılarını birbirlerine bağlamış haldeydiler, ya da en azından Vahidettin böyle olduğuna inanıyordu. İngiltere, imparatorluğu içinde bulunan kalabalık Müslüman halkları hesaba katarak, halifeyi desteklemek zorundaydı; aynı şekilde kendi safında yer alan uysal padişahı tahtında tutması, İstanbul'daki yasal hükümeti ülkede yeniden yetkili duruma getirmesi gerekiyordu; ancak ondan soma gelecekteki barış antlaşmasının kabulü ve uygulanması söz konusu olabilirdi.

Milliyetçi parti yeniden devrimci grup durumuna dönüşmüş ve başlangıçtaki havaya bürünmüştü. Bu partinin tümüyle kökünü kurutmaktan başka çare yoktu. Aslında artık fiilen var olmayan parlamento, resmen de dağıtıldı. Damat Ferit Paşa tekrar sadrazamlığı üstlendi; -Bundan Fransa ile İtalya hiç de hoşnut kalmamıştı- Kabinesini sadık yandaşlarından kurdu sırtım İngilizlere dayayarak, tam yetkiyle hükümeti yönetmeye koyuldu. Damat Ferit Arnavutlu, biraz da Kürt kanı taşıyordu. Yıllar onu inatçı yapmış, ama bilgelikten yoksun bırakmıştı. Dış görünüşüyle bir İngiliz centilmeni olmasına rağmen, içinden hep bir oymak beyi kalmıştı; hâlâ kısasa kısas tasarımlarıyla yanıyordu, sadakati körü körüne denilecek derecedeydi, enerjik olmaktan çok dik kafalıydı; kurnazca ilişkiler kurmak ve ustaca siyasal manevralar çevirmek yeteneğinden yoksundu, nitekim enerjik olduğu kadar, cin düşünceli de olan Ankara'daki generalin karşısında politik açıdan gördüğü işi yüzüne gözüne bulaştıran biri olmaktan ileri gideme-

di. Damat Ferit efendisine ve padişah kaymbiraderine kötü hizmet etmiştir.

Vahidettin gücünü saltanattan alan yıldırımlarau Kemalistler üzerine yağdırmakta duraksama göstermedi. Halife sıfatıyla şeyhülislâma bir fetva verdirdi, bu fetva millîcilerin kanını helâl ilân ediyor ve bütün inananları asilere karşı kutsal savaşa katılmaya çağırıyordu. Bir padişahlık iradesiyle de Mustafa Kemal ile yandaşları idama mahkûm edildi.

İstanbul'da ise başkaldırdan bu general ile arkadaşlarına verilen idam cezasının infaz edilmiş olduğu söylentisini kasten yaymışlardı. Haber Mustafa Kemal' in başkentte oturan annesinin kulağına da geldi. Kadının oğluyla hiçbir teması yoktu, bu yüzden onu uzun zaman öldü sandı. Ayrıca oğlunun Müslüman cemaatından kovulmuş olması da aşın dindar duygularına çok acılar vermiş olmalıdır. O yıllarda zaten zayıf olan gözleri, hemen hemen tümüyle görebilme gücünü yitirmiştir.

Harbiye nezaretindeki telgrafçının aracılığıyla İstanbul'da cereyan eden olaylan öğrenen Mustafa Kemal, derhal misillemelere girişti. Hâlâ Anadolu'da bulunan birkaç İngiliz kontrol subayı tutuklandı. Demiryolu kavşak noktası olan Eskişehir'de bir İngiliz bölüğü duruyordu: Konya'dan görevi devralmak üzere gelecek İtalyan işgal birliğini beklemek zorunda kalmıştı. Türk kuvvetleri İngilizlere saldmp kenti kuşattılar. İngilizler ağır kayıplar vererek kuşatmayı yanş çıkmayı başardılar. Aslında tam bir savaş nedeniydi bu, fakat Büyük Britanya bu hakareti sineye çekti.

Konya'daki İtalyan askerleri de savaşarak Yunan hatlannm batısına doğru, İzmir' e çekilmek zorunda kaldılar. İç Anadolu müttefiklerin bütün birliklerinden ve bütün denetim örgütlerinden temizlenmişti.

Bundan birkaç gün sonra, Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal tarafından ülkede yeni seçimlerin yapılacağı ilân edildi. Bu yeni parlamentonun eskisiyle hiçbir ilişkisi yoktu. Olağanüstü yetkilere sahip, hem yasa yapıcı, hem yasa uygulayıcı bir millet meclisi karakterindeydi. Bu haliyle Fransız büyük devriminin millî meclisine benziyordu ve Doğu için aynı derecede büyük anlamlı bir kuruluş olacaktı. Toplanacağı yer olarak Ankara belirlendi. Kendi karargâhında yapılması başarılamamış bulunan iş, şimdi İngiltere'nin farkında olmaksızın yaptığı yardımla gerçekleşiyordu.

1920 yılının o ilkbaharında Ankara halkı, görmeye hiç alışık olmadıkları cinsten bir yığın adamın kentlerine akın akın geldiğini gördü. Uzun yıllar Berlin'de ya da Paris'te ataşe olarak yaşamış subaylar, İstanbul'daki bakanlıkların yabancı elçiliklere girip çıkmış makam sahibi büyük memurları, şimdiye kadar Boğaziçi'ndeki görkemli yalılarda, pek kibarca bir hayat sürmüş varlıklı beyefendiler... Hatta bir gazete sahibi baskı makinesi ve diğer bütün gereçleriyle birlikte çıkagelmişti; bütün makinelerini Anadolu'ya giden yollan kesmiş bulunan düşman hatlannm arasından kaçakçı gibi geçirmiş ve sandıklann yüklendiği bir deve kervanıyla zafer alayı gibi Ankara'ya girmişti (*).

Bu küçük taşra kentinde barınacak yer yoktu, daha doğrusu büyük yangından soma geride pek az konut kalmıştı. Eldekilerle iyi kötü yetinilmeye çalışıldı. Her köşe bucaktan yararlanıldı. Varsın insan daracık odalara -hem de yıllarca- tıkılı yaşasın, çıplak döşemeler üstünde yatsın, bataklıktan gelen

(*) Yunus Nadi.

sivrisineklerin saldırısıyla ancak bölük pörçük uyuyabilsin, pencerelerde cam olmasın, odaların ince duvarlarında kocaman yarıklar bulunsun da, aralarından yazın toz, kışın kar içeri girsin ve kızgın temmuz sıcağında bir damla su bulunmasın... bir büyük davaya hizmet etmenin coşkusu, bütün bunları önemsiz kılıyordu.

Eski tarım okulunda, Aşağı Pomeranya kasabalarından birindeki ortaokuldan daha büyük ve daha iyi durumda olmayan bir binada genelkurmay karargâhım kurmuştu. İçinde çalışılan küçük salonda başlangıçta yemek de yeniyor ve yan yana sıralar halinde yatılıyordu da. Kağşamış, eski ahşap evler bakanlık olmuştu. Gazete sahibi bir ahır kiralamış, içine makinelerini kurmuştu ve çok geçmeden gerçek bir gazete, yeni ülküleri yayan Hakimiyet-i millîye gazetesi yayımlandı. Başkan ve en yüksek yönetici Mustafa Kemal, doğrudan doğruya telgrafın yam başında olmak için, küçük istasyon binasının iki odasında kalıyordu.

Ankara'mn bu yeni sakinleri, Türkiye'de aydınların pek ince bir üst tabakası, yaşamalarını değerli ve rahat kılabilecek ne varsa hepsini arkalarında bırakmışlardı. Yurtlarından uzakta, çoluk çocuklarından ayrı yaşıyorlardı; uygarlığın konforundan, güler yüzlü İstanbul'da ya da yabancı ülkelerde bol bol nasiplendikleri Mltürün güzelliklerinden vazgeçmişlerdi. Dıştan bakılınca ilkel yaşama basamaklarından aşağı inmişlerdi, ama içlerinden başkaları için bir şeyler yapabilmenin engin doruklarına çıkmışlardı.

Bu insanlar üç yıl süreyle Anadolu'nun ortasında kapalı kaldılar, dünyanın geri kalan kısmıyla bütün bağları kesilmişti. Fakat geçen bu zaman içinde yepyeni bir ruh, Ankara ruhu denilebilecek bir ruh oluştu. İçinde filizlenip serpildiği top-

rakların, sert iklimin, yaşama koşullarındaki katılığın damgasını taşıyordu. Bu tıpkı bir zamanlar Brandenburg kumlu düzlüklerinin Prusyalı ruhunu şekillendirmesine benziyordu. Her zaman görüldüğü üzere ruhsal değişim, dış görünüşe de yansımıştı. Uysallık, Doğulu yüzlerdeki o hafif belirsizlik, davranışlardaki rahat gevşeklik, ağırdan alan hafiften uyuşuk sakinlik kaybolmuştu. Yüz çizgileri sertleşmişti; çehrelere durup dinlenmeyen bir irade zorlamasının gerilimi yansımıştı; bakışlara tuttuğunu koparan bir ışık gelmişti; konuşmalar belirginleşmiş tavır ve hareketler canlanmıştı.

Bu yeni insanların ardında eski Doğu, bütün şatafatlı tantana ve görkemiyle, Bizansvari törenleriyle, Ortaçağ gelenek ve görenekleriyle, tüm romantizmi ve renkliliğiyle çökmekteydi. Bu Doğu çoktan hurdalaşmış, çağın gerisinde kalmıştı, gerçek özü çoktan yağmalanmıştı, sadece Binbir Gece Masallarından hayaletimsi bir gölgeydi artık.

Nesnellik, pratiklik, gerçekçilik yeni sloganlardı, ilk öncülerce çoğu kez gereksiz yere de abartılmıştı. Artık şekil, dış görüntü değil, yalnız içerik, öz geçerli olacaktı. Bir iş yapmak verimli olmak önünde eğilecek yeni Tanrılardı. Sağduyuya tapmak, saf akıl, görünmeyen bir Tanrı'ya tapmanın yerine geçiyordu. Değerli olan kendine güvendi, bunun gereği de zihinsel güçleri alabildiğine zorlamaktı.

Spor giysili general, bu Ankara devrimcilerinin gerçek modeliydi. Onu örnek alıyorlar, onun yolundan gidiyorlardı. Adeta yüzler bile sanki ona benzetiliyormuş görünüyordu, herkes sertlik ve kararlılıktan yana aynı tutumu benimseme yarışındaydı. Mustafa Kemal onların içinde, o güne kadar Doğulu insanlara çok uzak kalmış disiplin ve örgütlenme yetilerini uyandırmayı bilmişti; Ankara'nın havasının karakteristli-

ği olmuş bulunan bu püritanizm de ondan kaynaklanıyordu. Mustfa Kemal, tıpkı Cromwell gibi bütün bi nesile damgasını basmıştır.

23 Nisan 1920'de Millet Meclisi Ankara'da toplandı. Seçimler daha çok bir formalite işi olmuştu. Milletvekillerinin hepsim Kemalist hareket yandaşları kazanmıştı, zaten başka türlüsü de olamazdı.

Açüış günü özellikle Müslümanların kutsal günü cumaya rastlatılmıştı. Millet Meclisi tam kadrosuyla önce Hacı Bayram Camii 'nde cuma namazına katıldı; bu namazda -tarihin yazdığına göre- "Kuran'ın ve ezanın nuru bütün inananların üzerine indi." Hutbede özellikle uzatılmış bir bölüm halinde Allah'ın lütuf ve inayetinin padişah ve halifenin yüce şahsından esirgenmemesi için niyaz edildi. Namazdan soma saygıdeğer milletvekilleri, önlerinde taşman Peygamber'in yeşil bayrağını topluca izleyerek, bir alayy halinde toplantı binasına geldiler, kapının eşiğinde, Müslüman töresi gereği, iki koyun kurban edildi.

Benzeri törensel cuma namazları, Ankara'nın direktifiyle aynı gün, en küçük köylere kadar Anadolu'nun bütün camilerinde kılındı.

Bu düzenlemede Paşa'nm kurnaz parmağı hemen farkediliyor. Böylesine dindarlık gösterilerine ihtiyacı vardı. Halk yığınları henüz Ortaçağ'ın dinsel bağlan içinde, önyargılara saplanmış durmudaydı. Onların bu bağlarını çözmek, birkaç yüzyılı bir hamlede aşıp, modern bir devlet yapısını hemen kurmak istiyordu. Böyle bir işe doğrudan doğruya asla kalkışılamazdı; bundan dolayı bütün oyunlara başvurmak, bütün rolleri oynamak onun en doğal hakkıydı. Devrimci taktiği uygulamada hayranlık uyandıran bir daha göstererek, herkesi

inandırmayı ve hareketleri hakkında herkesi yönlendirmeyi bildi; böylece de kullanabildiği sürece bir partiyi veya bir akımı asla kendisine düşman yapmadı. Daha soma yıkacağı köhnemiş dinsel kurumlan, o günlerde kendisine müttefik yapmasını bildi. Anadolu'nun yüksek dereceden din adanılan onun safında yer alıp kendisini destekledi̇ler. O zaman onun İslamiyet'in kurumlanna karşı birtakım girişimlerde bulunabileceğini pek az kimse sezinleyebilmişim Bir karşı fetva hazırlayan taşra uleması (*), yine Kuran'ın yasalanna dayanarak şeyhülislamın bir çeşit afaroz niteliğindeki fetvasını geçersiz ilân ettiler, çünkü bu fetva yabancılann zorlaması ve baskısı altında verilmişti. Ancak bu protesto,k halifenin silâhını -kısa bir süre soma görüleceği üzere- bütünüyle etkisiz kılamamışür.

Pek yoksulca döşenmiş bir sınıf odasında, akşamlan tenekeden iki gaz lambasıyla aydınlanarak, Millet Meclisi yeni devletin temel taşlarım koyuyordu. Bunlar "Mayıs Kararlan" denilen, geçici hükümetin iktidanna ilişkin yasaydı.

Saltanat ismen dokunulmaz kaldı. Alınan bütün önlemlerin yüce sultan ve halifeyi korumaya, hükümdan ve Osmanlı ülkesini yabancılann elinden kurtarmaya hizmeti amaçladığı en belirgin biçimde dile getirdildi. Bununla birlikte padişah, işgal kuvvetlerinin bir tutsağı durumunda olduğundan, kararlannı da serbestçe veremediğinden dolayı, geçici bir süre için hükümdarlığı askıya almıyor, bütün hükümet yetkisi yine "geçici" olarak Millet Meclisine geçiyordu.

Geçici hükümet kurulmasına ilişkin bu yasa, kolayca anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal tarafından önerilmişti. Özünde doğrudan doğruya yalın halk egemenliği ilkesini içeriyor-

(*) Başta Ankara Müftüsü Rifat Efendi olmak üzere 153 müftü.

du. Geçici durum sadece karşı kıyıya geçmek, için şimdilik zorunlu bir köprüydü, fakat dönüş yolu görünüşte açık bırakılmıştı; bir kez öteye varıldı mı, bu köprü pekâlâ sessizce atılabilirdi. Millet Meclisi hele tek basma ve ortaksız olarak devlet iktidarım üstlensin, o zaman padişahın gelecekteki durumu hakkında karara nasıl olsa kendiliğinden varırdı.

Mustafa Kemal o günleri şöyle anlatıyor: "Hükümetin şekli sorunu o günlerde özellikle çok nazik bir konuydu. Bir öneride bulunmazdan önce meclisin duygularım zihniyetini inceden inceye hesaba katmak gerekiyordu. Bu zorunluluğuna boyun eğerek, asıl niyetin saklı tutulduğu bir önerge verdim."

Gerçekten de bu niyet öylesine güzel gizlenmişti ki, onun nereye varmak istediğini pek az kimse sezmişti. Daha sonraları yandaşlarından bir kısmı kendilerinin aldatılıp kandırıldığım söylediğinde, Mustafa Kemal buna itiraz ederek, birazcık dikkatle Mayıs Kararlarının prensipte bir cumhuriyet kurmak demek olduğunun kolayca anlaşılabileceğini belirtmiştir.

İşlerin yürütülmesi için bir kurul oluşturuldu. İcra Vekilleri Heyeti adı verilen bu kabinenin onbir üyesi ilkin doğruca Millet Meclisi'nce seçildi, daha soma bu seçim başkanının önerisiyle yapıldı. Mustafa Kemal bu yetki genişletilmesini birkaç ay soma elde edebildi. Kendisini her şeyin üstüne, doruk noktasına çıkardı; onu Millet meclisine başkan seçtiler, aynı zamanda hükümetin de başkanıydı; böylece hem yasama erkini, hem yürütme erkini eline geçirmiş oluyordu; yani bir çeşit diktatördü, demokrasi harmaniyesine bürünmüştü sadece. Böyle olmak birlikte hiçbir zaman halk temsilcilerine aldırış etmemek, ya da onların önerimini azaltamya kalkışmak gibi girişimlerde bulunmamıştır. Hep parlamentoya dayandı, aynı zamanda ona egemen oldu; parlamentoyu yüceltti, onun

yücelmesiyle kendi yerini de yükseltti; çoğunluk kararlarına boyun eğdi, fakat her zamanda kararların ödün vermeksizin kendi istediği doğrultuda alınmasını sağlamayı bildi çok ender görülen bu politik ustalığı ile o, tepeden tırnağa modern tipte bir devlet adamıdır.

O günlerde yeni kurulan hükümete giren bir adam, çok geçmeden Mustafa Kemal'in en önemli çalışma arkadaşı olmuştu. İsmet Paşa'ydı bu, o sırada genç bir albaydı, Ankara'ya geleceği güne kadar İstanbul'da millîcilere hizmet etmişti. Mustafa Kemal onu genelkurmay başkanı (o günlerde'bu görev bir bakanlıktı) ve böylece bir bakıma ordunun başkomutanı yaptı. Fakat Ankara'ya daha yeni gelmiş, genç bir albaydan emir almak, daha yaşlı ve hareketin içinde daha önce hizmetler yapmış generallerin hoşuna gitmemişti. Ne var ki önder, yeni genelkurmay başkanının otoritesini kabul ettirdi, ondaki olağandışı nitelikleri derhal anlamış ve bu üst makama da özellikle getirmişti. İsmet Paşa, önderin amacmı daha başta, doğru şekilde anlamış çok sayıda insanlardan biriydi; ondan hiçbir zaman zaman ayrılmamış ve hiçbir zaman da ona karşı muhalif tavır takınmamıştır. Kısa boylu, dış görünüşü hiç de gösterişli olmayan bir adamdı; her zaman güler yüzlü ve dostça davranan bir yaratılışı vardı; fakat bunun ardında soğukkanlı hesaplar yapmasını bilen bir irade ve eylemde acımasız olan bir mantık saklanırdı. Yeteneklerini savaş meydanlarında ne kadar başarıyla göstermişse, yeşil örtülü konferans masalarında da göstermiştir, belki de buralarda daha da iyi göstermiştir. Ağır işitmesini diplomatik bir meziyet durumuna getirmesini bilmiştir: Her zaman sadece işitmek istediğini kadarını işitirdi ya da sağırlığını kalkan yaparak söylene-

ni bir kere daha tekrar ettirir, böylece iyi hazırlanmış bir cevap verebilmek için zamanda kazanırdı.

Millet Meclis sürekli oturumlar yaparak yasama görevine devam ediyordu. İstanbul hükümeti tarafından yabancı devletlerle yapılmış bütün antlaşmalar, uzlaşmalar, ekonomik projeler geçersiz ilân edildi. Ülkenin bütün gelirleri, bu arada padişaha ait taşınmaz mallar ve dinsel amaçlı vakıflar da Ankara'nın yönetimi altında girdi. Başkent böylece mali açıdan felce uğratılmış oluyordu. İstiklal Mahkemeleri adıyla bir devrim mahkemesi kuruldu, Ankara hükümetine karşı girişilecek her eylem, yalnız muhalefet düzeyinde kalsa bile vatana ihanet olarak ilân edildi. Fakat bu olağanüstü mahkemeler her zaman ölçülü sınırlar içinde kaldılar, ne Rus "Çeka"sı gibi korkunç bir anlam kazandılar, ne de Fransız devrimim halk mahkemeleri gibi kendi safları içinde ölüm saçtılar.

Sultan Vahidettin ile enişteşi Damat Ferit, asi generalle "yardakçılarını" yalnızca lanetleme yağmuruna tutmakla yetinmediler. Zaman, ayaklanmanın yuvasına karşı eyleme geçmeye ve sahte peygamberler tarafından kandırılmış kullan, eskisi gibi zatı şahaneye karşı yükümlülüklerini yerine getirmeye ve itaata sevketmeye elverişli görünüyordu. Yüksek komiserler de, Türklere vermek istedikleri dersin amacına ulaşamadığı anlamış olacaklar ki, padişah çoktan beri isteyip durduğu izni vererek, onu silâhlı güç kullanmakta serbest bıraktılar.

Anadolu'daki asilere, kesin sonuç alınacak bir darbe indirmek için, büyük çapta hazırlıklar yapıldı. Padişaha sadık subayların komutasında, halife ordusu diye bir silâhlı kuvvet oluşturuldu ve başkentten Küçükasya'nm kuzeybatısına doğru yola çıkanldı. Çerkez asıllı Anzavur admda, gözüpek bir çe-

tebaşı, padişah ordusunu güçlendirmek için bir sürü gönüllü birlikler kurdu. Ayrıca Kürt'lerin bulunduğu bölgelere ajanlar gönderilip buradaki oymaklar ayaklandırıldı. Bütün ülke, tahtın ve mihrabın savunulmasına davet edildi. Padişaha bağlılık duygusu öylesine sağlamk kök salmış ve halifenin buyrukları öylesine kutsal sayılıyordu ki, Anadolu'nun birçok yerinde aynı anda Ankara'ya karşı isyanlar alevleniverdi, kısa zamanda da yaygınlık kazandı. Halife ordusu da ilk zaferini kazanmış ve Kemalist birlikten koca bir tümeni tutsak almıştı.

Ankara çoğu birbirinden uzak yerlerde çıkan isyanları bastırmak ve padişah ordusunun ülke içinde daha fazla ilerlemesini engellemek için çok büyük zorluklarla karşı karşıya kaldı. Çarpışmalar bütün mayıs ayı boyunca sürdü, hatta padişah yanlısı gönüllü mayıs ayı boyunca sürdü, hatta padişah yanlısı gönüllü çeteleri Ankara'nın yanı basma kadar ilerlediler. Terazinin bir o kefesi, bir bu kefesi, ağır basıyordu. Saltanat mı, demokrasi mi, sorusunun cevabı ince bir pamuk ipliğine bağlı görünüyordu. Sonucu belirleyen yine galip devletler oldu.

1920 Mayısının sonunda -müterakeden bir buçuk yıl sonra- Paris'te kararlaştırılmış bulunan barış koşullan öğrenildi ve bir anda manzara değişiverdi.

Zorla dikte ettirilmek istenen bu banş, binbir güçlükle gerçekleştirilmiş bu doğum, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu demekti. İmparatorluk Avrupalı mirasçılar arasında paylaşılarak yıkılıyor ya da tıpkı Avusturya-Macaristan gibi bir dizi bağımsız devlete bölünerek darmadağın ediliyordu. Türkiye, Küçükasya'mn ortasında, yaşama gücü bulamayacak, küçük bir kara devleti durumuna sokulmuştu; eski başkenti ve denize tek çıkış yeri olan İstanbul milletlerarası kontrol altı-

na alınmaktaydı. Üstelik Türkiye diye ortaya çıkacak yerler de, ayrıca (bu nokta daha soma açıklanmıştır) İngiltere, Fransa ve İtalya arasında varılan "üçlü anlaşma" ile bu ülkelerin "çıkar alanlarına" bölünüyor, böylece bağımsızlığına ilişkin son kalıntı da ortadan kaldırılıyordu.

İmzalandığı yerden dolayı, Sèvres barışı denilen bu antlaşmanın başlıca hazırlayıcılarından biri olan Lloyd George, avam kamarasmda şöyle diyordu: "Hedefimiz Türk olmayan bütün halkları, Türk boyunduruğundan kurtanlmalarrm sağlamaktır. Bir Mustafa Kemal'in ve onun gibilerinin, böylesi bir politikayı engellemelerine izin verirsek, Avrupa'nın üstüne düşen görevi en kötü şekilde yerine getirmemesi demek olur bu."

Fakat ülkesinin bütün insanları, bu büyük devlet insanları, bu büyük devlet adamı gibi düşünmüyordu. Ünlü albay Lawrence, barış koşullarına ilişkin görüşlerim, 30 Mayıs 1920 tarihli "Time"de şöyle dile getiriyordu: "Bu belge galiplerin açgözlülüğünün açıkça onaylanmasından başka bir şey değildir. Ortakların her biri sadece olabildiğince büyük lokma kapmayı ve diğerlerine de olabildiğince az şey vermeyi düşünmüştür. Bu barış maddelerinden hiçbiri, eğer yürürlüğe girecek olursa, üç yıldan daha fazla yaşamayacaktır. Bu açıdan antlaşma Versaille barışından çok daha şanlıdır."

Bu kehanet Türk barışı açısından doğru çıktı; sadece zaman bakımmdan bir aksaması oldu. Sèvres antlaşması gerçi imzalandı, ama maddelerinden hiçbiri, hiçbir zaman gerçeklilik kazanamadı.

Galip devletlerin bu barış palmiyesi Mustafa Kemal'in imdadına tam zamanında yetişmişti; kendisine düşmanları tarafından yapılmış kuşkusuz en iyi yardımdı ve aynı zamanda ona davasını en parlak biçimde savunmak olanağı vermişti.

Bansın neler getirip neler götüreceği haberi tüm ülkede bir fırtına uğultusu gibi yankılandı. Ancak şimdi, Avrupa'nın bu acımasız saldmsı karşısmdadır ki, millî düşünce geniş halk yığınlan arasında da kendisine sağlam bir zemin bulmuştu. En ücra köylerdeki Anadolu köylüsü bile, şu anda varlığının söz konusu olduğunu anlamıştı. Her ne şekilde olursa olsun bundan daha kötüsü gelemezdi. Bir avuç uzak görüşlü adamın ektiği tohum başak vermekteydi, artık Ankara'daki Paşa'yı kurtuluş ve umut olarak görmeyen hemen kimse kalmamıştı; böylece hemen her Türk de şimdi milliyetçi olmuştu. Yalnız padişah ile eski kafalı Türk çevreleri hâlâ umutsuz çaresizlikleriyle İngiltere'nin eteğine dört elle sanlmaktaydılar.

İç savaş bir anda Ankara'nın lehine donuverdi. Ülkedeki isyanlar sona ermişti; sadece Kürtler arasmda bir süre daha alevi devam etti. Haziran başlarında müttefiklerin işgalinde bulunan ve kibirli filolannm egemenliğindeki başkent bile tehdit altına girmişti.

Yanm gönülle dövüşen padişah ordusu, Kemalistler tarafından bozguna uğratılmış, çetebaşı Çerkez Anzavur vurulmuştu: İstanbul bölgesini korumak için tahkim edilmiş bulunan İzmit'teki zayıf İngiliz hatlarının arkasına sığmıyorlardı. Milliyetçi gönüllü birlikler de bunlan kovalamaktaydı; böylece İzmit'in her iki yanından Marmara kıyılarına ve hatta İstanbul Boğaz'ınm yakınlarına kadar ilerlediler. Aynı anda başkent arkadan da, Doğu Trakya'da millî harekete eyleme geçirmiş bulunan General Cafer Tayyar'm birliklerinin tehdidi altına girdi. Bunun ardından bütün Türk millî ordusunun Mustafa Kemal'in komutasında İstanbul'un önünde görünmeyeceğini kim bilebilirdi? Müttefiklerin işgal birlikleri böylesi bir eyleme karşı sürekli direniş gösterebilecek güçte değildi.

Londra çok güç durumda kalmıştı. Bu çılgın Mustafa Kemal'den daha da tehlikeli, başka bir büyük hasım daha ortaya çıkmış, şimdi Britanya dünya imparatorluğunu sıkıştırıyordu. Rusya'nın Sovyet orduları, ingilizlerin son umudu olan General Vrangel'i perişan edip Kırım'a geri püskürtmüşler, Kafkasya'daki devletleri de Bolşevikleştirmeye başlamışlar, İran'a girmişler ve bu ülkeyi İngilizlere karış ayaklandırmışlardı. Lord Curzon'un -Kafkas ülkeleri ile İran'ı İngiltere'nin nüfuz alanı içine almak, İstanbul'da güvenlik bir ara-üsle Hindistan'a karadan ikinci bir köprü kurmak- şeklindeki ileriye yönelik plânlan, Bolşevik atılımı karşısında tüm umutlan boşa çıkarak yıkılmıştı. Kafkas ya ile İran'dan kısa süre önce vazgeçmek zorunda kalınmıştı; Anadolu'da artık tek tük bir İngiliz askeri bulunmuyordu. Şimdi bir de Ankara ile Moskova'nın ittifak görüşmelerine başladıklan söyleniyordu. Bolşeviklere Anadolu ve İran üzerinden güneye giden yollar açılmış bulunmaktaydı. Üstelik Hindistan'da huzursuzluklar başgöstermişti. Mısır ise kargaşa içindeydi. İngiltere seferberliği daha yeni sona erdirmişti, elde kalan küçük ordusu, İrlanda 'daki ayaklanmayla uğraşıyordu. Yeniden bir seferberlik yapmak, üstelik bunu Doğuda savaşmak için yapmak, hayır, şu anda ülke bunu kabullenecek havada değildi.

Paris'te de durum hiç de daha iyi değildi. Fransızlar Kilikya'da öylesine kötü duruma düşmüşlerdi ki, Ankara'yla ikili bir mütareke yapmak zorunda kalmışlardı; bir "Büyük Devlet"in Anadolu asileriyle ilk antlaşmasıydı bu. Suriye üzerinde manda yönetimi de ciddi sıkıntılar yaratıyordu, aynca Afrika'da ve Ren bölgesinde yığınla sorun başgöstermişti. Müttefiklerin başbakanlan umutsuzca çâre araştınyorlardı.

İşte tam böyle bir anm gelmesini bekleyen biri vardı: Ve-

nizelos, kurnaz olduğu kadar sevimli de olan Yunanlı. Paris'te sürekli çevreyi dinleme nöbetinde kalmış, bu arada İzmir'deki Yunan ordusunu durmadan takviye etmiş ve ileri harekete hazır duruma getirmişti. Şimdiye kadar onu, barış antlaşmasına göre Yunanistan'm payına düşen bölgenin sınırlarından öteye geçmekten hep alıkoymuşlardı. Ama şimdi yunan ordusu, müttefiklerin içine düştükleri kıskaçtan kurtulmalarma yardım edebilecek tek silâhlı kuvvetti. Venizelos İtilâf devletlerine, onların kalıcı olarak hizmet etmeye hazır bulunduğunu bildirdi, bu hizmetin karşılığında küçük bir ödül, sadece Anadolu'da biraz daha toprak istiyordu. Mareşal Foch çapında askeri uzmanların da hazır bulunduğu "Hythe" konferansında, neler yapılması gerektiği konusunda anlaşmaya varıldı. Yunanlılarla birlikte İngiliz filosu da harekâta katılacaktı. Venizelos'a bütün Trakya'yı derhal işgal etmesi için izin verildi, böylece İstanbul'daki yüksek komiserler arkalarından gelebilecek bir saldırıyı düşünüp kaygılanmaktan kurtulacaklardı. Fransız başbakanı Millerand, Kilikya'da Türk baskısını hafifletmek için, bu harekâtın olabileceğince çabuk gerçekleştirilmesini ısrarla istiyordu.

Akdeniz'deki bütün İngiliz deniz kuvveti Altm Boynuz önünde toplandı. Soma da 22 Haziran 1920'de Yunanlılar, kuvvetli iki kol olarak General Paraskevopulos komutasmda İzmir bölgesinden ileriye doğru yürüyüşe geçti.

Ankara tehditkâr belirtileri göz önüne alarak Batı cephesini elden geldiğince takviye etmişti; cepheye Ali Fuat Paşa komuta ediyordu. Fakat birliklerin büyük kısmı 1000 kilometre uzakta doğuda bulunuyordu ve bu tarafa aktanlamıyorlardı. Ayrıca millî silâhlı kuvvetlerin, resmî adıyla -Kuvayı Miîlîye'nin örgütlenmesi de henüz tamamlanmamıştı. Dona-

tim ve cephane olarak ne bulunabildiyse toplanmıştı, ama bunlar uzun boylu yetecek kadar değildi. Yunanlıların karşısına çıkan gerçekten garip bir ordu oldu, dış görünüşleriyle bu savaşçılar Fransız büyük devriminin ilk ordusundaki "Külotsuzlar-sanscuiette" andırıyordu. Askerlerin çoğu yalınayaktı, partal giysiler içindeydi, çeşitli modellerde ve çeşitli zamanlara ait filintalar ve tüfeklerle silahlandırılmıştı. Kalabalık gönüllü grupları içinde, hapisten çıkmış mahkûmları ve her çeşidinden yolkesen çapulcu silâhşörleri, ganimet ve bol kazanç umutlan verilerek almak zorunda kalmıştı.

Buna karşılık Yunan ordusu sayıca çok üstündü, ayrıca Fransa ve İngiltere tarafından verilmiş en modern malzemeyle donatılmıştı; komutanlannm yanında savaş deneyimi geçirmiş İngiliz subaylan danışman olarak bulunuyordu. Bu birliklerin sistemli ilerlemesine karşı, millî kuvvetlerin üstü başı perişan, derme çatma bölükleri elbette ki bir şey yapamazdı. Nitekim Türklerin bütün Batı cephesi bir anda sarsıldı, geriye çekildi ve çözüldü. Ali Fuat Paşa ancak büyük demiryolunun yakmlannda, düzenli birliklerin bir kısmını durdurup yeniden bir cephe oluşturmayı başarabildi.

Aşağı yukarı aynı günlerde, başka bir Yunan ordusu Trakya'da ilerlemeye başlamış ve İstanbul'a kadar bütün bölgeyi Kuvayı Millîye birliklerinden temizlemişti. Bu birliklerin çoğu tutsak alındı, aralarında komutanları Cafer Tayyar Paşa da vardı.

Yunanlılar Anadolu'da Bursa'yı fethettiler ve soma bu kentten güneydoğu doğrultusunda, yaklaşık Anadolu demiryoluna paralel giden bir hat oluşturup durdular. Daha fazla ileri gitmeleri İtilâf devletlerince gerekli görülmemiş ve uygun da bulunmamıştı. Marmara'da İngiliz çıkartma birlikleri Ban-

dırma'nın kuzeybatı kıyılarrndan izmit' e kadar olan kesimi işgal ettiler ve burada Yunanlılarla temasa geldiler.

***

Millî kuvvetler düşmanla yaptığı ilk ciddi çatışmada tam bir başarısızlığa uğramıştı. Bu külotsuzlar ordusu sadece bir korkulukmuş izlenimini uyandırmıştı. Mustafa Kemal de bu korkulukla bütün dünyaya blöf yapmıştı.

Ankara'da Millet Meclisi'ni öfkeyle birlikte yılgınlık sarmıştı. Bazdan heyecanla yenilginin sorumlulanm suçluyor ve olağanüstü mahkeme önüne çıkanlmalanm isteminde bulunuyorlardı, tıpkı Fransız devriminde olduğu gibi yenilen generallerin başı vurulsun isteniyordu.

Fakat böyle bir terör kendi saflannda onanlmaz gedikler açardı. Başlıca sorumlular olan Ali Fuat Paşa ile Bekir Sami Beyin mecliste çok sayıda yandaşı vardı. Sonunda suçlamalar bizzat Mustafa Kemal'e yöneltildi.

Mustafa Kemal çok zor anlar yaşadı ve heyecana, telaşa kapılanlan yatıştırmak için bütün hitabet gücünü kullanmak zorunda kaldı. Büyük bir ustalıkla yenilginin suçunu İstanbul hükümetine yükledi. Padişah ordusuyla uzun uzadıya uğraşılması ve isyanların bastınlması çabalan millî kuvvetleri hırpalamış, zayıflatmıştı. Yunanlılar saldınya geçtiğinde henüz kendisini tam anlamıyla toparlayabilmiş durumda değildi. Sayıca az ve kötü donatılmış bu kuvvetlerle ellerinden geleni yapmış bulunan komutanları değil, padişah sorumlu tutulmalıydı.

Çok geçmeden Ali Fuat Paşa kendi isteğiyle komutanlıktan çekilmeye razı edildi ve şerefli bir görevle Moskova'ya gönderildi. Yerine İsmet Paşa, genelkurmay başkanlığı görevi yine üstünde kalarak, Batı cephesinin yönetimini üstlendi.

Yunanlılar karşısında belirgin şekilde başarısızlığa uğra-

nılması, ılımlı akımın Millet Meclisinde üstünlük kazanması tehlikesini de doğurmuştu. Cesaretini kaybedenler vardı, daha fazla direnmenin boşuna olduğu söyleniyordu, ülkede çifte hükümet bulunmasını birçoklan sindiremiyordu.

istanbul'la uzlaşmaya varılması istenmekteydi; belki de görüşmeler yapılması yoluyla barış antlaşmasında bazı maddelerin yumuşatılması sağlanırdı.

Mustafa Kemal sarsılmaz bir kararlılıkla hedefinden şaşmıyordu: Özgür Türkiye, ne daha çoğu, ne daha azı. Keskin gözleri galip devletlerin cephesinin göründüğü gibi sağlam kurulmadığını fark etmişti. Fakat giderek büyüyen yılgınlığı da önlemek gerekiyordu; karamsar etkiler yapan çatlaklar tekrar kapatılmalıydı, ancak bu sefer sözle değil, eylemle. Bunun için olanaklar da doğudaydı.

Sevres antlaşması Kafkasya'nın güneyinde -Rusya topraklarından başka, geniş bir Türk bölgesini kapsayan ve Karadeniz'de Batum'dan Hazar denizinde Baku'ya kadar uzanan- büyük bir Ermeni devletinin kurulmasım öngörmüştü -yani gelip büyük devletlerin himayesinde, Yakındoğu ile Rusya arasında tampon bir devlet bulunsun istenmişti. İngiliz birlikleri hem Rusya Ermenistan'ına, hem de Batum ve Baku'ya girmişlerdi. 1919 Mayıs'mda da Erivan'da Ermeni hükümeti, Transkafkasya'mn Ermeni kesiminin bağımsızlığını, aynı zamanda Türkiye'deki Ermeni illerle birleşmiş bölünmez bir cumhuriyet olduğunu ilân etmişti. Fakat giderek büyüyen Bolşevik hareketinin Kafkas ülkelerine yaptığı baskı karşısında İngiltere, işgal ettiği bölgeleri boşaltmak ve Yakındoğu Rusya'ya karşı bir dernek kurmak plânlarından vazgeçmek zorunda kaldı. 1920 Temmuzu başlarında son İngiliz birliği de Batum'dan çekilmiş bulunuyordu.

Mustafa Kemal zorla dikte ettirilmiş Sevres barışında, tam da bu barış antlaşmasının İstanbul hükümeti tarafından törenle imzalandığı 10 Ağustos 1920 günü ilk gediği açmaya ve antlaşmanın Ermenilerle ilgili belirlemelerim, uygulamada dayanaktan yoksun bırakmaya karar verdi. Ermeni Cumhuriyetine karşı bir sefer plânlanmıştı; bu seferde doğru olarak yaptığı hesap galip devletlerin korumak istedikleri bu ülkenin yardımına koşacak durumda bulunmadıklarıydı. Ayrıca Ermeni engelinin kaldırılması kendisine Rusya yolunu da açacaktı.

Moskova'yla kısa bir süre önce bir dostluk anlaşması görüşmeleri başlamıştı. Rusya, Türk milliyetçilerini Asya'da İngiliz nüfuzunun bertaraf edilmesi için en uygun müttefik olarak görüyordu. Her iki ülke arasındaki eski zıtlıklar artık kalmamıştı. Moskova Sovyeti Doğu Müslümanlarma yaptığı bir duyuruda, çarlık ya da Kerenski hükümetinin imza koyduğu bütün anlaşmaların geçersiz olduğunu ilân etmişti. Ayrıca bu duyuruda "Türkiye'nin bölüşülmesi ve Ermenistan'm zaptı hakkındaki anlaşmanın da yırtılıp yok edildiğini ilân ederiz. Hiç zaman kaybetmeyin ve sırtlarınızdan ülkelerinizi yüzyıllardan beri haraca kesmiş haydutları silkip atın. Onların yurdunuzu yağmalamalarına izin vermeyin. Kendi ülkenizin efendisi yine kendiniz olmalısınız. Buna hakkınız var. Sizin yazgınız yine sizin elinizdedir" deniyordu.

Ermenistan'a karşı seferin komutası Erzurum'daki mert asker Kâzım Karabekir'e verildi. 28 Eylül 1920'de ileri hareketi başladı. Ermeniler yalnız bırakıldıklarını gördüler ve ancak pek az bir direnişte bulunabildiler. Kasım başında mütareke dilemek zorunda kaldılar. 3 Aralık 1920'de yapılan Gümrü barışında, Ermeniler kendilerine Sevres antlaşmasıyla verildiği bildirilen bütün topraklardan vazgeçiyor ve Transkaf-

kasya'da küçük bir bölgenin içinde kalmayı kabul ediyordu. Bundan birkaç gün sonra da Rus birlikleri, Bolşevik ayaklanmasının başlamış olduğu Erivan'a'girdi. Ermenistan Sovyetler Birliği'nin bir cumhuriyeti oldu.

Mustafa Kemal'in tam zamanında düzenlediği bu başarılı Ermenistan seferinin, o günlerde pek olumlu üç sonucu olmuştur: Korkulu yürekleri cesaretlendirmiş ve direniş kararlılığını güçlendirmiştir. Soma Ankara hükümetine arka cephesinde serbestlik sağlamıştır. Üçüncüsü de devrimci Türkiye ile Rusya arasında doğrudan teması kurmuştur.

Avrupaca boykot edilmiş ve tanınmayan bu iki güç, birbirlerine gerekli olduklarını görüyorlardı. İngiltere Boğazlara sahip olduğu ve böylece Karadeniz'de donanmasıyla egemenlik kurduğu sürece, genç Sovyet devletinin varlığı devamlı tehlikede demekti. Kemalistlerin Misak-ı Millîsinde ana isteklerden biri, İstanbul ile Boğazlara kısıtsız şekilde sahip olunmasını öngördüğüne göre, Moskova'daki devlet adamları Ankara'yı desteklemekle, kendi çıkarlarım savunmuş olacaklarını anlamışlardı. Buna karşılık Türkiye için Rusya, hem malzeme yardımı kaynağı olarak, hem de moral destek olarak paha biçilmez değerdeydi. Moskova'nm dostluğu olmaksızın Mustafa Kemal, gizli hedefine ulaşmayı asla başaramazdı. Batı devletlerinin Sovyetlere uyguladığı boykottan o, kendisine bol gelir getirecek sermayeyi elde etmiştir.

Anlaşmazlık konusu sınır sorunlarını hızla çözümledikten soma Ankara'yla Moskova, bir savunma ve dayanışma ittifakı yaptılar; deyim yerindeyse, milliyetçilikle komünizm arasında bir devrim nikâhı kıyıldı, bunda iki tarafın da gizli hesaplan vardı.

Şimdi Ankara'ya Rus savaş mazlemesi ve parası akıyor-

dıı, ancak bunlarla birlikte Bolşevik propagandası da gelmekteydi. Gönderilen altın rubleler yalnızca hükümetin kasasına girmiyordu, gizli yollardan bazı kimselerin ceplerini de buluyordu. Türkler desteklenmesine destekleniyorlardı gerçi, fakat bir yandan kandırılmak da isteniyorlardı. Sovyetlerin minicilerle ittifakı sadece kendi savunmalarını amaçlamıyordu, bu yolla Batıya karşı dünya devriminin yeni bir bağlantı siperinin daha uzatılması da düşünülmekteydi. Mustafa Kemal eşsiz yetenekte bir devlet adamlığı göstererek Moskova'yı kendi amaçlan için kullanmayı başarmıştır, bir yandan onlann Türkiye'yi Bolşevikleştirmek yolunda besledikleri umutlan asla boşa çıkarmamış, öbür yandan da komünizm propaganda faaliyetini etkisiz duruma sokmuştur.

Ankara özellikle ilk zamanlarda, yeni Rus dost için gerçek ya da sadece yapmacık bir coşkuyla hayli çalkalanmıştı. Birçoklan kurtuluş için tek olanağın bu Moskovalı özgürlük kahramanının kollarına bir an önce atılmak olduğunu düşünüyor ve söylüyordu. Komünistçe ratumlar benimsenmişti, birçoklan birbirlerine "tavariş-yoldaş" diye hitap ediyordu. Bunlar bir de örgüt kurmuşlardı, üyeleri içinde Millet Meclis'inden olanlar da vardı. Oluşum halindeki bu Türk Bolşevizminin en önemli dayanağı "Kuvayı Seyyare" denilen çete birliğiydi. Başlıca önderleri, Çerkez asıllı Ethem, Reşit, Tevfik adlı üç kardeşti; her devrim hareketinin ortaya çıkarttığı cinsten maceracı tiplerdi bunlar. Kardeşlerden biri ünlü bir çetebaşı olmuştu, diğer Meclis'te oturuyordu. Hiçbir işe yaramayan düzenli ordunun kaldınlmasım ve çete birliklerine dönüştürülmesini istiyorlar, bir yandan da gizliden gizliye komünizmi amaçlayan bir devrim hazırlıyorlardı.

Çetelere karşı çok dikkatli bir tutum izlemek gerekiyordu, çünkü çok önemli hizmetler başarmışlar ve çevrede büyük saygınlık kazanmışlardı. Moskova'yla olan dostluğa saygı göstermek gerektiğinden, bunlara karşı komünist eğilimleri gerekçe gösterilerek harekete geçilemezdi. Mustafa Kemal ustaca bir manevrayla Ethem kardeşleri haksız duruma itti ve hazırladıkları komploları tam şeklini almazdan önce onları hükümete karşı itaatsizliğe, soma da isyana şevketti. Böylece istenilen bahaneyi elde etmiş oluyordu. Ethem köşeye sıkıştırılınca, savaşçılarının bir kısmıyla Yunanlıların tarafına geçti ve onlarm safında dövüştü. Şimdi o güne kadar bu üç cesur kardeşe toz kondurmamış olan Millet Meclis'indeki yandaşlarının da gözü açılmıştı. Tavarişler birliği böylece darmadağınık edilmiş oluyordu.

Çeteler dağıtıldı ve savaşçıları ordunun disiplinli çerçevesi içine sokuldu. Millî hükümet için güvenilir silâhlı kuvvet düzenli orduydu, onun geliştirilip büyütülmesi çalışmalarına hız verildi. Köy ya da kasaba, bütün yerleşim merkezlerinde her yirmi ev bir asker vermek ve bu askerin donatımı için para ödemekle yükümlü kılındı. Bundan başka yük ve kasaplık hayvanlara, yem ve yiyecek maddelerine el konuldu. Halk seve seve bütün fedakârlıklara katlanıyordu. Rus yardımı sayesinde şimdi artık ayakkabı, üniforma, silâh ve cephane vardı; eksikliği duyulan şeyler de müttefiklerin kurduğu engelleme hatları kaçak yollardan aşılarak getirtiliyordu. Bütün Anadolu kocaman bir atölyeye dönmüştü. Herkes, yol yapımında çalışan en basit işçiye kadar herkes, Ankara'daki Paşanın sert elini omuzunda hissediyordu, herkeste onun ruhundan bir parça yaşıyordu adeta, gözleri her yerde herkese bakıyor gibiydi.

Fakat en şaşırtıcı olanı, galiplerin generale, sonunda kendi otoritelerini etkisiz duruma getirecek olan hazırlıklarını yapması için zaman bırakmaları ve onun huzurunu bozmamalarıydı. Yunanlıların zaferinden soma ne askeri harekâtı devam ettirmişler, ne de daha soma pekâlâ yapacakları gibi; alttan alarak Ankara'nın direnişi kırmak yollarım aramışlardır.

Tersine kendi iç güçsüzlüklerini en belirgin biçimde dtışa vuran bir tutum izlediler. Sevres antlaşması İstanbul'daki resmî hükümet tarafından imzalanmıştı. Bu imzaya dayanarak padişahtan antlaşmanın ülkesinde geçerlilik kazanmasını sağlamasını istiyorlardı; bunun için de kendisine altı aylık bir süre tamdılar.

Söylemesi kolay yapması güç bir işti bu. Zor kullanarak Anadolu'daki asilere hiçbir şey yapılamayacağını görmüşlerdi. Elde bir iktidar aracı olmazsa, nasıl olur da ülkede düzen sağlanabilirdi? Anadolu'ya gönderilen her birlik hemen Kemalistlerin safına geçiyordu. Sultan Vahidettin, kendisine çok acı gelmekle birlikte, bir kere daha uzlaşma kavalım çekmecesinden çıkarmaktan başka çare kalmadığını görüyordu. Eniştesi Damat Ferit, Arnavut işi zorbaca politikasıyla bütün kozlarını kullanıp bitirmişti; millîcilerin sinirine dokunan bir tipti ve ortadan kaybolmalıydı, hem de bir daha gözükmemek üzere. Yaşlı sadrazam Tevfik Paşa tekrar iş basma çağrıldı. Kabinesine iki eski sadrazam daha alınmıştı: Millîcilerle daha önce bahriye nazın olarak görüşmüş olan Salih Paşa ve zıtlıklar arasında bir köprü kurulması söz konusu oldu mu, kendisine hemen başvurulan Mareşal İzzet Paşa. Kolaylıklar göstermek ve anlaşmazlıklan tatlıya bağlamak yoluyla, hükümetni iki başlı olması dunımunun, tarihte şimdiye kadar görülmemiş bu ucubenin ortadan kaldınlabileceği umuluyordu.

İkisi de ılımlı milliyetçiler olan Salih ve İzzet paşalar bu konuda aracı olmak üzere Anadolu'ya gittiler. İzmit ile Eskişehir arasmda bir tren istasyonu olan Bilecek'te Mustafa Kemal'le buluştular, fakat büyük bir hayal kırıklığına uğradılar. Paşa bir uzlaşmaya asla yanaşmıyordu; millî hükümetin padişah tarafından tanınmasını ve İstanbul hükümetinin ortadan kaldırılmasını, yani tam anlamıyla Ankara'nın egemenliği altına girilmesini istiyordu. Gönderilen aracılar ters yüzü geri dönmek istediler, fakat kendilerine nazikçe hazır bekleyen trene binmeleri rica edildi ve hep birlikte Ankara'ya gidildi. Orda kendilerini zoraki konuk olarak birkaç ay alıkoydular. Özellikle sözü geçen bir kimse olarak İzzet Paşa'nın başkente dönmesini istemiyorlardı, kendisinin millîciler safında yer alacağı umudundaydılar, fakat marelaş bu doğrultuda bir karara varamadı.

Böylece uzlaşma kabinesiyle de hiçbir olumlu adım atılamamış oluyordu. Resmî hükümet yine yerinde kaldı, fakat kollan başkent çevresinden öteye uzanamıyordu.

Vahidettin, Lloyd George'un deyişiyle "Vatikan'daymış gibi" Yıldız Sarayında oturuyor, tasalı günler geçiriyordu. İngiliz süngüleri gerçekten titiz bir destektiler, ancak pek bir işe yaramıyorlardı. Padişahlık iktidarı her geçen gün biraz daha azalıyordu, Balzac'm ünlü öyküsündeki deri gibi duruma uğramaktaydı.

Müttefikler tarafından da durum iç açıcı görünmüyordu. Fransa daha baştan beri Sevres banşmdan pek hoşnut kalmamış ve anlaşmayı yüzünü ekşiterek onaylamıştı. Osmanlı Imparatorluğu'nun mirasından aslan payı İngilizlere düşmüştü.

Fransa ise Suriye ve bir Danaos(*) armağanı olan Kilikya'yla yetinmek zorunda kalmıştı. İngiltere şimdi de Yunanistan'ı kılıcı gibi kullanarak, öteden beri Fransa'nın hakkı olan Yakındoğu'da daha fazla etkinlik elde etmeyi garantilemek istiyordu. Uğranılmış bu kaybı gidermek için, Taymis kıyısındaki dostlardan, hiç değilse Ren sımnyla ilgili Fransız plânlarım kabul etmeleri beklenirken, Londra'daki baylar buna da kulaklarını tıkamışlardı.

Şu sırada savaş ortaklarının arasına belirgin bir soğukluk girmiş bulunuyordu. Hatta Paris'te kamuoyunda Ankara'nın lehine açıkça bir değişme göze çarpmaktaydı. Türklere olan eski sempati birdenbire yemden keşfedilmişti; millî varlıklarını korumak için giriştikleri cesur mücadele, Fransızların yurtsever yüreklerini coşturuvermişti. Artık öteden beri söylenen "yenilene gık bile dedirmemeli" lafı yoktu, aksine ona hoşgörülü davranmak ve umutsuzluğa sürüklememek gerektiğinden söz ediliyordu. Pierre Loti, Doğu'nun bu romantik dostu sesini yükseltiyor ve sevgili Türklerini överek göklere çıkarıyordu. Oysa kısa süre öncesine kadar aynı Türkleri Asyalı vahşiler ve alınlarına türlü gaddarlıkların lekesi sürülmüş barbarlar diye tanımlıyorlar, Hristiyanlar üzerinde egemenlik kurmaya kalkışmalarım Avrupa'nın yüz karası sayıyorlardı.

İtalya'nın yüreği ise çok daha yanıktı. Akdeniz'de Yunanistan'ın etkinlikten yana üstünlük kazanmasını asla kabullenemezdi. Üstelik Venizelos'a yaptıı savaş yardımı için ba-

(*) Eski Grek mitolojisinde amcaoğullanyla istemedikleri halde evlendirilen Kral Danaos'un elli kızı, zifaf gecesi kocalarını -bir tanesi dışında- öldürünce, ölüler ülkesinde dibi delik bir fıçıyı doldurmak cezasına çarptırıldılar.

ğışlanan Batı Küçükasya'daki topraklar, doğrudan doğruya İtalyan çıkar alanının aleyhine bir genişlemeyi içeriyordu. Fransa'nın, özellikle de İtalya'nın hatırının sayılması zorunluluğu, Yunan ilerleyişinin niçin durdurulduğunu da açıklar niteliktedir.

Bütün bunlara -hiç umulmayan ve Ankara için gökten inme bir armağan gibi görünen- bir siyasal değişim eklendi, üç büyük devletin arasındaki ahenksizliği biraz daha keskinleştirdi.

Venizelos Dünya Savaşı sırasında İtilaf devletlerinin yardımıyla Kral Konstantin' i tahtından uzaklaştırmış, kralın ikinci oğlu Aleksandr'ı tahta çıkarmış ve kendisi de diktatörce bir iktidar elde etmişti. Şimdi, Sevres barışının imzalanmasından sonra, serbest seçimlerle daha önce gerçekleştirilmiş bu zorbaca oldu-bittiyi Yunan halkının oylarıyla meşru duruma getirilmesi gerekli görülmüştü.

Kral Konstantin'in yandaşları seçim mücadelesinde etkin bir kampanya yürütmüşlerse de, kazanma şanslarının olabileceği pek sanılmıyordu. Venizelos uzun süre ayrı kaldıktan soma ülkesine dönmüş, coşkun bağlılık gösterileriyle karşılanmış ve "vatanın babası" diye selamlanmıştı. Stadyumda yapılan çok görkemli bir törende Kral Aleksandr, altından yapılmış bir zafer çelengini Venizelos'un başına takmıştı.

Her şey en iyi şekilde yolunda görünüyordu. Fakat genç kralı bir maymun ısınverdi, birkaç gün soma da kral kan zehirlenmesinden öldü. Venizelos krallık tacını Konstantin'in üçüncü oğlu Prens Paul'a sundu, fakat prens reddetti, kendisi tek bir meşru hükümdar tanıyordu, o da babasıydı. Böylece Yunan halkı iki şıktan birini seçmek durumuyla karşı karşıya kaldı: Venilezos'u ya da Konstantin'i.

Ve halkın karan sevilen eski kraldan yana oldu. Venizelos'un partisi tam bir yenilgiye uğradı; öyle ki kendisi bile kendi seçim bölgesinden seçilemedi. Venizelos yurt dışma gitti. Konstantin geri çağnldı.

Kral dönüşünü halkın açıkça dile getirmiş olduğu iradesine dayanarak yapmaktaydı. Yunanlılar Batılı devletlerin bütün ısrarlı uyanlarına rağmen kararlanndan dönmemişlerdi; genel oylama Konstantin için ezici bir zafer olmuştu. Quai d' Orsay tarafından yönetilen Paris basını hep bir ağızdan nankör Yunan halkına ve savaşta Almanlara sempati göstermeye kalkışmış menfur Konstantin'e karşı bir verip veriştirme konserine başladı. Bu coşkun feveran, Fransız politikasındaki yeni Türk dostu doğrultusu için, çoktandır istenilen bahaneyi maskelemeye yanyordu.

Aynı günlerde Amerikan halkı da başkanlık seçimleriyle Wilson'un politikasını reddediyor ve iradesini Avrupa'nın Yakındoğu'nun işlerinden uzak kalmak şeklinde belirliyordu.

1920 yılının sonlarında müttefiklerin durumu iyice batağa saplanmış bulunuyordu.

11. SAKARYA

Kral Konstantin'in sadık halkının eliyle tacını ve hükümdarlık asasım geri almasından birkaç hafta sonra -Atina'ya törenle girişinde, kısa süre önce Venizelos'un, vatanın babasının gelesinde olduğundan hiç de daha az coşkuyla selamlanmış değildi- şaşırtıcı bir haber bütün Doğu dünyasın--da çalkalandı.

Müttefiklerarası yüksek kurul Doğu sorunlarına bir çözüm bulmak amacıyla, Türkiye'yle Yunanistan'ın da katılacağı bir çözümü bulmak amacıyla, Türkiye'yle Yunanistan'ın da katılacağı bir konferansın Londra'da toplanmasını kararlaştırmıştı. Diplomat işi çetrefil bir ifade verilmesine rağmen bu, bir zamanlar galiplerin kutsal ve el dokunulmaz olarak ilân ettikleri barış esaslarında az ya da çok düzeltmeler yapılacak demekti. Böylece Sevres antlaşması daha hiç yürürlüğe girmeden tartışma konusu durumuna getirilmiş oluyordu.

Belki bundan da şaşırtıcı bir haber, Osmanlı hükümeti de*legelerinden başka Mustafa Kemal'in ya da onun yetkili kılacağı* kimselerin konferansa katılmalarının istenmesiydi. Müttefikler bu koşulu açıkça vurgulamışlardı.

Ankara'daki korkutucu adam Londra ve Paris'teki büyük patronlara yeniden zorlu tasalar hazırlanmaya başlamıştı. İn-

giliz - Yunan cephesinin perde arkasında, Küçükasya'nın içlerinde neler tezgâhlandığını kimse bilmiyordu. Moskova'yla ittifak yapılması Batı güçlerinin tüylerini diken diken etmişti. O güne kadar kendisine hiçbir şans tanınmayan bir maceracı, sonu bilinmez umutsuz işlere kalkışmış bir asker, Türklerin bir çeşit Kapp (*) darbecisi gözüyle bakılan kimse, şimdi birinci sınıf bir devlet adamı olarak ortaya çıkıyordu. Yaptığı devrim öylesine kesinlik kazanmıştı ki, daha kimse ne olduğunu sezemeden onu ülkenin efendisi durumuna getirmişti. İktidarı zorla ele geçirmiş bu adamın ordusu da, ilkonceleri sanılmak istendiği gibi pek öyle düşük değerli de görünmüyordu artık. Fransızlara karşı Kilikya'da yaptığı savaşlar ile başarılı Doğu seferi bir yana, kısa bir süre önce de gücünü, şüpheye yer bırakmayacaka şekilde kanıtlamış bulunuyordu. Yunanlılar birkaç tümenlik bir kuvvetle Bursa'dan Eskişehir üzerine yürümüşlerdi, amaçlan bu önemli demiryolu kavşağını ele geçirmekti. Fakat İsmet Paşa saldınyı durdurmuş ve Yunanlılar tekrar geri çekilmek zornuda kalmışlardı. "Birinci İnönü Savaşı" denilen bu savaşı Türkler biraz abartarak büyük bir zafer olarak gösterirler; psikolojik bakımdan böyle göstermeleri de kesinlikle doğrudru.

Yunan kılıcının başarısızlığı can sıkıcı bir durum yaratmıştı. Bu da İtilaf devletlerinin böğründe bir delik açılması tehlikesini doğrumuştu, bu delik kolayca esaslı bir yank haline de dönüşebilirdi. Fransa ile İtalya, Büyük Britanya'nın koruyucu kanadı altında büyük bir Elen devleti ülküsüne var güçleriyle karşı çıkıyorlardı. Artık kötü bir korkulu rüyaya dönüş-

(*) Kapp: 13 Mart 1920'de Almanya'da ordunun yaptığı hükümet darbesiyle diktatör olan, fakat işçilerin genel grevi yüzünden, dört gün sonra ülkeyi terketmek zorunda kalan, devrik imparatordan yana, tutucu bir gazetecidir.

müş bulunan Doğu soranunun olabildiğince çabuk çözümlenmesi ve kesinlikle giderilmesi gerekmekteydi. Ankara'daki şu Paşa, zor kullanılarak yola getirilmediğine göre, kendisini diplomatik yoldan elde etmek için, şimdi onu konferans masasına oturtmak istiyorlardı. Batının yüce kudretlilerinin, asi generalle görüşmeyi kabul etmek lütmnda bulunmaları bile, öylesine büyük bir onur ki,' bu onurun parıltısı karşısında onun gözleri kamaşacak ve bu da uysalca boyun eğmesine yetecekti; gerisim de Sevres antlaşmasmda yapılacak birkaç küçük düzeltme tamamlayacaktı.

Padişah hükümeti bu Londra çağrısından, Ankara' yla yeni bir uzlaşma ortamı bulmak için yararlanmak istedi. Yaşlı sadrazam Tevfik Paşa, İtilaf devletlerinin konferans çağrısını Mustafa Kemal'e bildirirken, devletin yüce çıkarları açısından her iki Türk heyetinin tek bir programla ve birlikte Londra'ya gitmesi gerektiğini belirtti. Bu gerçekleştirilirse, birleşmeye doğru ciddi bir adım atılmış olurdu. Tevfik Paşa kaygılarım dile getiren, etkileyici sözlerle, ülkedeki bu uğursuz bölünmeye bir son verilmesini, padişahın kardeşçe uzattığı elin geri çevril memesini rica etti.

Mustafa Kemal verdiği cevapta, İtilâf devletlerinin bir yanılgı içinde bulunduklarını bildirdi. Ne şekilde olursa olsun artık İstanbul'da bir hükümet yoktu. Ülkede egemen ve meşru tek güç Ankara'daki Millet Meclis'iydi. Bu bakımdan çağrının doğruca buraya yapılması gerekliydi. Ne var ki kendisi de bir an önce İstanbul'la bütünleşmek istiyordu ve bu amaca kolayca erişilebilirdi. Bunun için padişahın yayınlayacağı kısa bir iradeyle, Ankara'daki Millet Meclis'ini, "saltanat ve hilafetin dokunulmazlığını ana ilke olarak kabul etmiş" bu meclisi resmen tanıması yeterdi. Ankara hükümeti halk tem-

silcilerinin kararlarına bağlı ve buna göre hareket eden bir kuruluş olduğundan, ne yazık ki başka türlü davranabilecek durumda değildi. Mustafa Kemal bu açıklamalarını, bilgi edinmesi için sadrazam paşaya, Meclis'in yeni kabul ettiği anayasadan bir adet göndererek bir anlamı kalmıyordu. "Fakat eğer padişah" -burda ilk kez Mustfa Kemal son hedefine açıkça değiniyordu- "bu öneriyi reddederse, o zaman tahtının sarsılması tehlikesi belirebilir. Şimdiden bildiririz ki" -burada tehditkâr bir edayla devam eder- "bu konuda bütün sorumluluk, şimdiden kestirilemeyecek sonuçlarıyla birlikte doğrudan doğruya majestelerine ait olacaktır".

Bu arada Millet Meclisi geçicilik durumunun sınırlarım aşarak, yeni bir anayasa hazırlayıp kabul etmişti. Yeni Türk devletinin bu ilk temel yasasının doğumu dokuz ay sürmüştü. Meclis görüşmelerinde ikide bir takılıp duraklamalara yol açan engel, her zamanki gibi saltanat sorunuydu. Saltanat ve hilafet henüz varlığını sürdürüyordu ve o günlerde kimsenin aklına bunları ortadan kaldırmayı istemek gibi bir düşünce gelmiyordu. Büyük çoğunluk geçicilik karakterini muhafaza etmek ve ülkenin kurtuluşundan soma en yüksek iktidarı, meşrutiyet yaldızıyla birlikte padişahın eline geri vermek eğilimindeydi.

Şimdi ise Mustafa Kemal' in taktik ustalığı sayesinde halk temsilcileri cumhuriyet rejimine özgü temel ilkeleri kararlaştırmışlar, kutsal kurumlara dokunmamakla birlikte padişah-halifenin altından ayağının bastığı zemini çekmişlerdi. 20 Ocak 1921 tarihli yeni anayasaya göre bütün devlet iktidarı kısıtsız ve koşulsuz millete devrediliyordu. Egemenlik halkındı ve bu halkm da tek organı Millet Meclis'ydi. O güne kadar padişahın yürüttüğü bütün yetkiler şimdi meclisin olmuştu: Sa-

vaş ve barış yapmak, dış temsilcileri atamak ve kabul etmek, ittifaklar ve antlaşmalar imzalamak... Ana çizgileri böylesine açıkça belMenmiş bir cumhuriyette, bir hükümdarm ne işi olabileceği konusu ise karanlıkta kalmıştı. Böyle bir konuda halk temsilcilerinin nasıl olup da ikna edildikleri dikkate değer bir olgudur. Kırgınlığa neden olabilecek bir sorun, padişahın durumu şimdilik kaydıyla tartışma dışı bırakılmış, daha soma bir esasa bağlanması kararlaştınlmıştı. Burada gözümüze çarpan, Türklerin alıştıkları eski bağlarından sıyırabilmek için önderin kullanmak zorunda kaldığı çaprazlı satranç hamleleri ve çok büyük çabalarıdır.

İstanbul hükümeti, Ankara'nın isteği üzerine kendiliğinden görevi bırakmaya razı olamazdı, böylece birleşme de gerçekleşemedi. Her iki hükümetin, Osmanlı ve Türk hükümetlerinin delegeleri ayrı ayrı yollardan Londra'ya gittiler. Müttefikler, düzenledikleri konferans yine sadece cılk bir yumurta ortaya koymasın diye, Türkiye'deki gerçek iktidar ilişkilerini hesaba katmayı zorunlu görmüşler ve Ankara'ya da sonradan doğrudan doğruya bir çağrı yollamışlardı. Mustafa Kemal onların başka türlü hareket edemeyeceklerini önceden bilmiş ve böylece olguların zorlamasıyla devrim hükümetinin hiç değilse fiilen tanınmasını sağlamıştı.

Fakat elde ettiği çok daha fazla oldu. Konferansın ikinci günü Batılıların şaşkın bakışları altında, her iki Türk heyetinin delegeleri birlikte göründüler ve tam bir uyum içinde yine bir arada yerlerine oturdular. Oysa bu iki heyetin birbirlerine karşı kedi ile köpek gibi oldukları sanılıyor; daha doğrusu böyle olmaları bekleniyordu. Sadrazam Tevfik Paşa konuşmak üzere ayağa kalktı ve heyet başkanı sıfatıyla sözü Anka-

ra'nm gönderdiği heyetin başkanı Bekir Sami Bey'e bıraktığım, onun her iki heyet adına konuşacağını söyledi. O andan itibaren İstanbul susmuş oluyordu. Hem de bir daha konuşmamacasma.

Üç büyük patron: Lloyd George, o zamanki Fransız başbakanı Briand ve İtalyan Kont Sforza, birbirine düşman bu iki parti arasında konferans dolayısıyla bir uzlaşma sağlandığı sanısmdaydılar. Barış antlaşmasında esaslara pek dokunmadan, bazı ufak tefek yumuşatmalar yapmaya hazırdılar; Türklere yortturulacak hapların yaldızlanması gerekiyordu. Türklere bazı ödünler verilecekti, bunlar da önemli ölçüde Yunanistan'dan bir şeyler kırparak verilecekti. Fakat bu değişikliklerin önceden Türkler ve Yunanlılar tarafından kabul edilmesi gerektiğini ileri sürdüler. Türk heyeti ilk olarak Anadolu'nun boşaltılmasını istedi, Türk millî tezinin esası olan ve Mustafa Kemal tarafından barış için temel alınması gereken bir program olarak nitelendirilen Misak-ı Millî'yi açıkladı. Yunanlılar ise ne değişikliği, ne de Anadolu'yu boşaltmayı kabul etiler. Konferans olumlu sonuç vermezse, barış antlaşmasını Türklere zorla kabul ettirecek güçte olduklarını belirttiler. Nitekim konferans bir sonuç elde edemeyerek dağıldıktan hemen sonra da, ordularını yeniden saldırıya geçirttiler.

Bu sefer gelişip serpilen bütün genişliği ve korkunçluğuyla gerçek savaştı. Yalnızca iki ordu değil, iki millet, bu dünyada ancak ikisinden birine yer varmış gibi, garip bir yoketme öfkesi ve gaddarlıkla, öldüresiye bir hor görme ve kinle birbirinin gırtlağına yapışmıştı. Türk varolabilmek için dövüşüyordu; apaçık ve düpedüz bir nedendi bu ve bu neden oha direnmede sebat etmek, iki omuzu da yere yapıştrrıldığı hal-

de yine tekrar ayağa fırlayabilmek gücünü vermekteydi. Yunanlıları ise bir çeşit Haçlı Seferi ruhu sarmıştı. Kendilerini Batı dünyasının bayraktan olarak görüyorlardı. Avrupa kültürünü, Türkler gelmezden önce parlak bir uygarlığa sahip olmuş Önasya'ya yeniden getirmek düşüncesinin heyecanı içindeydiler. Onlara sanki Pers Savaşlan çağım yeniden yaşıyorlarmış gibi,sanki Yunanistan Asyalığı Avrupa'nın eşiğinden geri püskürtmek görevini yeniden üstlenmiş geliyordu. Aynca daha başka, daha yüksek bir ödül de göz kıpmaktaydı: Anadolu savaş meydanlarında Büyük Konstantin'in kurduğu kentin tekrar Hristiyan yapılıp yapılmayacağı da belirlenecekti. Çok eski bir kehanet vardı: Eğer kansmın adı Sophie olan, Konstantin adlı bir kral gelirse, o zaman Bizans devleti yeniden dirilecekti. Konstantin ile Kraliçe Sophie'nin geri çağrîmalannm nedenlerinden biri de belki buydu. Kehanet gerçekleşecekmiş gibi görünmekteydi.

Yunan Türk dövüşü trajedisi üç perde olarak oynandı ve bir buçuk yıl sürdü.

1921 ilkbahannm başlarında Yunan ordulan bakomutanı General Papulas, kuvvetlerini bir saldın beklemeyen Türklere karşı çok hızlı şekilde harekete geçirdi. Kral Konstantin de orduyla birlikteydi. Hedef kuzey-güney doğrultusunda uzanan büyük Anadolu demiryolunu ele geçirmekti. Bunun sağlanmasıyla Türkler ellerindeki son üssü de yitirmiş olacaklardı.

Yunanlılann güney grubu ülkenin iç kesimlerine dalarak Afyonkarahisar'a saldırdı. Cephenin güney kesimine komuta eden Refet Paşa, durumu enine boyuna soğukkanlılıkla tartan bir strateji ustası olmaktan çok, atakk bir süvari generaliydi; geri çekilmek ve demiryoluyla birlikte Afyonka-

rahisar'ı da düşmana terketmek zoranda kaldı. Böylece burda Yunanlılar hedeflerinin birinci hamlesini başarıyla sonuçlandırmış oluyorlardı.

Yunanlıların kuzey grubu ise karşısında inatçı İsmet Paşa'yı bulmuştu. Yüzünden neşeli gülümsemesi eksik olmayan, bu ufak tefek adam, Ankara hükümetinin en iyi generallerinden biriydi ve öyle kolay kolay soğukkanlılığını kaybetmezdi. Yunanlılar bütün güçleriyle üç kere saldırıya geçtiler, üç kere püskürtüldüler. Eskişehir dolaymda İnönü'de Ankara kuvvetleri ikinci kez zafer kazanmışlardı. Yunanlıların güney grubu Afyönkarahisar'da kazandıkları başarıdan soma, kuzey doğrultusunda yön değiştirip İsmet Paşa'nm güney kanadma ve arkasına doğru harekete geçmeyi, böylece kesin sonuca ulaşmayı akıl edemediler. General Papulas savaşı kesmeyi, Afyonkarahisar'ı terkedip orduyu savaş başlamazdan önceki durumuna getirmeyi zorunlu gördü. Fakat Türkler de kuvvetten düşmüşlerdi, yerlerim bırakıp düşmanı kovalamaya kalkışmadılar ve Yunanlıları rahatsız edilmeden geri çekilmelerine ses çıkarmamak zorunda kaldılar.

Bu birinci rauntta kesin bir sonuca varılabilmiş değildi. Her iki hasım ilk önce yeniden soluklanmak gereğini duymuştu. Türkler safında şansı pek yaver gitmemiş olan Refet Paşa görevden alındı. Komutayı bırakmak zorunda kaldı ve tedavi girmesi bahanesini ileri sürerek, küskün bir halde Kastamonu ormanlarına çekildi. İsmet Paşa bütün Batı cephesinin komutasını üstlendi.

Büyük devletler, sempatileri çarpışan taraflar arasında bölüşüldüğü ve kavgaya doğrudan karışmaları da söz konusu olamayacağı için, yapabilmeleri için kendilerine ne kalmışsa onu yaptılar, seyirciler tribüne geçip oturdular. Başka bir de-

yişle, Yunan-Türk çatışmasında tarafsızlıklarını resmen ilân ettiler. Aslında bu, barış antlaşmaları dikte ettirerek cihangirlik taslayanlann, umduklarının tam tersi bir duruma düşerek iktidarsızlıklarını kabul etmeleri demekti. İngiliz dostları tarafından en kritik anda yüzüstü bırakılan Yunanistan, bir kere başlamış olanı, umulan mutlu son doğrultusunda yürütmekten geri duramazdı. Nitekim Britanya kabinesinin resmen yaptığı, fakat kuşkusuz pek de ciddi olmayan arabuluculuk önerisini reddettiler.

İngiliz, soğukkanlı sakinliğiyle olayların bundan soma nasıl gelişeceğini seyre koyulmuştu. Koltuğunda kaykılmış, uzun bacaklarım önündeki masanın üstüne koymuş, bu işler aslında pek umurunda değilmiş de, aşağıdaki Anadolu arenasında yapılacak ikili dövüş, sanki kendisim yalnız bir spor karşılaşması kadar ilgilendiriyormuş gibi bir tavır takınmıştı. Telaşla atılmış adımlarla bir kez çıkmaza saplanmış durumları, tekrar rayına oturmaya kalkışmak, zaten oldum olası onun yaptığı bir iş olmamıştır. İşler nasıl olsa ya o tarafın, ya da bu tarafın ağır basmasıyla kendiliğinden durulacaktır. İngiliz, kendi saatinin geleceğini bilmenin güveni içinde bekleyebilir.

Fransa, her zamanki gibi huzursuz ve telaşlıdır; hep acaba geç mi kaldım, acaba umduğum dağlara kar mı yağacak kaygıları içindedir; bu yüzden de İngiliz müttefikinin çaresizliğinden, onu Yakındoğuda geri plâna atmak için yararlanmak istedi ve el altından alelacele girişimlerde bulundu. Görüşmelerde bulunmak üzere yeni bir arayıcıyı, Bay Franklin Bouillon'u Ankara'ya gönderdi. İtalya da Fransa'dan geri kalmak istemedi; kendiliğinden Antalya bölgesinden vazgeçti, bütün işgal kuvvetim Küçükasya'dan geri çekti ve millî hükümetle görüşmelere başladı.

O günlerde Mustafa Kemal dış düşmandan başka, bir de Millet Meclisinde giderek büyüyen muhalefetle de uğraşmaktaydı. Parlamentonun dayandığı ortaklaşa taban, kökende yalnızca Misak-ı Millî olmuştu; bu da temel çizgileriyle kesinkes belirlenmiş bir programdan çok, genel ilkeleri içeriyordu. Temel formüllerin yorumu ve uygulanması doğrultusunda atılan ilk adımda -doğal olarak- birbirine aykırı çeşitli akımlar ortaya çıkmış, bunlar yavaş yavaş partiler şeklinde billurlaşmışlardı.

Bunlardan hiç de önemsiz olmayan bir grup, dışişleri bakanlığı yapmış bulunan Bekir Sami Bey'in önderliğindeydi; ılımlılar diye adlandırılabilecek bu hizip, derhal barış yapılmasından ve İtilaf devletleri karşısında alttan alınmasından yanaydı. Fransa da İtalya'nın kolaylıklar göstermesi, uygun bir uzlaşma yapılması şansını artırıyordu. Sonucu çok şüpheli görünen bir savaşı sürdürmek, bitkin düşmüş ülkeyi büsbütün mahvedecekti. İnat ederek milletin varlığını toptan tehlikeye atmaktansa, bazı noktalarda baş eğmek daha doğru olurdu. Bu grubun yanı sıra çeşitli görüşleri ve hedefleriyle ayrıca dört, beş grup ya da grupçuk daha vardı; bunların bir kısmı, önderliğe çok daha layık olduklarını sanan bazı kişilerin çevresinde toplanmış hiziplerdi.

Başlıca zorluk ve en ciddi görüş ayrılığı kendisini anayasada, daha doğrusu boşlukta bırakılmış bulunan saltanat sorununda gösteriyordu. Bu konuda muhalefet tehikeli olabilirdi, çünkü aslında bütün ülke ve ordunun büyük kesimi arkalanndaydı. Daha çok parlamentonun dışında bulunan, bu saltanat yanlılarının önderi General Kazım Karabekir Paşa'ydı. Nitekim bir yazıyla Mustafa Kemal'i, saltanata dokunulmaması konusunda açıkça uyarmıştı. Yeni anayasanın, demişti,

hükümet şeklinde böylesine bir köklü değişiklik hakkında tüm ülkenin görüşü alınmadığı sürece, hiçbir geçerliliği olamaz. Soma da tehdit edercesine yazısını şöyle bitirmişti. "Bir cumhuriyet hükümeti kurulmasını, her ne pahasına olursa olsun engellemeyi kendime amaç edinmiş bulunuyorum".

Korktukları şey hep aynıydı: Mustafa Kemal padişahlığa kendisi yükselemezse, diktatör olabilmek için saltanatın başım saf dışı etmek isteyecekti. Onu ölçüsüz bir yükselme hırsına kapılmış sanıyorlar ve iktidara ulaşmak çabasını da yalnız bununla açıklıyorlardı. Kazım Karabekir Paşa bütün ordunun saydığı bir kişiydi, sözünün ülkede büyük ağırlığı vardı. Böyle biri elbette hasım yapılmamalıydı, en azından şu günler böyle bir tutum için hiç de elverişli değildi. Mustafa Kemal kendisine bir yazıyla cevap vererek, anayasanın kesin ve son şeklini almış bir şey olmadığını, sadece demokrasi ilkelerini yönetime getirmekle sınırlı kaldığını belirtti. "Bu yasa" diyordu, "Cumhuriyet düşüncesini ifade eden hiçbir şey yoktur. Saltanatın yerini yakında bir cumhuryet rejiminin alacağı yolunda, bazı kimselerin ileri sürdüğü görüşler ise, tümüyle ham hayal ürünüdür".

Düpedüz kandırma manevrasıydı bu, böyle davranmakta da yerden göğe haklıydı, zorunluluklar itiyordu onu bunlara. Dürüst asker mizaçlı Kazım Karabekir Paşa'nın rahatlamasına da bu kadarı yetmişti, ancak çok somaları kendisinin aldatıldığını farkedecektir.

Mustafa Kemal fakat Millet Meclisimde kesinlikle güvenilecek bir çoğunluğun desteği olmaksızın, cumhuriyete doğru asla adım atamayacağını anlamış bulunuyordu. Parlamentodaki yılgın bölünmelere karşı çıkmak zorundaydı, rasgele oylamalara bel bağlayamazdı ve giderek büyüyen karşı akı-

mm önüne bir baraj dikmesi gerekiyordu. Bundan dolayı meclis içindeki yandaşlarını, kesinlikle buyruğu altında tutacağı bir çeşit parti örgütü halinde bir araya getirmeye karar verdi. Daha önceki derneğin adına benzetilerek, "Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu" admı alan bu grup, meclisin radikel kanadını oluşturdu. Programı şuydu: Saltanatı kaldırmak (bu amaç şimdilik maskelenerek ifade edilmişti) ve milil hedefe tam olarak erişilinceye kadar mücadeleyi sürdürmek.

Savaşlar arasına rastlayan bu dönemde, Ankara İstiklal Mahkemesi, Mustafa Sagir adlı kibar bir Hintli aleyhine açılmış, biraz garip bir suikast davasına baktı. Bu adam, o günlerde Türk milliyetçilerinin lehinde çabalar harcayan "Hint Hilafet Komitesi"nin sözde temsilcisi olarak Ankara'ya gelmişti. Bundan dolayı kendisi saygıyla karşılannmış, hele Hilafet Komitesi'mn Ankara'nın kullanması için gönderdiği birkaç milyon İngiliz lirasının yolda olduğunu söylemesi üzerine; bu saygı daha da artmıştı. Fakat bu milyonlardan ses seda çıkmadığı gibi, anlattıklarında da bazı şeylerin doğru olmadığı izlenimi uyanmıştı. Kendisini kuşkulandırmadan yazışmaları incelenmiş, kısmen gizli mürekkeple yazılmış mektuplardan, İstanbul'daki İngiliz haberalma örgütüyle bağlantılı bulunduğu kuşkuya yer bırakmayacak şekilde anlaşılmıştı.

Tutuklanıp hakkında dava açılan Mustaa Sagir, açıkça itirafta bulunarak yargıçların daha yumuşak davranmalarını sağlamak istedi. Anlattığı hayat öyküsüne göre kendisi, Rudyard Kipling'in ünlü "Kim" romanıda tasvir ettiği gibi, İngiltere tarafından gizli servis için yetiştirilmek üzere, büyük özenle seçilmiş genç Hintlilerdendi.

Benares'in saygın bir Müslüman ailesinin çocuğuydu; on yaşındayken İngiltere'ye gelmiş ve orda devlet hesabına

tam bir centilmen olmak için eğitim görmüş, bu eğitimi Oxford Üniversitesi'ni bitirerek tamamlamıştı. Buna karşılık minnet borcunu ödemesi için, Kuran'a el basarak "İngiltere için yaşayıp İngiltere için ölmeye" yemin etmesi gerekmişti. Yeminden soma kendisine devletçe aylık bağlanmıştı, bir dünya gezisine çıkmış, Heidelberg Üniversitesi'nde doktor olmuş, bu sırada bir yandan da orda öğrenim gören Hintlileri İngilizler hesabma gözetlemişti. Mısır'da ve Afganistan'da İngiltere'nin hizmetinde çalışmış, bir süre İran'da İngiliz konsolosluğu yapmış, savaş sırasında da İsviçre'de, uluslararası casusluk merkezi olan bu ülkede hizmet görmüştü.

Mütarekeden soma İstanbul'da kendisini Hint Hilafet Komitesi'nin temsilcisi olarak tanıtmış, böylece İstanbul'un çeşitli çevrelerinin güvenim kazanmıştı. İtiraflarnıda İngiliz parasıyla güya elde edilmiş Türklerin adlarını da saydı. Bunların başında Sultan Vahdettin ile Damat Ferit Paşa geliyordu.

Soma da yine İngiliz haberalma servisinin gizli ajanı olarak Ankara'ya gönderiliyor. Gönderilen böyle ajanların ilki olmadığı gibi, sonuncusu da olmayacaktı. Onun İngiliz gizli servisine, millîcilerin durumu konusunda, özellikle de o günlerde olağanüstü önemde görülen Bolşeviklerle ve Müslüman Doğu ile ilişkileri hakkında haber aktarmak üzere görevlendirildiği kesindi.

Ancak bu ithafta dahabulununca, dava doruk noktasına ulaştı; Ankara'ya gönderilmesinin gerçek amacının Mustafa Kemal'e karşı bir suikast düzenlemek olduğunu söyledi. Plânlanan suikasti bütün ayrıntısıyla anlattı ve bunun için vadedilmiş ödülün miktarım da söyledi: Yaklaşık 2 milyon mark.

Mustafa Kemal bunu duyunca "Başımın bu kadar yüksek ticari değeri olduğunu bilmezdim doğrusu" demiştir.

Her şeyin böyle açığa çıkmasından sonra, mahkeme başkanı sanığa şunu sordu: "Böyle bir suikasti gerçekleştirmek için neden özellikle sizi seçtiler?"

"Çünkü ben" diye cevap verdi, "Kısa süre önce, en az bunun kadar tehlikeli bir görevi başarıyla sonuçlandırmıştım: Afganistan emirinin öldürülmesidir bu".

Yaptığı itirafların sanığa bir yaran olmadı; ölüme mahkûm edildi. İdam edilmezden önce sadece bir dilekte bulundu, ailesinin saygınlığım gözetmek amacıyla gerçek adanını ve olup bitenlerin onlara doyurulmamasım istedi.

Verilen ceza darağacında infaz edilecekti. Bunun için de suçlunun bir çeşit iskemlenini üstüne çıkması gerekiyordu. Mustaga Sagir ise gidip bunun üstüne oturdu; cellat kendisine iskemleye oturmayıp üstünde aykata duracağını söyleyince, Hintli gülümseyerek ve çok nazikçe "Özür dilerim" dedi, "Böyle bir işi ilk defa yapıyorum".

Bu Sagir'in itiraflan acaba gerçeklere uyuyor muydu, uymuyor muydu? Ne olursa olsun Ankara hükümeti bu olaydan yararlanma fırsatını kaçırmadı ve Büyük Britinya'nın Mustafa Kemal'e karşı bir suikast girişiminde bulunduğunu, gerekli aynntısıyla bütün İslam dünyasına duyurdu.

Eğer gerçekten böyle bir suikast plânı hazırlanmışsa, olsa olsa bu, İngiliz gizli servisinden bir yetkilinin işi olabilirdi. Londra hükümeti böyle bir şeye kanşmış değindi, kuşkusuz bundan haberi bile yoktu.

Bu arada Yunanlılar bütün güçlerini toplayarak, yeni bir ileri harekâta hazırlanmışlardı. Anayurtlanndan eli silâh tutan son adamını göndermesi, son kuruşunu vermesi istenmişti; makine gibi işletilen savaş makinesinde, ağırlık açısından

manevi coşku bundan daha az güçte değildi. Herkesin kesin sona ulaşılacak anın geldiğini hissediyordu. Türkler bu sefer kalplerinden vurulmalıydı. Hedef Ankara'ydı, savaş narası da Hellas ve Avrupa idi (*).

Temmuz başlarında, Asya yazının kızgın sıcak ve kuraği ortalığı kavururken, büyük ve mağrur Yunan ordusu, kralların gözetimi altında doğuya doğru harekete geçti. Büyük demiryolunun hemen önlerinde çok iyi tahkim edilmiş Türk mevzileriyle karşılaştı. Bu sefer General Papulas daha kurnaz davrandı. İlkbaharda yaptığı gibi doğruca kilit noktası Eskişehir'e karşı cepheden saldırıya geçmeyip, asıl vurucu gücünü daha güneydeki Kütahya üzerine kaydırdı.

İsmet Paşa bu üstün kuvvetlere karşı on gün süreyle direndi. Fakat soma Türk cephesi Kütahya'da çöktü. İsmet Paşa soluklanabilmek için umutsuzca karşı saldın üstüne karşı saldın tazeliyordu; buna rağmen çevresindeki çember giderek daralmaktaydı. Daha güneyde ise Yunanlılar Afyonkarahisar'ı almışlar ve burdan kuzeye doğru yön değiştirmeye başlamışlardı.

Savaş devam ediyordu, fakat durum Türkler için her saat biraz daha vahimleşmekteydi. Buna rağmen İsmet Paşa, son ana kadar direnilmesi gerektiği kanısındaydı. Generalleri de kendisiyle aynı görüşteydiler. Bir mevziin düşmana bırakılmasını asla kabul etmiyorlardı, bunu savaşın yazgısını belirleyeceği karaşındaydılar. Cepheden gelen kaygı verici haberler üzerine Başkan Paşa, Ankara'dan hareketle genel karargâha geldi. Durumun ne şekil aldığını ve alabilceğini açıkça görür görmez, hükümetin başı olarak derhal savaşa son verilmesi doğuya doğru topluca çekilmesi emrini verdi. Bu mev-

(*) Hellas: Eski Büyük Yunanistan.

zilerde daha uzun süre kalmakla, Türk ordusunu bir felâketin içine itilmesinin kaçınılmaz olacağını hemen anlamıştı.

Böyle durumlarda pek az önder, olumsuz yönde cesur bir karar verebilmiştir. Onu haklı çıkaracak tek olgu başarısıdır,

hemen hemen hiç şansı olmayan bir kavgayı üstlenmişti; başarısızlığa uğrarsa, o zaman cesareti cürüm, boyun eğmezliği delilik olacaktı. İç yapısı bakımından durmuş oturmuş bir devlet sarsıntılara dayanabilir, fakat bir devrim sırasında her geri çekilme, o devrimin kendisinde köklü değişimelre yol açabilir.

Yenilmiş ordu geriye doğru akıyordu. Düşmanın baskısı altında kalmaksızın, ondan çözülmeyi başarmıştı. Çok geçmeden İç Anadolu'nun ıssız, kıraç topraklan yorgun ve yılgın geri çekilen asker kollanyla kaplanmıştı. Birçok insan hayatını kaybetmiş, büyük çapta değerli malzeme elden gitmişti. Bir yıldan çok bir zaman mevzilerini korumuş bulunan bu askerler, düşmanın iki defa giriştiği saldınyı püskürtmüştü. Ama şimdi çekiliyordu.

Askerlerle birlikte ya da onların yanı sıra arabalardan kağnılardan, akla gelebilecek her çeşit taşıttan oluşan, ucu bucağı görünmez kafileler de hareket halindeydi; taşıtların üzerleri alelacele yüklenmiş ev eşyalanyla doluydu; onlarla birlikte kalabalık gruplar halinde kadınlar, erkekler, çocuklar yürüyordu. Yunanlılardan kaçmak için halk köylerini, kentlerini terketmişlerdi. Bütün bir millet göç etmekteydi. Sanki Türkler pılılann pırtılannı toplamışlar, nice yüzyıllar önce gelmiş oldukları İç-Asya'daki anayurtlanna tekrar dönüyorlarmış gibiydi. Ve arkalarında bıraktıklan yuvaları alevler içinde yok olmaktaydı.

Ankara doğrultusunda Eskişehir'i terkeden son trenler-

den birinde Mustafa Kemal oturmaktaydı, yanında pek az kimse vardı. Geceydi. Perişan görünümlü kompartımanın tavanında isli bir gaz lambası yanıyor, gövdesinden aşağıya da gaz damlatıyordu, kınk camdan içeri giren rüzgâr ıslık çalmaktaydı; lambanın küçük, bulanık alevi her an sonecekmiş gibi görünüyordu.

Yanmdakilerin, kurmay heyeti subaylarının yüzlerini derin bir yılgınlık ifadesi kaplamıştı. Birbirleriyle seslerini kısarak, yavaşça konuşuyorlardı. Artık hiçbir umut kalmadığına göre, felâketten söz ederek rahatlamak istemekteydiler. Konuşma dönüp dolaşıp hep bir noktaya geliyordu. Daha somaki direnişi olanaksız kılması bakımından bu yenilgi çok cesaret kırıcıydı. Bütün Küçükasya'da Eskişehir ile Afyonkarahisar merkezelrini birbirine kesiksiz bağlayan tek bir demiryolu vardı. Modern savaş yönetimine aşina olan, bunun ne demeğe geldiğim biliyordu. Yapılması gereken demiryolunu ne pahasına olursa olsun elde tutmaktı, burası ordunun can damarıydı, savunmanın belkemiğiydi. Şimdi ise onu kaybetmişlerdi; onunla birlikte zengin yardım kaynaklan bulunan bütün Batı Anadolu'yu da. Yol ve geçit vermez iç kesimlerde, verimsiz Anadolu yaylasmda ordu beslenemezdi; daha da kötüsü orduyu eyleme yöneltmek ve güçleşmişti. Hayır, Eskişehir bu kadar ucuza düşmana bırakılmamalıydı.

Paşa dizlerinin ükstüne yaydığı bir haritanın üzerine eğilmiş halde oturmaktaydı. Yüzü kül rengi bir peçeyle örtülmüş gibiydi. Bu yüzde çizgiler bir maskenin kaskatılığındaydılar. Kıpırdamadan oturuyordu; sadece ince parmaklan tespihinin kırmızı taşlanyla oynuyordu. (Tespih aslında Müslümanların dua etmesi içindir. Fakat günümüzde Türk-

ler bunu dua etmekten çok, alışkanlıklarından ya rini.yatıştırmak amacıyla çekerler).

Paşa birden başım kaldırdı. Yanmasında yapılan sohbetin son sözlerini işitmiş olmalıydı. Elinin bir savunma haraketiyle kırmızı tespihi haritanın üstüne fırlattı ve "Ne önemi var demiryolunun?" dedi. "Esldşelm'myadabilmemneremn?Hiç! Her şeyden önce ordu gelir ve ordu henüz ayaktadn!"

Kırık pencereden, dışarda, ay ışığının aydınlattığı çıplak tepelerin üstünde, çekilen ordu görünüyordu; gölgemsi karaltılar, başlan önde sessizce ilerlemekteydiler. İnce, uzun yürüyüş kollan -bazdan damlalar gibi birliklerinden kopmuşlardıyavaş akan bir ırmağın geride bıraktığı son sızmtılan andınyorlardı. Bu insan yığınına hâlâ bir ordu denilebilir miydi?

Sessizliğin içinde Paşanın, uzun uzadıya bir düşünüşün sonucunu bildirircesine söylediği sözler duyuldu: "Dört haftada düşmanı yenilgiye uğratacağım!" Böyle bir şey, bu ortamda öylesine gerçekleşmesi pek olanaksız görünüyordu ki, bir delinin hezeyanı sanılması eğilimi ağır basmaktkaydı.

Sakarya'nın çamurlu yatağının ardında, ovadan batıya doğru yükselen, uzun bir dizi halindeki tepelerin doğal bir tabya oluşturduğu yerde geri çekilmeye son verildi. Yeniden düzenlenen birlikler düşmana karşı tekrar cephe aldılar. Kısa bir dinlenme günüyle yorğunluklanm çıkardıktan soma, denilebilir ki, elleri kan içinde kalarak, kaskatı kayalık toprakta siper kazmaya koyuldular.

Millet Meclis'inde ise barometre fırtına gösteriyordu. Cesaretin yitirilmesi ve öfke, ateşli bir suçlama havası yaratmıştı. Muhalefet mahvolmaktan kurtulmak im artık hiçbir umut kalmadığını söylüyordu; millî dava giderilemeyecek kayıplara uğramıştı. Başkamn yandaşlan ise çaresizlik içindey-

diler, aslında kendileri de artık hiçbir şeyin kurtanlamaycağı karaşındaydılar.

Ankara batıdan kaçıp gelmiş halkla dolmuştu; bunlar açık araziye yerleştirilmişlerdi, yokluk ve sefillik kampları halinde geniş bir kemer gibi kenti çepeçevre kuşatmışlardı. Kalabalık gruplar caddelerde avare avere bekleşiyor, birbirleriyle kaygı dolu bir iki kelime konuşuyorlardı.

Fakat yanlarından bir subay geçecek olsa, hemen derin bir sessizliğe gömülüyorlar ve çok şeyler anlatan bakışlarla onu süzüyorlardı; bu bakışlarla âdeta "Yunanı yurdumuzun içine getiren sizlersiniz" der gibiydiler.

Parlamentoda günlerdir hiçbir işe yaramayan tartışmalar ve yine aynı derecede hiçbir işe yaramayan karşılıklı suçlamalar sürüp gidiyordu. Mustafa Kemal bunlara katılmamış, kendini toplantılardan uzak tutmuştu. Ortalığın durulmasını bekliyordu ve sonunda da her şey içinden isteği gibi oldu.

Muhalifler ordunun başkomutanlığını bizzat başkanın üstlenmesini istiyorlardı. Böylece sorumluluğun bütün yükünü onun omuzlarına yüklenmeyi amaçlıyorlardı: Mustafa Kemal'in yandaşları ise duraksamalar içindeydiler; bu durumda yine bir çekilme olursa, tüm sorumluluk öndere ait olacak, bu da onun çok kötü şekilde hırpalanmasına yol açabilecekti. Ne var ki kendisi de susuyordu, Meclis'ten uzak duruyordu, başkomutanlığı istemek doğrultusunda hiçbir zorlamada bulunmuyordu, bütün bunlar onun da yaklaşan felâketi kaçınılmaz gördüğü kanısını güçlendirmekteydi. Ancak yandaşları onun başkomutan olmasından başka çıkar yol göremiyorlardı. Ayrıca onun adı sihiri bir özellikle de kaynaşmaktaydı: Savaşlarda şans hep ondan yana olmuştu.

Millet Meclisi sonunda vardığı kararda, başkomutanlığın

Mustafa Kemal tarafından üstlenilmesinin kurtuluş için tek ve son çare olarak gördüğünü belirtti. Bu karar üzerinedir ki Mustafa Kemal toplantıya katıldı ve kendisine layık görülen görevi üç ay süreyle "Millet Meclis'inin sahip olduğu bütün yetkileri ve haklan kendisinin de kullanması koşuluyla" kabul ettiğini bildirdi.

Meclis'in devre dışı bırakılması ve devletin bütün güçlerinin topluca tek bir kişinin eline verimesi demekti bu. Dehşetle irkilenler oldu; birçoklan bu öneriyi asla gideremedikleri bir kuşkunun açıkça doğrulanması olarak görüyordu, Mustafa Kemal'in henedam devireceği ve tacı ele geçireceği şeklinde beliren bilinen kuşkuydu bu. Muhalifler aynca kendileri için de kaygılıydılar ve onun bu yetkiyi muhalefeti etkisiz duruma getirmek için kullanacağını sanıyorlardı. Devrim zamanlannda bir vatana ihanet suçlaması kolaylaca yapılabilirdi.

Mustafa Kemal muhaliflerin kaygılanm giderdi, fakat isteğinde de direndi; olağanüstü durumlann olağanüstü önlemleri gerektirdiğini anlattı. Böylece ona istediği yetkileri vermek zorunda kaldılar. Buna göre başkomutanın vereceği emirler yasa niteliğinde olacaktı. Fakat kesinlikle bir diktatörlüğe tırmanılmasmı özel bir koşulla önlemeyi de ihmal etmediler; buna göre geçici olarak üç ay süreyle verilmiş bulunan tam yetki, her zaman için Millet Meclisi'nce geri alınabilecekti.

Bunlar gizli oturumlarda kararlaştınlmıştı. Diktatör yetkisi veren yasanın kabul edildiği açık oturumda Mustafa Kemal -uzun ve birçoklan için anlaşılmayan bir susuştan sonraşu açıklamayı yaptı: "Düşmanı er geç yenilgiye uğratacağımıza olan güven ve inancım bir an için bile sarsılmamıştır. Bu kesinkes inancımı yüksek meclise karşı, bütün millete karşı ve bütün dünyaya karşı ilân ederim".

Böylesine bir güvene belki gerçekten sahip olmuştur, bunu kamuoyu önünde ilân etmesi ise bir zorunluluktu, ama onun şansına körü körüne inanan kimselerden olmadığı da kesin. Üstelik uzağı gören, katı gerçekleri büyük lafların telkin gücüyle saklamaya asla kalkışmamış bir insandı. Umutsuzluk saatleri bilinmeden, kararsızlığın yol açtığı güçsüzlüğü bizzat kendinde yaşamadan, kendi küçüklüğünün çekingenlik ve ürkeklik içinde bilincine varmadan insansal büyüklüğe nasıl erişilir? Halkının geleceği uğruna yaşayan nesilden binlerce insan feda etti. Bunun sorumluluğunu yalnızca o taşıdı. Bu yükü omuzlamak hemen hemen insanüstü bir çabayı gerektirmişti. Eğer talih onun aleyhine dönseydi, bizzat kendi hayatın feda etmeye hazır olmasının ne anlamı olabilirdi?

Onu o günlerde görenler, iç dünyasını kavuran acılan farkediyordu. Yüzünde hâlâ o soluk külrengi peçesi vardı, ama kaskatı maskesini taşımıyordu artık. Yüz çizgileri zaman zaman şekil değiştirir gibi gevşiyor, soma tekrar alabildiğine geriliyor, ifadesi sürekli değişiyordu. Sabırsızdı, birdenbire öfkelenip, en küçük şeylere bile sinirleniyordu; onunla geçinmek zordu, daha da zor olanı ona bir şeyi beğendirmekti.

Tarihsel kişilikleri hiç kimse, adımlanm görkem ve kusursuzluk içinde atan tiyatro kahramanlarına dönüştürnıelidir.

Mustafa Kemal sürekli bir gerilim içindeydi, buna sinirlerinin aşın gerginliği de diyebiliriz, üstelik bu durum iki yıldır sürüp gidiyordu; dengeleyici bir şeye gereksinimi vardı ve bu amaç da alkole el attı, zaten öteden beri dostu olan bir şeydi alkol. Ne var ki alkol onu uyuşturmuyordu, sakinleştiriyordu; böylece çok şeylere, pek çok şeylere katlanabilme gücünü gösterebiliyordu. Aynca görünüşe bakılırsa, içmek zihnine berraklık ve canlılık da vermekteydi. Az uyuyan bir adam-

dı ve geceleri dostlarıyla birlikte içki masası başında, çoğu kez gün ışıyıncaya kadar oturmak alışkanlığı vardı. Bu uzun saatlerde -dış görünümünde Doğulu sakinliğini koruyarak- olağanüstü bir canlılıkla ve zihinsel yetilerinin keskinliğinde hiçbir aksama olmadan hemen yalmz kendisi konuşur, asla yorulmaz, o sırada ele aldığı konuyu konuşmalarla iyice gözden geçirir, onu bütün olasılıkları içinde inceler ve en saklı köşelerine kadar aydınlatmaya uğraşırdı. İlgilendiği bir problemle uğraşması aslında sürekliydi, hiç ara vermeden onu uzun uzadıya düşünürdü, işte hesaplarının her zaman doğru çıkmasının, bu yüzden çevresindekileri sık sık şaşkınlığa uğratmasının sim hurdadır.

Nitekim ona diktatörlük yetkileri verildiği zaman, yapacağı işleri kafasının içinde çoktan hazırlamış, sıraya koymuş bulunuyordu. Buyrukları yasa gücündeydi, birbiri ardından verilmeye başlandılar.

O günlerden kendisi "Bütün milleti eylemiyle, duygularıyla, düşünceleriyle savaşa yöneltmek zorundaydım" diye söz eder. "Sadece düşmanın karşısında yer alanlar değil, köyünde, evinde, tarlasında tek tek herkes kendisini özellikle görevlendirilmiş olarak görmeli ve tüm varlığını savaşa adamalıydı". Milletleri olağanüstü basanlara götürebilecek olan yalnızca psikolojik kaldıraçtır, Mustafa Kemal bu kaldnacı kullanmasını bilmiştir. İlk bakışta zorlamalar, kısıtlamalar gibi görünen şeyler, bilinçle ve seve seve yapılan fedakârlıklara dönüşmüştür. İnsanlar birtakım işleri kendilerine böyle emredildiği için değil, bu işlerde kendilerinin de ortaklaşa sorumluluğu bulunduğunu içlerinde duyduklan için yapmışlar; yaptıklan şeyin, harcadıklan çabalann başanya ulaşmayı doğrudan etkilediği inancıyla hareket etmişlerdir. Ancak böylesine

sağlam ruhsal bir taban üzerine maddi güçler gerçekten etkili olabilecek şekilde oturtıüabilirdi.

Kesin kararlılıkla hak bildiği yoldan dönmemek ruhu önderden halk yığınlarına geçmişti, Ülke baştan başa bir ordugâha dönüşmüş, savaş kendiliğinden büyük birdoğal eylem durumuna gelmişti. Fabrikaları yoktu, birkaç tornacı tezgahı dışında makineîerx pek azdı. Orduya gerekli olan ne varsa, saraçların, marangozların, arabacıların, tüfekçi ustalarının küçük atölyelerinde el emeğiyle yapılmaktaydı. Modern savaş aygıtlarını bile bu koşullarda, elden geldiğince iyi şekilde yapmayı başanyorlardı. Hemen her şeyin yapılmasının bir yolunu buluyorlardı, öyle ki düşmanın düşürülmüş uçaklarının kalıntısından uçak yapıp uçmuyorlardı. Böyle uçaklarla havalanmak da ayrı bir cesaret işiydi. Giyim eşyası üretimi hızlı yürütülemiyordu, elde ne varsa onlar alınıyordu. Bu nedenle bir yasa çıkanlrdı, "istisnasız, her konut bir kat çamaşır, bir çift çorap ve ayakkabıdan oluşan bir giyim donatımı vermekle yülriimlü kılındı".

Tek bir taşıt aracı vardı, köylülerin öküz arabası, kağnı. Bunlar saatte ancak 4 kilometre yol alabiliyorlar, ama bu hızla da yüzlerce mil öteye cephane ve yiyecek taşıyorlardı. Çok geçmeden bütün ülkeyi, gece gündüz demeden yürüyen kağnıların tahta tekerleklerinin çıkardığı gacırtılar ve takırtılar kapladı; bütün yollarda (ya da başka kelime bulunamadığı için yol denilen yerlerde) bu kağnı kollan, Avrupalıyı delirtecek salyangoz gidişiyle ilerlemekteydi. Arabaların hemen hepsi kadınlarca yürütülüyordu. Savaş bölgesine varılınca, bu kadınlar bebeklerini sırtlarına sıkıca bağlayıp ağır dop mermilerini tek tek omuzlarına alıyor, üstlerini başörtülürenin ucuyla örtüyor, böylece yolun kumlu tozunun, mermilerin duyar-

lı tapalarına bulaşmasını önlüyor ve bunları ileri hatlara kadar taşıyorlardı.

Sakarya Savaşı olağanüstü önemdedir, aralıksız üç hafta ve bir gün sürdü. Gerçi büyük savaşlardan biridir, fakat onun asıl özelliği tarihin en acımasız ve inatçı şekilde yapılmış savaşlarından biri olmasıdır.

Yunanlılar Eskişehir'de kazandıkları zaferden soma, Türklere dört hafta zaman bırakmak zorunda kalmışlardı. Şimdi içine girecekleri topraklar, yaz ortasında çoraklıktan yana çölden farksızdı, bitki örtüsünden yoksundu ve pek az su vardı. İleri harekât özenli ön hazırlıkları gerektiriyordu; bu ilerleme doğal özelliği bakımından Napolyon'un 1812 yılında Rusya'nın iç kesimlerine yaptığı seferden çok farklı olmayacaktı. Yalmz burada Yunanlıların bir avantajı vardı, o da hasımlarının sonsuz bir çekilme yapabilme olnağma sahip bulunmayışlarıydı. Ankara bir Moskova değildi. Genç devrimci devletin simgesi olan bu kent, kuşkusuz savaşmadan teslim edilemezdi.

Savaşın başlamasmdan iki gün önce Mustafa Kemal Mevzilerini atla dolaştı. Sağ kanatta, Karadağm kayalık doruğuna doğru giderken atı tökezleyip yere kapaklandı ve kendisi hayvanın altmda kaldı. Altından çekip çıkardılar, çok güçlükle hareket edebiliyordu. Ankara'ya geri götürmek zorunda kaldılar, bir kaburgası kırılmıştı. Kötü bir işaret bu diye fısıldaşıldı. Daha savaş başlamadan Başkomutan savaş dışı kalmıştı.

Ertesi gün yine mevzilerdeydi. Askerler onun, acıdan ve öfkeden rengi hâlâ uçuk halde, kaza hakkında şom ağızlılara cevap verircesine söylediği sözleri konuşuyorlardı. "Allanın

bir işareti bu!" demişti. "Kemiklerimden birinin kırıldığı bu yerde, düşmanın direnişi de kırılacaktır".

Yunanlılar yaklaştılar; General Papulas ordusuna Sakarya'nın batısında yığmak yaptırdı; çevreyi çok iyi görebilen bir tepenin üstünde Kral Knostantin'in sancağı dalgalanıyordu.

24 Ağustos 1921 günü bütün cephe top seslerinin tarakalanyla inledi. Yunan saldırısı başlamıştı. Saldırının ağırlığı Türklerin sol kanadına yöneltilmişti, böylece onların Ankara'yla ve çekilme mevzileriyle bağlantılarının kesilmesi amaçlanmıştı. Savaşın ikinci odak noktası Karadağ oldu. Eteklerinde geniş bir yarık uzanıyordu, burdan Sakarya suyu aşılıyor, aynı zamanda demiryolu ve Ankara'ya giden tek yol da burdan geçiyordu.

Yunanlılar ırmak kesimini ele geçirdiler, burdan sırtlara, hasımlarının asıl mevzilerine yöneldiler. Burası yığınla vadisi ve tepesi bulunan çok engelebeli bir araziydi. Türk mevzileri birçok noktadan yarıldı. Savunmadakiler geri çekilip, bir somaki tepelerde tekrar mevzilendiler. Buraları da yarılınca, biraz daha geri çekilip yeniden savunmaya geçtiler. Her birlik kendi başına, kendisi için dövüşüyor, sağında solunda neler olduğuna aldırış etmiyordu. Her karış toprak inatla savunuluyor, her tepe yeni bir cephe, başlı başına bir kale oluyordu. Mustafa Kemal birliklere "Savunma hattı yoktur, savunma alanı vardır. Bu alan da bütün vatandır" demişti. Türk ordusu bunun böyle olduğunu kanıtlamaktaydı.

Bununla birlikte Türklerin durumu gün geçtikçe kötüleşiyordu. Karadağ'ı terketmek zorunda kalmışlardı. Merkezde ve sağ kanatta daha fazla gerileme ancak çok darda kalındıkça oluyordu. Fakat sol kanat sürekli geri çekiliyor, birbiri ardından önemli mevzileri kaybediyordu. Hemen bütün yedek-

leri cepheye sürmüş, yine de düşmanı ancak kısa bir süre için durdurabilmişti. Yunanlılar sayıca üç kat üstündüler.

Başlangıçta batıya yönelik olan Türk cephesi yavaş yavaş yön değiştirmişti. Şimdi yaklaşık doğu-batı doğrultusunu almıştı; Türkler yüzleri güneye çevrili olarak dövüşüyorlardı, ikmal hatları da savaş sırasında doğudan kuzeye kaymıştı. Anadolu bozkırının Ağustos sıcağı dayanılır gibi değildi, su yok gibiydi. Yunanlılar da sıcak ve kuraktan çok sıkıntı çekiyorlardı, bu haftalar boyunca yedikleri sadece bir avuç mısır tanesi olmuştu. Gösterdikleri cesaret ve savaşma arzusu hayranlık uyandırıcı derecedeydi. İçinde büyük bir ülkünün coşkusunu duyan insanın öyle şeylere gücü yetiyordu ki, akıl almaz!

Türk general karargâhı Alagöl köyündeydi; küçük bir köy evi, dışardan kalaslarla desteklenmiş yarım kârgir bir yapı; çarpuk çurpuk, sallantılı bir tahta merdivenle üst kata çıkılmakta. Dar bir koridor, soma basık tavanlı bir oda, içinde bir portatif karyola, iskemleler ve büyük bir masa; üstünde bir asetilen lambası durmaktadır ve bu lamba tüm ordunun elindeki tek lambadır.

Mustafa Kemal savaşı burdan yönetiyordu. Üzerinde hiçbir işaret bulunmayan, boz renkli bir nefer üniforması vardır; ordu içinde hiçbir zaman rütbe işaretleri bulunan giysi giymiyordu; o sadece geçici süre için kendisine başkomutanlık verilmiş hükümet başkanıydı. Masanın üstünde bir harita yayılı durmaktadır, üstü renkli iğneler ve minik bayrakçıklarla kaplıdır. Haberler gelip durmaktadır; her akşam iğneleri hep birkaç milimetre geriye saplamak zorunda kalınmaktadır. Başkomutan saatlerce haritanın üzerine eğilmiş duruyor, hesaplıyor, ölçüp biçiyor, yeni emirler veriyor. Geceleri, kırık kaburgası ciğerini sıkıştırdığı için yapacağı her hareket büyük

acılar verdiği halde, odanın içinde durup dinlenmeden bir aşağı bir yukarı gidip geliyor.

Sabahlan, başkomutanı ata bindiriyorlar, ön hatlara gidiyor, savaşm durumunu anlıyor, kendisi de savaşın içine dalıyor. Fakat insanlar gözlerinin önünde erimektedir. Aslında cephede geri çekilen hiçbir hat yoktur, hatlar daha çok yavaş yavaş eriyerek kana bulanmış toprağın içinde kaybolmaktadır. İnsan gövdelerinden kurulan her yeni baraj, saldıran düşman selinin altmda kalmaktadır.

Yanında ordunun Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa vardır; savaşlar görmüş deneyimli bir asker, gür siyah saçlan ve berrak, sert bakışlı kapkara gözleriyle pelivan yapılı bir adam. Çevresine güven ve huzur saçmaktadır. Zafere olan inancı bir an için bile sarsılmamıştır; bu inancını âdeta ışıklar saçan bir kutsal ekmek kabı gibi gittiği her yere yanında götürüyor gibidir. Özellikle bu iyimser inancından dolayıdır ki, başkomutan onu birinci yardımcısı yapmıştı. İnce hesapların adamı Mustafa Kemal'in de batıl inancı vardır.

Cepheyi yöneten İsmet Paşa'ydı. Bu ufak tefek, yan yanya sağır general, zayıflamış, sivrihniş yüzünde olduğundan daha büyükmüş gibi göze batan burnuyla iğne ipliğe dönmüştü, ama hemen her yere yetişiyordu. Daha önceki yenilgiyi gidermek istiyor, geri çekilmiyordu, çekilmemek zorundaydı da.

Refet Paşa, Kastamonu ormanlanndan çoktan dönmüştü. Ona savunma bakanlığı görevim vermişlerdi. Çevik süvari becerikli bir organizatör olduğunu kanıtlamıştı. İnsan ve malzemeden yana ülkenin olanaklan nelere elverdiyse, hepsini cepheye yığmıştı. Yunanlılar karşısında içinde bulunulan daha düşük düzey, hiç değilse bir parça onlara denk bir duruma getirilmişse, bu basan onun çabalan sayesinde sağlanmış-

tı. Şimdi de ikmal işim yönetiyordu. Fakat cephane bitmek üzereydi. Bataryalardan ve avcı hatlarmdan durmadan gelen cephane isteklerinin ancak pek azım karşılayabiliyordu.

"Yunanlılar Çaldağı'm alamadıkları sürece" demişti başkomutan, "korkulacak derecede kötü bir durum yoktur. Fakat orayı ele geçirirlerse, geri çekilme yolumuzu keserler ve biz de kapana kısılırız." (Çaldağı Ankara doğrultusunda son yüksek tepeydi).

Bunu söylediği günün akşamı Yunanlıların Çaldağı'm aldıkları ve ondan da öteye ilerledikleri haberi geldi. Ankara'da, halkın ve Millet Meclisi'nin kaygılı bir bekleyiş içinde kulak kesildiği bu kentte, top seslerini gittikçe daha yakından gümbürdediği duyuluyordu.

Kurşun gibi ağır bir gece ve bir gün daha geçti. Başkomutan bir soruyla yüzyüzeydi: Artık geri çekilme emrini vermeli miydi? Ama durum Eskişehir'dekinden çok farklıydı, şimdi bir geri çekilme her şeyin kaybedilmesi demekti, durup kalmak ise bir felâket olabilirdi; ancak aynı felâket çekiliş için de söz konusuydu. O halde iyisi mi biraz daha direnmeli, beklenmeliydi. Savaşlarda şimdiye kadar şans hep ona gülmemiş miydi? Şu anda güvenilebilecek tek şey de buydu.

Bir gece daha, felâket çemberini gittikçe daha daraltıyor gibidir. Derken, saat sabahın ikisi, telefon çalıyor. Fevzi Paşa bizzat başkomutanla konuşmak istemektedir. Olağanüstü bir durum olmalı.

Köy evinde soluk kesen bir sessizlik. Koridorda duran kurmay subayları donup kalmışlar gibi. Şimdi Mustafa Kemal'in sesi işitiliyor; heyecandan kısıkiaşmıştır bu ses. "Siz misiniz, paşa hazretleri? Nasıl? Doğru anladıysam, Çalda-

ğı'nın yansı geri mi alındı?.. Ne diyorsunuz, Yunanlılann takati kalmadı mı? Çekilmeleri mi bekleniyor?"

Şaşırtıcı haber sabahleyin doğrulandı. Yunan saldınsı durmuştu; yeniden saldıracak hali kalmadı besbelliydi. Kelimenin tam anlamıyla söylemek gerekirse gücü, Anadolu'nun bu engebeli yaylasında kan kaybından tükenmişti. Dövüşün başlamasının 15. günüydü, 7 Eylül 1921, Marne Savaşı'mn yedinci yıldönümü. Ve Türkler gerçekten bir "Marne Mucizesi" yaratmışlardı (*).

Eylem üstünlüğü Mustafa Kemal'e geçmişti. Yunanlıların savunmaya geçmek zorunda bıraktığı yerlerdeki kuvvetler şimdi serbest kalmışlardı, onlan sağ kanada doğru harekete geçirdi. O ana kadar saldınlara güçlükle karşı koyan Türkler, saldıran durumuna geçmişti. Araziye egemen durumdaki Karadağ ' ı geri aldılar. Mustafa Kemal, kısa bir süre önce attan düştüğü yerde duruyor ve savaşır, son perdesini yönetiyordu.

Yunanlılar köprüyü de kaybettiler; tekrar Sakarya'nın arkasına çekilmek zorunda kaldılar. Orda altı gün daha dayandılar; iki taraf öylesine birbirinin içine girmişti ki, bir daha birbirlerinden hiç çözülemeyeceklermiş gibi görünüyorlardı.

Türklerin sağ kanadı durmadan bastmyordu; gittikçe artan kuvvetlerle kuzey doğrultusunda Yunanlıları yandan çevirmeye uğraşıyordu. Durum tam tersine dönmüştü. Şimdi çekilme yolunun kesilmesinden korkan Yunanlılardı.

General Papulas artık hiçbir umut kalmadığını gördü. Savaş kaybedilmiş, hedefe vanlamamıştı; Büyük Elen rüyası Sa-

(*) Birinci Dünya Savaşi'nda Fransızlar Mame savaşında çok üstün Alman saldınsını durdurmayı başarmışlardı. Uzmanlann hesabına göre kaybedilmesi gereken bu savaşı kazanmakla Fransızlar, gerçekten mucizeye benzer bir zaferi gerçekleştirmişlerdi.

karya'nm kan rengini almış sularına gömülmüş bulunuyordu. Ancak ordusunun kalıntısını hâlâ kurtarabilirdi. General Papulas 14 Eylül'de, 22 gün ve 22 gece hiç aralıksız sürmüş bir boğazlaşmadan sonra, geri çekilme emrini verdi. Yunanlılar Anadolu demiryolunun yanındaki eski yerlerine döndüler. Çekilirken yol üstündeki bütün köyleri yakıp yerle bir ettiler, çeşmeleri dinamitle havaya uçurdular, hayvan sürülerini alıp götürdüler, kaçma fırsatı bulamamış sivil halkı öldürdüler, kadınların ırzına geçtiler ve arkalarında yüzlerce kilometrelik çöle döndürülmüş bir bölge bıraktılar.

Türkler de fakatlarının sonuna gelmişlerdi. Kendilerini toplayabiîmeleri birkaç gün sürdü, ancak ondan somadır ki kaçan düşmanın ardı sıra gitmeye başlayabildiler. Yunanlılarla Afyonkarahisar ile Eskişehir arasındaki demiryolu boyunca uzanan eski yerlerinde karşılaştılar. Mustafa Kemal birliklerine durmalarını ve Yunan hatlarının karşısmda siper kazılmasını emretti. Düşman ordusu yenilmişti, fakat yok edilmemişti. Savaş devam ediyordu.

Sakarya kıyılarındaki Türk zaferi, bir vuruşta. Yakın ve Ortadoğu'nun siyasal durumunu değiştirdi. İki yüzyıl boyunca Avrupa, Osmanlı İmparatorluğu'nu geri püskürtmüş ve fethetmiş olduğu yerleri adım adım geri almıştı. Batı, şimdi de burada, Asya toprağında Sakarya kıyılarında, anayurdunu eski ataları gibi koruyan Türklerle karşılaşmış ve bu karşılaşma tarihte bir dönüm noktası olmuştu. İslâm dünyasının gerisin geri çekilmesi bu savaşla durmuştu.

Geleceğin tarihçileri, Sakarya'daki boğazlaşmayı, çağının en anlamlı savaşlarından biri olarak tanımlayacaklardır.

Mustafa Kemal Atatürk cephe gerisinde (1921)

İstanbul'da Türk Dil Kurultayı üyeleriyle (Eylül 1932)